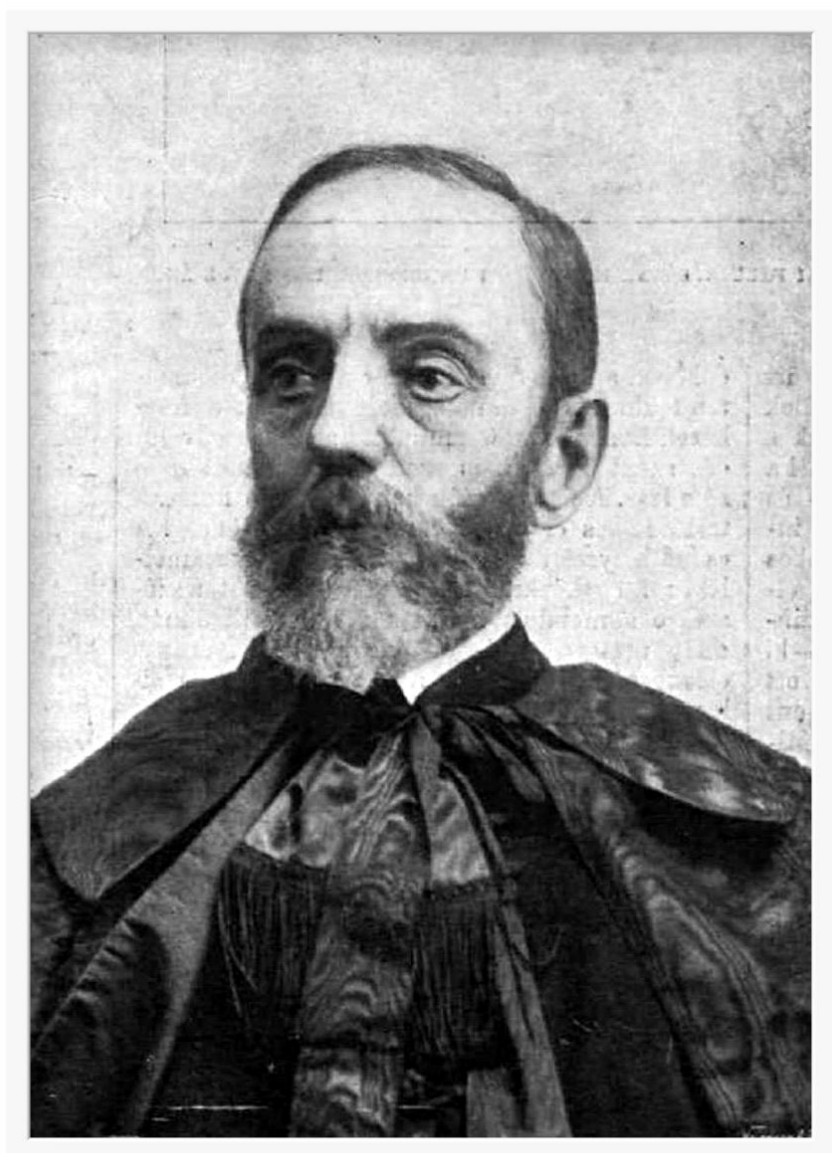

Pap Gábor

Pap Gábor református lelkész Balaton-felvidéki levelei (1852–1858)

III.

Folyóiratunk hasábjain az elmúlt években két részletben közzétettük Pap Gábor lelkész fővárosi lapokba írt tudósításainak egy részét, nevezetesen a Hölgyvilág c. újságban megjelent összes írását.¹ A következő két közleményben a Pesti Napló számára írt „vidéki leveleit” adjuk közre. A szöveg könnyebb érthetősége érdekében a bevezetőben újra ismertetjük kiegészített rövid életrajzát és a források kiadásával kapcsolatos tudnivalókat.

DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET püspökeinek sorában kiemelkedő hely illeti meg Pap Gábort, aki nemcsak egyházkormányzói tevékenységével, hanem írói, költői, újságírói munkásságával is kivívta kortársai elismerését. Elődjei közül csak Tóth Ferenc (1827–1844) hasonlítható hozzá, aki egyházkormányzati reformjai mellett történetíróként is maradandót alkotott. Tóth Ferenc közvetlen elődje, Tóthpápai József (1814–1827), illetve utóda, Nagy Mihály (1844–1874) jóval nehezebb politikai-gazdasági környezetben arra törekedett, hogy egyházát fenntartsa, folyamatos működését biztosítsa, illetve 1849 után megszüntetett autonómiáját helyreállítsa.²

Pap Gábor sikeres püspöki tevékenységét a kedvező külső körülmények, a politikai kiegyezés, a tőkés gazdasági fejlődés, az egyházak mozgásterét és társadalomszervező funkcióit meghatározó liberális dualista állam is előmozdította. Tisza Kálmán (1830–1902) miniszterelnök, egyházkerületi főgondnok (1867–1902) biztos támaszt jelentett számára. Tehetségének kibontakoztatását a neoabszolutizmus bukása után már jóformán semmi sem akadályozta.

¹ HUDI 2022., 2023., a forrásszövegek önálló kötetben is olvashatók: HUDI 2024.

² ZOVÁNYI 1977. 704.

Rövid életrajza. Pályájának indulását a bel- és külpolitikai események egyaránt meghatározták. Pap Gábor Vilonyán született 1827. szeptember 15-én Pap István helyi, majd vámosi tudós református lelkész, jelentős egyházi író és Oláh Klára házasságából. Az elemi iskolát helyben, Vámoson végezte egy, a nádpálcát jól forgató tanító keze alatt, a gimnázium öt osztályának anyagából édesapja készítette fel. A hatodik osztályt, majd az akadémiai tagozatot, a bölcseletet és a jogi tanfolyamot Pápán végezte. A jogot 1847. augusztusában fejezte be, ezt követően Bécsbe ment báró Huszár József belső titkos tanácsos Gusztáv fia mellé házi nevelőnek. Részt vett a bécsi forradalomban, amelyről rendszeresen tudósította a hazai sajtót. Miután munkaadója segítségével szerencsésen kijutott az ostromzár alatt lévő császárvárosból, beállt honvédek: kezdetben a 39., később a 45. honvédszászlóaljban harcolt, századosként érte meg a szabadságharc végét. Temesváron egy hónapra börtönbe került, ahonnan 1849 októberében súlyos betegen szabadon bocsátották, így visszatérhetett a szüleihez Vámosra. 1850-ben Pápán teológiából tett magánvizsgát, 1851-től helyettes lelkész lett Balatonudvariban, ahonnan rendes lelkésznek választották meg először Arácsra (1852. márc. – 1854. nov.), majd Balatonudvariba (1854. nov. – 1858. júl.). Ezután Litéren (1858. júl. – 1864. jún.), Vörösberényben (1864. jún. – 1867), Vilonyán (1867–1875), Ószőnyben (1875–1878), végül Révkomáromban (1878–1895) szolgált.

A Veszprémi Református Egyházmegye aljegyzője, majd tanácsbírája, 1868-ban esperese lett. 1873. május 13-án a Dunántúli Református Egyházkerület főjegyzőjévé, 1874. június 1-én püspökké választották. E tisztséget Révkomáromban 1895. november 2-án bekövetkezett haláláig viselte. November 5-én óriási részvét mellett (több mint 8000 ember jelenlétében) a révkomáromi református temetőbe temették. Síremléke ma is itt található.³

Pap Gábor karrierjének feldolgozása monográfiát igényel, ennek megírására azonban még senki sem vállalkozott. Csupán kisebb írások, tanulmányok jelentek meg működéséről.⁴ A megírandó életrajzi monográfiában külön hely

³ Életrajzának forrásai: PAP 1895. 707–710., STURM 1892. 42–43., SZINNYEI X. 1905. 281–284., FARKAS 2007., HUDI 2007. 251–254., 2009. 146. – A bécsi forradalom alatt az újságírók megtorlásra számíthatta, feltehetőleg ezért is kényszerült menekülni. Vö. Zöllner 1998. 275. Az 1848/49-es forradalom és a birodalom kapcsolatáról legújabban: JUDSON 2024. 144–196. – Pap Gábor halála. = PL 27 (1895) 46. sz. (november 10.) 3–4. A templomban a ravatalt a „komáromi első temetést rendező vállalat” állította fel, a gyászistentiszteleten több, mint 4000 ember vett részt.

⁴ ÁCS 1995. 75–80., Pap István és fia, Pap Gábor esperesi ténykedéséről: BALASSA 1997. 47–50., 55–57., LICHTNECKERT András: Pap Gábor, az 1848-as bécsi forradalom tudósítója. = LICHTNECKERT 2016a. 31–32., Uő.: Pap Gábor, a színikritikus. = Uo. 131–134.; életrajzát közli,

illeti meg nemesi jogállású családját, leszármazását, iskoláztatását és műveltségét, sokirányú tevékenységét: lelkészi, esperesi, püspöki munkáját, szépirodalmi munkásságát, numizmatikai gyűjteményének és magánkönyvtárának kialakítását, honvédegyleti és politikusi szerepvállalását (1876–1879 közötti országgyűlési képviselői, később felsőházi ténykedését).

Szinnyei 12 önálló munkáját nevezte meg.⁵ Bibliográfiája jobbára alkalmi beszédeit (emlék- és gyászbeszédeit, ünnepi szónoklatait) és 1870-ben kiadott verseskötetét tartalmazza. Ezeknél jóval jelentősebbek hírlapokban elszórtan megjelent írásai, melyek vaskos kötetekre rúgnak. Levéltárunkban őrzött kéziratos levelezése is kiadásra vár.

Az újságíró lelkész. Pap Gábor írói vénája már pápai diák korában megmutatkozott. 1845–1846-ban a *Koszorú*, 1847-ben a *Vándor* c. kéziratos diáklapot szerkesztette. (Ezeknek példányai nem maradtak fenn a főiskolai kézirattárban.⁶) Első írásai 1848-ban az *Életképek*ben és a győri *Hazánk* c. lapban jelentek meg. 1852-től püspökké választásáig számos cikket, tudósítást írt az országos és vidéki lapokba. Jelenlegi ismereteink szerint összesen 25 lapban jelentek meg írásai. Ezek közül a jelentősebbek: a *Borászat*, a *Budapesti Visszhang*, a *Déliabáb*, a *Divatcsarnok*, az *Életképek*, a *Falusi Gazda*, a *Győri Közlöny*, a *Hölgyfutár*, a *Koszorú*, a *Magyar Bazár*, a *Pesti Napló*, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, a *Somogy*, a *Veszprém* és a *Zala-Somogyi Közlöny*.

Pap Gábor füredi színházi tudósításait már Molnár György színigazgató is nagyra értékelte 1881-ben megjelent visszaemlékezéseiben.⁷ Fővárosi és vidéki lapokban közölt leveleit a helytörténeti irodalom már jó ideje hasznosította. Zákonyi Ferenc Balatonfüred-monográfiájában, a *Színházak, színművészet* c. fejezetben Roboz István mellett Pap Gábor arácsi református lelkész *Hölgyfutár* c. lapban megjelent tudósításait is többször idézte.⁸ Azóta a kutatók gyakran

honvédegyleti szerepét kiemelve: FÖLDESI 2013. 221. Életrajzát és tevékenységét legrészletesebben egy szakdolgozat mutatta be: FARKAS 2007. Tevékenységét újabban *dr. Fritz Beke Éva* komáromi, szlovákiai történész kutatja, számos írása mellett nagysikerű vándorkiállítás összeállítása is a nevéhez fűződik.

⁵ SZINNYEI X. 1905. 283–284.

⁶ A révkomáromi gyülekezet könyvtárában a *Koszorú* néhány száma fennmaradt 1846–1847-ből, ami tanúsítja, hogy Szinnyei fenti adatai korrigálандók. Vö. FRITZ BEKE 2015. 4.

⁷ MOLNÁR 1881. II. 1558–164. Idézi ZÁKONYI 1988. 697–700. Zákonyi érdeme, hogy Molnár szerint „irodalmi névvel is bíró szegény arácsi lelkész” nevét pontosította: Molnár Papp Sándorra emlékezett, holott Pap Gábor volt az, aki „nyaranként a színészek közt élt”, őket támogatta, és híveit is színházlátogatásra buzdította.

⁸ ZÁKONYI 1988. 664–715., különösen 699–705.

hivatkoztak leveleire, mint történeti forrásokra.⁹ Füredi és veszprémi színházi vonatkozású leveleit közzé is tették.¹⁰

A sajtóban megjelent nagyszámú írásainak összegyűjtését elsőként *dr. Lichtneckert András*, a Veszprém Megyei Levéltár főlevéltárosa kezdte meg nyugalomba vonulását követően, a 2010-es években. Pap Gábor „vidéki leveleit” három kötetben tervezte kiadni: külön kötetet kívánt szentelni a bécsi forradalom tudósítójának (1848), a Balatonfüred és vidéke tudósítójának (1852–1858) és a Veszprém és vidéke tudósítójának (1859–1874). A gyűjtést és feldolgozást elkezdte, de 2017. október 1-én, 66 éves korában bekövetkezett váratlan tragikus halála miatt befejezni nem tudta. Gyűjtését fia, Lichtneckert Zoltán dr. Jakab Réka levéltáros-történész közvetítésével azzal a szándékkal bocsátotta a rendelkezésemre, hogy édesapja utolsó kéziratai a remélhetőleg napvilágot láthatnak.

A közzétételről. A kéziratok gondozását azért is szívesen vállaltam, mert füredi fürdő- és színház-történeti kutatásaim során már az 1980-as években találkoztam Pap Gáborral, mint vidéki levelezővel, és tudósításait föl is használtam munkáim során. Nevét gimnazista korom óta ismerem. Rövid életrajzát először az 1970-es évek elején a *Veszprém megye irodalmi hagyományai* c. kötetben olvastam.¹¹

Elsőként a Balaton-fölvidéki levelek törzssanyagának, a *Hölgyfutár* c. pesti divatlapban (1849–1864) megjelent írások (1852–1858) közzétételére vállalkoztam. Ezek két közleményben jelentek meg folyóiratunkban.¹²

Pap Gábor elsősorban egykori pápai iskolatársa, Roboz István ösztönzésére csatlakozott a *Hölgyfutár* írói táborához. Az 1850-es években kétségtelenül ebbe az irodalmi lapba írta a legtöbb cikket. Előfordult, hogy egy-egy évben 30-nál is több tudósítása jelent meg. Az irodalmi igényű levelek szerzőségét is nyíltan vállalta: kezdetben Pap G., majd Pap Gábor aláírást használt, 1856 tavaszán azonban áttért az r. l. szignóra. Ennek magyarázatát az 1856. május 7-i számban megjelent VII. Balatonfölvidéki levélben maga adta meg: „Az új szerkesztőség kijelölte a tért, melyen vidéki levelezőink mozogni kell. A tényeknek lehető röviden közlésére vagyunk fölhíva.” A teljes nevének az aláírásával azt jelezte, hogy író-újságíró (alkotó), az r. l. aláíráskor csak tudósító. Ezt

⁹ Például: LICHTNECKERT 2013., 2016a., 2016b.

¹⁰ HUDI 2008., 2009.

¹¹ HARMATH-KATSÁNYI 1969. 238.

¹² HUDI 2022., 2023.

bizonyítja az, hogy az augusztus 19-i és 20-i számban megjelent Balaton-Füredi színészeti vége című írásához ismét a nevét adta. (Az 1857. június 4-i számban –p–r aláírást használt, a november 30-i számban viszont ismét aláírta a teljes nevét.) Az írói névhasználat iránt érzékeny Szinnyei szerint az r. l. mellett más jegyet is használt. Ezek: Papn, Vönöczky, Pap K. G., Pap Kovács Gábor.

Szignót, álnevet természetesen mások is gyakran használtak: a Bakonyi, Bakonyfi aláírással megjelent tudósítások nem tőle származnak.

Harmadik közleményemben a *Pesti Napló*ban 1853–1858 között megjelent tudósításainak első részét adom közre.

A 27 tudósítás esetében kezdetben a Vönöck, 1854 márciusától az r. l. szignót használta; a tördelés során azonban feltehetőleg helyhiány miatt több alkalommal lemaradt a szignó, amit lábjegyzetben jelzek.

Pap írói névhasználatára után *családi névhasználatára* is ki kell térnünk. Hivatalos leveleiben 1848 előtt és után is a Pap Gábor alakot használta. Az országgyűlési almanach ennek ellenére Papp Gábor néven közölte életrajzát. Halála után az egyházkerület hivatalos lapjában megjelent nekrológ is Pap Gábor néven nevezte.¹³ A nemesi előneveket az egyházkerületi és komáromi egyházközségi gyászjelentés használta következetesen, mikor *vönöczki és érsemlyéni Pap Kovách Gábor ev. ref. püspököt* említett.¹⁴ A család által kiadott gyászjelentésben viszont *Pap Gábor ev. ref. püspök* olvasható – vagyis a család halála után is a legegyszerűbb változatot tekintette helyénvalónak.¹⁵

A névhasználatot az utókor számára Szinnyei József rögzítette, aki életrajzát – nyilván az egyházi gyászjelentések alapján – azzal kezdte, hogy *Pap Gábor (Vönöczky, mely családi neve is)*.¹⁶ Ezzel a Pap Gábor által sosem használt előnevet mintegy kanonizálta.

Pap Gábor leveleinek kiadását több szemponttal is indokolhatjuk. Nyilvánosságnak szánt levelezése része írói életművének. Emellett tudósításai történeti forrásokként is használhatók, akárcsak több kötetben fennmaradt hivatalos levelei.¹⁷ Leveleiből megismerjük a kistáj időjárási-gazdasági, társadalmi-

¹³ B. I. [= Borsos István]: Pap Gábor † 1827. szept. 15 – 1895. nov. 2. = DPL 6 (1895) 45. sz. (november 10) 705–706.

¹⁴ Pap Gábor. Életrajz. = Uo. 709–710.

¹⁵ Uo. 719.

¹⁶ SZINNYEI X. 1905. 281.

¹⁷ DREL IV. 21. Pap Gábor püspök iratai (1878–1895). Ebben az anyagban leveleinek többnyire saját kezű másolatai találhatók, amelyek eredetileg 4 vaskos kötetet tettek ki: az első kötet (1874–1877) hiányzik, a második (1878–1881), harmadik (1881–1889) és negyedik (1889–1895) jó

kulturális viszonyait, amely közelebb hozza hozzánk az 1850-es évek hétköznapi életét. Belőlük kitűnik, hogy a súlyos politikai elnyomás alatt élő helyi társadalom identitását a közösségi szolidaritás, társasági élet erősítésével tudta megőrizni. A társadalmi kis körök nyújtottak védelmet az egyénnek a zsandár- és policájvilág brutalitásaival szemben.¹⁸ Pap nemzeti ügynek tekintette és lelkesen támogatta a magyar irodalmat: folyamatosan beszámolt a készülő vagy megjelent művekről, fogadtatásukról. Szorgalmazta, hogy a hírlapokat, könyveket minél többen fizessék elő. Kiemelt jelentőséget tulajdonított a színházi életnek, a zenekultúrának, amely Füreden a fürdőkultúra részét képezte.

Pap Gábor leveleit az *Acta Papensia* gyakorlata szerint tesszük közzé: a közleményeket sorszámmal láttuk el, a cím része a megjelenés dátuma és az írás Pap Gábor által adott sorszáma (ha van ilyen). A szöveg közlése után dőlt betűvel következik a forráshely megjelölése az orgánus nevének, évfolyamának, az évnek és lapszámnak, a dátumnak és oldalszám(ok)nak a leírásával: pl. *Hölgyfutár* 3 (1852) 282 sz. (december 10.) 1167.; *Pesti Napló* 4 (1853) 904. sz. (március 15.) [2.] A szögletes zárójelbe tett oldalszám azt jelenti, hogy a hírlapszámban nincs oldalszámozás, de az írás a 2. oldalon található.

A közölt forrásokat lábjegyzetekkel láttuk el; ha a kézirat adott szövegrészeiben már volt lábjegyzet, azt ellenőriztük, szükség esetén kiegészítettük. Erre azért is szükség volt, mert egykori munkatársam a halála előtt éppen, hogy elkezdte a szövegek lábjegyzetekkel való ellátását. A terjedelmi korlátok miatt a lábjegyzeteket rövidre fogtuk, az írásokban előforduló személyeknek csupán a legfontosabb életrajzi adatait közöljük. A rövidítések feloldását, nevek kiegészítését a tudósításokban szögletes zárójellel [...] jelöltük.

Munkánkat abban a tudatban végeztük, hogy ezáltal is hozzájárulhatunk a XIX. századi dunántúli egyházkerület sokoldalú püspökének mélyebb megismeréséhez.

HUDI JÓZSEF

állapotban kutatható. Ezt a lehetőséget életrajzírói eddig kevésbé használták ki. Püspöki működésére további alapvető forrás az egyházkerület és a veszprémi esperesség iratanyaga: Uo. I.1.a. Közgyűlési jegyzőkönyvek (1874–1895), Uo. I.1.b. Ügyviteli iratok (1874–1895), Uo. II. 9. A Veszprémi Református Egyházmegye iratai (1630–1989).

¹⁸ A korszak rendőrségéről: DEÁK 2015. A szerző a „társadalmi védekező mechanizmusoknak” külön fejezetet szentelt: uo. 550–572.

1.

Veszprém–zalai levelek. I.

Balaton, 1853. március 5.

Önmagammali hosszas belküzdelem után — nyugalmamróli nagyszerű resignatióval¹⁹ — kezdem meg levelezésemet, melynek fő iránya leend Veszprém s Zalában a politikai, kereskedelmi, társas s tudományos élet főbb mozzanatait őrszemekkel kísérni, s nyilvánosság elé vinni. Nem ok nélkül mondom, hogy nagyszerű resignatióval lépek föl a levelezés terén, mert aki Veszprémben a társas élet darázsfészekét irodalmi fegyverével bolygatni merészli, annak előlegesen készen kell lennie a fölzaklatott lakók általi támadtatásra, készen kell lennie a sértett önzés, hiúság, büszkeség harcának elfogadására. Az értelmileg kiképzett, erkölcsileg képzetlen osztályból oly egyének lépnek föl ellene, kik — ha hatalmokban állna — oly helyre tetetnék az író, hol — mint ők kifejezék magokat — sem toll, sem tinta, sem papiros nincsen. Ez oly nyilatkozat, minek erkölcsi súlya jelenleg nem is mérlegelhető, de az egyén jellemét eredethűn tükrözi vissza. Én az ily támadások elfogadása s visszatorlására készen lépek a sorompók közé, adataimat hiteles kútfőből merítendem, s e hiteles kútfők képzendik a palladiumot²⁰, mely minden lehető sérelem ellen biztosítand. Most menjünk át a valódi tárgyra.

Veszprém jelenleg igen élénk. Ez élénkséget az újoncállítás idézte elő, mely legnagyobb eréllyel megkezdett s folytatottatik. Szép látni a hullámzó falusi fiataltságot. Szemében a lobogó tűz, arcán a családi körből kiszakasztatás tudatából eredő komolyság mellett is föl-föltűnő vidorság, mi a magyar elemnek még legsújtottabb helyzetében is sajátja, izmaiban az el nem vesztegetett élet-erő, az egész testalkaton előmlő daliasság némán bár, de mégis érthetőleg hirdeti, hogy a magyart az isten is katonának teremte, s vele jó vezérek alatt országokat lehetne hódítani. Láttukra lelkemen egy merész gondolat villant fel, de mint született, el is halt újól. Borongva néztem végig az ősz apák, jajgató anyák, könnyező nők-testvérek hosszú során, kik keseregve kísérik a leendő újoncot olyan útra, honnét — a költő szavaiként — tán sohasem térend vissza.

¹⁹ resignatio (latin) = lemondás

²⁰ értsd: tudományt, tudást. Palladium: Pallasz Athéné istennő szobra az ókori Trójában. Athéné, más néven Pallasz Athéné a bölcsesség, tudomány és mesterségek istennője, a városi kultúra pártfogója volt.

Fölmentem a várba, benéztem a hajdani megyeház²¹ teremébe, hol az újonccallító bizottmány működik, s meglepetve hallám a vázsonyi²² iskolatanítótól, hogy ő is mint újonckötelezett van jelen, s már ötödnapja kénytelen távol lenni iskolájától a vezérlete alatti gyermekek nem csekély szellemi hátramaradásával, s vesztelve várni Veszprémben sorsának jobbra vagy balra dőlését; dacára annak, hogy a kormányrendeletben minden rendes tanítónak újonckötelezettek közöli kivétele világosan ki van téve, s ő tanítóságát igazoló bizonyítványait a Veszprémi járás főbírójánál²³ mindjárt megérkeztekor felmutatá. Valóban kíváncsi vagyok tudni, mi lehet oka annak, hogy őt az újonckötelezettek közül rögtön ki nem törlek, holott – mint értesülve vagyok – oldaljegyzetben oda volt téve, hogy tanító? S ha nem lett volna is kitéve, mért nem bocsáták el rögtön, mikor bizonyítványaival tanítóságát igazoló? Mért kelle őt napig Veszprémben időznie? Tanítót – főleg közvizsgák közeledtekor – csak őt napig nélkülözni nagy hátramaradás az iskolára s népnövelés szent ügyére nézve, mit vallásosság s erkölcsiség s az egyedül ezek által eszközölhető társadalmi béke szempontjából lehetőleg jó karba helyezni s virágoztatni az álladalomnak érdekében áll. Sorsa végkifejlése érdekelt, s megvártam ügye kimenetelét. Alig jött az tárgyalás alá, megyei főnök önagysága, mint tapasztalt mély belátása előre hinnem engedé, bizonyítványát rögtön hátiratoztatá, mint nyilvános tanítót ünnepélyesen fölmentvén a kötelezettség terhe alól.

A már közel negyedév ótai folytonos esőzés következtében Veszprém valódi sárfészek, úgyhogy a sár jelenleg nem áll, hanem folyik a város utcáin. Nem ártana, ha a városi tanács az utcák kiköveztetéséről gondoskodnék. Farsang végén már lámpabált rendeztek, melyből bejött összeg a város kivilágítására szükségelt költség tőkéjének megalapítására lenne szentelendő, pedig nézetem szerint lényegesebb kellék Veszprémre nézve a sártóli szabadulhatás, mert mit ér, hogy éjenként ki lesznek az utcák világítva, ha kivilágítás mellett is –

²¹ A várbeli vármegye-ház 1763-ban épült a megyei önkormányzat számára. A Bach-korszakban a megyei önkormányzat nem működött, a hivatalnokokat a kormány nevezte ki. A hajdani megyeháza ma a Veszprém Megyei Törvényszék épülete. Az épület történetéről: SOMFAI 1987.

²² Vázsony (Nagyvázsony) község Veszprém megyében, a Zichy-uradalom központja. 1857-ben 2690 lakosa volt. ILA–KOVACSICS 1964. 287. Gr. Zichy Ferraris Bódog 1851. május 13-án Bécsben kelt (és június 3-án kiegészített) szerződésben eladta a nagyvázsonyi uradalmat Todesco Ede és Mór bankároknak, akik a birtokot július folyamán vették át. NÉMETH 1901. 97.

²³ Veszprém vármegye abszolutizmus kori levéltára nem maradt fenn. A veszprémi járás főbírójának nevét az 1850-es évek elején a kalendáriumok nem közlik. Vö. NEMZETI KALENDÁRIUM 1852. (Az 1853. évi kalendárium jelenleg – 2025. május 1-jén – digitálisan nem hozzáférhető.)

mihelyt csekély esőzés van – sárban kell bolyonganunk. Utcakövezés, célszerű járdák alakítása – ez a fő teendő. A szükséges költség honnét vételére vonatkozólag a helybeli viszonyok s körülmények ismerete leghelyesebb utasítást adand.

Azt mondtam, hogy ki lesz Veszprém világítva. Igen, mert jelenleg még ki-világításról szó sincs, hacsak azt nem nevezzük kivilágításnak, mikor tiszta éjeken a telehold Veszprém utcáira is levilágít.

Vidéken a folytonos esőzés – mit csak párnapi hóesés s ezt követő olvadás szakít meg – s a jolsvai időjós jövődölésének elterjedése, mely még aprilra is fagyot, zivatart jövődöl, általános aggályt szül a könnyen hívő nép keblében. A szántóföldek – főleg lapályos helyeken – tavakká alakultak, s a vetésnek víz alatti elrothadásától tartanak. A fák bimbai közel vannak a kifakadáshoz, a szőlőtőkék bimbai szinte megtelvék, úgyhogy kemény fagy esetén bor- és gyümölcsterméshez kevés a remény, sőt a gyökérig átázott vetések kifagyásától is méltán félhetni. Az esőzés folytonossága s a lehető fagy egyaránt rettegteni jelenleg a természetű osztályt, s a földműves ajkán imává olvad e kívánat: „Adj uram isten jó, napos időt – de mindjárt!”

Borkereskedők rossz út miatt nem jöhetvén, a bor ára nem emelkedett. Újbor akóját 12–13 váltóforinton kérik. Csak Chepely mérnök²⁴ – ki borai jól kezeléséről a környéken mindenütt ismeretes – adhatá el ó és újborát általában számítva akóját 9 ezüstforinton.

Nem állván be a Balaton jege, part hosszat a nád mindenütt learatatlan. Ami kevés le van is takarítva, csónakról araták, mi nem kis bajjal s vesződéssel jár. A tavali nádtermés eszerint alkalmasint veszve leend, sőt kártékonyan hat leendő bennmaradása az idej nádtermésre is, az új hajtások a régiek gátló hatása miatt szabadon nem növekedhetvén.

A kellemetlen időjárás rossz hatása – mitől eleve féltünk –, a halálozás már kezd mutatkozni, habár nem nagy mértékben is. Eddigi áldozatai gyermekek és ifjak közül hullottak el, mégpedig hirtelen, alig egy napig tartó betegség után. Ha még sokáig így megy az idő, dühöngő ragálytól tarthatunk.

A füredi Savanyúvíz máris kezd élénkülni, megkezdetvén a nyári fürdői saison kellemesbítéserei előkészületek.²⁵ Most várják éppen Győrből a tervképet,

²⁴ Chepely József 1837. szeptember 25-től 1849. október 31-ig volt Zala vármegyei másodmérnöke. MOLNÁR 2000. 391.

²⁵ A füredi fürdőidény a reformkor óta a május 15. és szeptember 15. közötti időszakot ölelte fel; megnyitása minden évben ünnepélyes szertartással történt.

mely szerint lesz a forrás környezete s fedezete átalakítandó, melyről előlege-
sen annyit írhatok, hogy a mostani kőoszlopzatok helyett márványoszlopok
leendenek.²⁶

Növeli az élénkséget az is, hogy veszprémi héber kereskedővel kötött szer-
ződés következtében Fonyódról Alsó-Eörsre²⁷ 1000 mérő gabna levén átszállí-
tandó, s az átszállítás – miután a Balaton jege mindeddig be nem állt – lehető-
legesítettén, a rakhajók téli állomásaikról kiindulnak. Örömmel üdvözljük a
gőzhajózási társaság igazgatóságát e téren, mert míg egyrésről a kereskedelmi
vállalatokat előmozdítja, forgalmat könnyít s élénkít, és így a környék anyagi
jóllétére emelőleg hat, másrésről erélyes működése, lankadatlan buzgalma s
jövedelemforrást nyitó jelentékeny szállítmányoknak a gőzhajóval kapcsolat-
ban levő szállítószerékeni vitelének kieszközlése által életbiztosítólag hat az
egyetlen közlekedési eszköz fennmaradására, mely a Balaton által elkülönített
megyékét összekapcsolja, s nem találkozik oly részvétellel, minővel hogy talál-
kozzék, megérdemlené.

Ugyanaz az eszme – mi a velencei gondoláknak lételt adott, s mit ott az
egyik utcából másikkai átmehetés physical szükségessége teremte elő – arra
bírja a Kisfaludy gőzös igazgatóságát, hogy e gondolák mintájára egy kormá-
nyostól is vezethető ladikokat készíttessen. A gondolat valósult, a ladikok ké-
szülnek, s már a legközelebbi fürdői szak beálltával gőzhajóval kapcsolatban
megkezdik pályafutásukat – oly céllal, hogy azokat, kik Balaton regényes s Kis-
faludy regéiben halhatlanított váromladékos vidékeit közelebből ismerni
szándékoznak, az óhajtott helyen partra szállítsák. Azok szolgálatára, kik Ti-
hany-félsziget nevezetességeit megtekintendők, oda kirándulni szándékoznak,
szinte csónak leend készen, mely minden két órában indulni fog, miáltal egy-
résről az odajutás gyorsíttatik, másrésről a látogatók az arácsi s füredi kocsi-
sok túlköveteléseitől megszabadulnak, mi idő- és pénznyeremény tekintetéből
igen fontos, s dicséretére válik a vendégek kényelmét lehetőleg előmozdítani tö-
rekvő igazgatóságnak.

²⁶ A savanyúkútház átépítésének tervével Fruhmann (Frumann) Antal (1801–1873) győri épí-
tésztt bízták meg, a kőoszlopokat azonban nem cserélték márványra. A füredi kerektemplomot is
ő tervezte. Életrajza: GRÁBICS–HORVÁTH–KUCSKA 2003.105.

²⁷ Fonyód és Alsóörs a Kisfaludy balatoni gőzös déli és északi parton lévő kikötőhelyei.

A pannonthalmi [fő]apátság köztisztelőben állt főorvosa, Adler²⁸ folyó évi télhó elején meghalálozván, ezáltal az érintett orvosi állomás megürült, s Orzovenszky Károly²⁹ által töltetvén be, a fürdői évszak alatt őt lőn szerencsés a savanyúvízi vendégi kör betegségben szenvedő része orvosul megnyerhetni. E tapasztalt s tárgyavatott orvos vidékünkre jövetelének annyival inkább örülünk, mert Veszprém megyei főorvos, *Cseresnyés Sándor*³⁰ után, ki mind elméletileg, mind gyakorlatilag otthonos az orvosi tan minden ágában, szemgyógyászatban pedig párját az egész birodalomban ritkítja, de akinek hajlott évei akaratlanul is eszünkbe juttatják a veszteséget, mely halálával az emberiség szenvedő részét e vidéken sújtandja, alig van egy-két egyén az orvosok közt, kiben a vidék bizalma központosulhatna, az uradalom pedig, különösen a főapát, ki ebben is vallásos érzetének s a szenvedő emberiség iránti részvételének fényes tanújelét adá, fogadja el tőlem minden emberbarát nevében a legtisztább szívből fakadó tiszteletet, mely saját önérzetén kívül egyedüli jutalma emberbaráti nemes buzgalma s szeretetének!

Vönöcky.

FORRÁS: *Pesti Napló* 4 (1853) 904. sz. (március 15.) [2.]

2.

**Veszprém–zalai levelek. II.
Balaton-mellék, 1853. március 19.**

Közigazgatás könnyítése tekintetéből alig lehet fontosabb teendő, mint az eddig oly szabálytalan megyei határok szabályozása, célszerűbb kijelölése, mely kijelölésnél a helységeknek ez vagy amaz megyéhez leendő csatlásánál

²⁸ Adler József 1819-től 1852-ig volt a tihanyi bencés apátság tulajdonában lévő füredi savanyúvízi gyógyfürdő főorvosa. Budán hunyt el 1853-ban. 1831-től a főapátság háziorvi tisztségét is betöltötte. BAÁN 2011. 13.

²⁹ ORZOVENSKY KÁROLY (Paks, 1815. április 28. – Budapest, 1876. július 12.) gyakorló orvos, a pesti egyetemen tanult. A pannonthalmi főapát 1853. február 20-án nevezte ki főorvosnak. Tagja volt az 1855-ben alakult fürdőbizottságnak. E minőségében számos újítást (pl. savókúra, balatoni iszapkezelés, úszóiskola, fedett sétány) vezetett be, tanulmányaiban, könyveiben népszerűsítette a füredi gyógyfürdőt. Első munkája főorvosként: *Közlemény a balaton-füredi ez évi fürdő időszak érdekében*. Pest, 1853. BAÁN 2011. 162–163. Tevékenységéről bővebben: ZÁKONYI 2009. 81–85., LICHTNECKERT 2016b.

³⁰ CSERESNYÉS SÁNDOR (Nyírgyulaj, 1786. szeptember 15. – Veszprém, 1854. november 13.) orvos, 1832-től Veszprém vármegye másodfőorvosa, 1848 után főorvosa. Pápán élt, 1848-ban költözött Veszprémbe. 1841-ben az ugodi gyógyvízről írt könyvet. A veszprémi Alsóvárosi temetőben nyugszik. VARGA 2009. 128. 1846. évi pápai egészségügyi jelentését közölte: HUDI 2001. 43–44.

azon megye székhelyéhez közelség levén az irányadó, míg egyrésről a közigazgatás minden ága pontosabban s gyorsabban vezetettik, másrésről a nép terhei könnyítettnek, s egyesek jogain ejthető sérelmek hamarabb orvosoltatnak. E tárgy sokkal fontosabb, hogysen a kormány figyelmét kikerülhetne volna, mely az állam kül- s beléletének minden ágazatát őrszemekkel kíséri; s ennek tulajdonítható az, hogy sok megye határa jelentékenyen változott, változott köztük Zalaé is – Muraköz elszakítása s a Felső-Eőrtől Arácsig terjedő falvak Veszprém megyébe kebelezése által.³¹ Sok vita folyt akkor e falvak Zalából ki vagy nem szakítása tárgyában – annyival inkább, mert a Veszprémbe leendő bekebelezést óhajtok célszerűség szempontjából indulva ki, Köveskálighajták Veszprém megye határát kiterjeszteni, minthogy az eddig terjedő falvak mindegyike közelebb van, mégpedig jelentékenyen van közelebb Veszprémhez, mint Zalaegerszeghez.³²

A bájló Balaton-vidék, regényes Savanyúvíz³³ környékének lehető elvesztése mozgásba hozá Zala megyét, a nép, mely saját javát belátni elégtelen volt, informáltatott, el lőn ijesztve, hogy közel levén a székhely, Veszprém megyébe kebelezés esetén folytonos fuvarozással fognak terheltetni, melytől jelenleg Zalaegerszeg távol léte miatt mentesek. A nép engedett az első benyomásnak, mit ez alaptalan ijesztgetés tőn, s a falvak népessége maga folyamodott Zalában maradhatásért, mit – nem csekély kárára – meg is nyert. Nézetem szerint a közteher mindenütt s mindenkire egyformán nehezűl, a székhelyhez közelség ezt éppen úgy nem növelheti, mint a tőlei távolság nem kisebbítheti, ellenben a helyi viszonyokból kifolyó kellemetlenségek s terhek annál érezhetőbben jelentkeznek, minél távolabb van valamely helység a megyei közigazgatás székhelyétől. Ez állítás igazsága nem elméleti vitákból, hanem magának a gyakorlati életnek elvitázhatlan adataiból tűnik ki. Kitűnik – hogy egyebeket elhallgassak – csak azon nehézségek s kellemetlenségekből is, melyekkel Zala elszakítani szándékolt, de el nem szakított részeiben Zalaegerszeg távolsága miatt az útlevélnyerhetés össze van kapcsolva, holott Veszprémbe, hova különben is ez

³¹ Az ún. provizórium alatt (1850–1859) Veszprém megyéhez tartozó települések: Alsóőrs, Csapak, Felsőőrs, Kövesd, Lovas, Nosztori, Paloznak. Vö. MOLNÁR 2000. 92., 102. (Nosztori pusztája Csapak külterületi lakott helye volt.)

³² Ez a törekvés csak jóval később valósult meg, de nem úgy, ahogy a helyiek elképzelték: a füredi járás csak 1946-ban, a tapolcai, keszthelyi és sümegi járás pedig 1950-ben került Veszprém megyéhez. ILA–KOVACSICS 1964. 24–25., FEJES 1982. 17–52.

³³ Savanyúvíz a tihanyi apátság tulajdonában lévő fürdőtelep volt, a tihanyi uradalom szervezeti keretében tartozott. Fenntartásáról az uradalom gondoskodott, de komolyabb beruházásokhoz a pannonthalmi főapát hozzájárulására is szükség volt.

a vidék vásárra jár, igen könnyű úton, minden fáradság nélkül juthatnánk útleveleinkhöz.³⁴

Példát hozhatok fel állításom igazolására. Kövesd s Arács helység egymással határosak.³⁵ Az Veszprém, ez Zala megyében van. A kövesdi ember bemegy Veszprémbe falutól nyert bizonyítványával, a főbíróval láttamoztatja azt, elmegy vele a főnöki irodába, s anélkül hogy bármi szín és ürügy alatt többet követelnének tőle 30 krajcárnál ezüstpénzben, kikapja rögtön egy évre szóló útlevét Magyarhon megyéiben szabad utazhatási engedéllyel. Arácsi ember pedig, ha útlevéhez akar jutni, előbb Tapolcára kell mennie, hogy falutól nyert bizonyítványát főbíróilag láttamoztassa, innét Zalaegerszegre, elveszt az odai s visszautazással négy napot, s ennyi veszteség, költekezés után juthat legföllebb hat, többnyire három s néha csak egy hónapra szóló útlevéhez, s ebben is többnyire csak szomszéd megyékben utazhatásra hatalmaztatik fel. Annak pedig, ki hivatalos elfoglaltatásánál fogva lakából nem távozhatik, vagy embert kell fogadnia, ki útlevét Zalaegerszegről meghozza – mi aztán tetemes költségbe kerül –, vagy le kell mondania az útlevélnyerhetés reményéről s vele együtt a helység határából kimehetésről is. S így van a közigazgatás minden ágára nézve a dolog. A beszédett adót Sümegre kell vinni, újoncokat Tapolcára kell szállítani, pörös kérdések elintézése, jogsérelem orvoslata végett Tapolcára s Zalaegerszegre kell fáradozni s költekezni, holott Veszprém oly közel van, Veszprémhez tartozás esetén az érdekelt helységek közigazgatási s törvénykezési ügyei oly könnyen volnának elintézhetőek.

Maga a gyakorlati élet szólal fel jelen helyzetünkben vidékünk Veszprémhez csatoltatásának célszerűsége mellett, s bár a bekebelezés még eddig nem létesülhetett is, az élet által igazolt szükségesség filozófiája előbb vagy utóbb, de okvetlen létesítendi azt, s mi – kik érezzük a hátrányt, terheket, alkalmatlanságot – semmit forróbban nem óhajtunk, mint azt, hogy Zalától mielőbb szabadulva Veszprém megyébe bekebeleztessünk.³⁶

³⁴ Az országon belüli mozgáshoz az önkényuralom éveiben is hivatalos útlevele, passusra volt szükség.

³⁵ Kövesd 1857-ben 230 lakosú, református többségű település, Arácsnak 533 református és katolikus lakosa volt, a Bach-korszakban közös községi igazgatást tartottak fenn. KOVACSICS–ILA 1988. 127., 150. Balatonkövesdet 1940-ben Csopakhoz, Arácsot 1954-ben Balatonfüredhez csatolták.

³⁶ A Balatonfüred és környéke Veszprém vármegyéhez csatolását a lakosok már 1848-ban kérték a belügyminisztertől, de a füredi járást csak 1946-ban csatolták Veszprém megyéhez. ILA–KOVACSICS 1964. 24–25. – A balatonfüredi járásbíróság mint telekkönyvi hatóság már a felállításától

A természet ébred, és ébred vele együtt a munkaerő is. Mindenfelől hullámszik az élet, s tevékenysége a gazdálkodási téren hatályosan nyilatkozik. A szőlőhegyek metszőkkel, a szántóföldek lejtős helyeken – hol a víz lefutván, a föld szánthatásig szikkadt – szántókkal lepvék el. Ha a fagy reményünket porba nem sújtja, gyümölcs- s bortermésre vonatkozólag termő bimbók épsége s sokasága után ítélve szép kilátásaink vannak.

Különös, hogy vidékünkön a váltógazdasági rendszer nem képes diadalt vívni ki az ugarrendszer felett, holott ha valahol, úgy Balaton mellékén volna rá szükség, miután itt a szántóföld kevés levén, ugarrendszer mellett a legjobb gazda sem tenyészthet annyit, mi évi szükségei fedezetére elegendő volna, s Veszprémben kényszerül bora árán élelmicikket vásárlani, holott váltógazdasági rendszer mellett szükségei fedezete mellett még el is adhatna, gabnatermesztésből tevőleges haszna lenne, s jelenleg szenvedőleg áll. Ennek fő oka hihetőleg a tagosztály hiánya, mit Balaton mellékén behozni – hacsak a törvény parancsoló szava hatalomérővel közbe nem lép – a szegényebb osztály természeti ellenszenve miatt csaknem teljes lehetetlenség.³⁷ Ez ellenszenv a tagosztály iránt azon félelemben gyökerezik, mely elhité a néppel, hogy kevés, de jó földje helyett hegyes-kopár vidéken jelölendik ki illetékét, míg az urak részére a legjobb s termékenyebb határrészek esendenek. E hitben még inkább megerősülnek oly kísérletek köztudomásra jutása által, minő az Arácson birtokos s korábbi időkben földesúri hatóságot gyakorolt gróf Eszterházy családé, ki savanyúvízeni épületét (Glaser vendéglő)³⁸, mi jelentékeny térímét foglal el, belső telkűl kívánja tekintetni, s tagosztálykor hozzá térnagyságához viszo-

kezdve a Veszprémi Törvényszékhez tartozott. A közlekedési viszonyok és a bebíró szőlőbirtokosok lakóhelye miatt több Veszprém megyei község is a balatonfüredi járásbíróshoz tartozott.

³⁷ 1853. március 2-án kiadott „úrbéri pátens” kimondta az úrbéri kapcsolatból eredő jogok, járandóságok eltörlését, a volt jobbágyságok kezén lévő úrbéri földbirtok fölötti szabad rendelkezés jogát, a volt földesurak állami kárpótlását. 1853. április 18-án kiadott igazságügyminiszteri rendelet a nemesi birtokokra is kiterjesztette a telekkönyvi munkálatokat. Az ekkoriban megkezdődött földrendezés (tagosítás, legelő- és erdő-elkülönözés) évekig elhúzódott, egyes helyeken a tagosítás csak az 1860-as években fejeződött be. A telekkönyvi hivatalokat a járásbíróshoz rendelve 1850-ben szervezték meg. A telekkönyvet 1855-ben vezették be. BENDA 1982. III. 703., 710–711., BÁN 1989. II. 197. A periratok felhasználásáról: SÁNDOR 1973.

³⁸ Glaser Lipót / Leopold vendéglős; 1824-től a Nagyvendéglőt, 1836-tól az Arács határához tartozó Esterházy vendéglő és szálloda bérlelte. 1856 júniusában hunyt el. 1852. május 13-án meghalt feleségével együtt az arácsi ötemetőben nyugszik. ZÁKONYI 1988. 452., 672., KATONA 2008. 145., NÉMETHNÉ RÁCZ 2019. 147., 406–407.

nyított illetéket követel az elosztandó közföldbirtok-legelőből, miáltal a többiek lényegesen károsodnának.³⁹

Elvitázhatlan igazság, hogy oly helyeken, minő többek közt a Balaton-mel-leki, nem is lehet általános tagosztályt létesíteni egyesek tetemes károsítása nél-kül. Ily helyeken részletes – dűlőnkinti – tagosítást lehet csak követelni, ha jogosság s méltányosság szempontjából önzéstelenül vetjük szigorú bírálat mérlegébe a dolgot. Részletes tagosztály is jobb, mint semmi, mert általa leg-alább dűlőnkint egyítve leendenek az egyes gazdák birtokrészei, melyek jelen-leg szétdarabolvák; s önbirtokával tetszésileg rendelkezhetvén a tulajdonos, mit jelenleg az ugarföldek közlegelőül tekintése miatt nem tehetni, akkor majd meg lehet kezdeni a váltógazdaságot, s az egyesek által megkezdett példa a többit is utánzásra buzdítván, lassankint ki fog küszöböltetni az oly sok földet hasztalanul hevertető ugarrendszer.

Az államnak, hogy jövőjét biztosítsa, nemcsak moralis, hanem physikai ereje szilárdítása s sértetlenségéről is kell gondoskodnia, s mindent, mi ez erő fejlődésére akadályzólag hat, távolítnia kell, annyival inkább őrködni kell, hogy minden oly körülmény megszüntessék jövőre, miáltal ez erők bármelyikében visszaesés, hanyatlás eszközöltetnék. Az erkölcsi erő hanyatlása szoros kapcsolatban áll a népnövelés elhanyagolásával, a gyermekek iskolába nem járatása, lelkierejük ki nem képzése s szívök minden nemesebb érzelemtől üresen maradásával. A physikai erő lényeges része – az ép és erős nemzedék hiányának, az ivadékok fokunkinti korcsosulásának – csenevészülésének alapoka pedig a kora házasságokban keresendő, éretlen házasoktól életrevaló, érett nemzedék nem származhatván. Vidékünkön már annyira szokássá vált 14–15 éves leánykák férjhez adása, hogy az idő, gyengeség, éretlenség, házaselettel kapcsolatban levő kötelezettségek teljesítésére képtelenségre gondolni a szüléknek eszök ágában sincs, s a nép előtt az ily kora házasság föl sem tűnik. Célrányos volna, ha törvényileg megállapíttatnék, hogy 15 éven aloli nőknek férjhez menniök nem szabad. E tárgyra vonatkozó kormányrendeletek tiltják ugyan éretlen egyének házaseletrei összeadását, de nincs bennök évszámmal kijelölve azon határvonal, melynél a házaseletrei éretlenség végződik, s az összekelést lehető-legesítő érettség kezdődik. II-ik József császár rendeletei csak 14 éven aloli nők házaseletre bocsátásától tiltják el a lelkészt, pedig a nő még 14 éven fölül is éretlen, sőt 15 éven fölül is kevés nőt lehet találni, ki a házaselettel együtt járó

³⁹ A rendi korszakban a külső határban lévő haszonvételek (szántók, legelők, erdők, folyó-és állóvizek) a beltelkek arányában illették meg a birtokosokat.

terhek hordozására, ép és egészséges magzat előhozhatására kellőleg ki volna fejtve. Ép és egészséges gyermekeket csak érett korú házasoktól reménylhetni, kora házasságból csak korcs, beteges s éretlen nemzedék leend.

Veszprém-ben az újoncozás bevégeztetett, Zalában pedig éppen most legnagyobb eréllyel folytattatik. Hiszem az illetőkről, sőt – amennyiben ismerem is őket a múltból – meg vagyok róla győződve, hogy az igazság szigorú kívánalmait szem elől nem tévesztendik.

A ragály, mely Vámoson s Füreden kezdett jelentkezni, s néhány ifjú életet hirtelen kioltott, a szép tavaszi derült napok beálltával teljesen megszűnt, s most egy még sokkal veszesebb betegség, az erkölcsi ragály kezd helyette mutatkozni. Apróbb tolvajlás, pincefölverések, házakba törési kísérletek eddig sem tartoztak a hallatlan ritkaságok közé, de még eddig nagyobb értékű tárgyak nem idegenítették el. Múlt napokban egy kövesdi⁴⁰ ember lovait zárt istállóból vivék el, miáltal közel 200 ezüstforintig károsított meg. Ez esemény, úgyszinte a múlt havi több háznál megkísértett betörési merényletek páni félelembe ejték a vidék lakosságát, s annyival inkább, mert védőeszköz sincs, melylyel lehető megtámadtatás esetén magunkat oltalmazhatnók. Jelen helyzetben tanácsos volna minden házigazdának erős hangzatú csengettyűt tartani, melylyel megtámadás esetén a szomszéd házaknak jelt lehetne adni. A rendőrség nyomozza a tetteseket... óhajtható volna, hogy törekvését siker koronázza.

Vönöcky.

FORRÁS: *Pesti Napló* 4 (1853) 915. sz. (március 27.) [1–2.]

3. Veszprém–zalai levelek. III. Balaton-mellék, 1853. március 25.

Az újoncállítás Zala megyében is végződött. Egyes falvak újoncállítási illetéke a jelenlegi újoncozási rendszerben nem lévén megállapítva, s besorzásra vonatkozólag egyedül az életidő s szolgálatai képesség lévén irányadó, van oly falu, honnét egy sem válik be, s így a helység egyénei alkalmatlansága követ-

⁴⁰ Kövesd községnek 1857-ben 230 lakosa volt, a Bach-korszakban Csopakhoz tartozott. Balatonkövesdet véglegesen 1940-ben egyesítették Csopakkal, Csopak néven. KOVACSICS–ILA 1988. 149–150.

keztében fölmentetvén a katonaadás terhe alól, munkaereje csorbítatlan marad, míg más falvak újonckötelezettei közül alig van egy-két egyén, ki szolgálatrai elégtelensége folytán hazaszabadul. Így lőn, hogy Tihany város⁴¹ – mi azonban népességi tekintetben falunak is kicsiny – fiatalsága közül két egyén sorzatott be vizsgálat alkalmával, s a besoroztatás által a munkabíró osztály jelentékenyen megfogyván, távozásuk tavasz nyílt a munkaidő beálltával szembetűnőleg érezhető leend, hacsak egy részük szabadalommal honn nem marad, mi békes időben államgazdászati s pénzügyi szempontból is ajánlható, a honn levők munkaereje által az államnak egyedei vagyonosbulásában rejlő benső ereje növekedvén, s az egyes hadosztályok különböző időben tartandó gyakorlatai által lehetősíthető szabadalmazások a közkincstár kiadásait kevesbítvén.

A helvét hitűek pápai főtanodája, mely az államnak oly sok kitűnő egyéneket növelt, elvesztett nyilvánossági jogát⁴² – bár a magas kormány rendeletei szerint van már szervezve – mind ez ideig vissza nem nyerhetvén, Zala megyében született minden növendékei, kik időkoruknál fogva katonakötelezettek, megyefőnökkileg idéztettek meg a Tapolcán működött újoncállító bizottmány előtti megjelenésre, nem vevén ki a hittani osztálybeli, vagyis a papságra készülő növendékeket sem. Környékünkön egyedül a pápai főtanoda az, hol a tanrendszerben kijelölt tárgyak magyar nyelven adatnak elő, s elszomorítólag hat – főleg oly szülékre, kiknek tanuló gyermekei vannak –, hogy ez iskolát, melynek megalapíthatásaért őseikkel a tudományterjesztési vágy oly jelentékeny tőkeösszeget tetetett le egyes szaktanárok fizetése biztosítására s a közjóllét emelésére, melyért ők maguk is oly sokat áldoztak, most a kezelők hanyagsága, kellő időbeni nem intézkedése miatt roskadozni látják; mert ha azok, kiknek az iskola élete fölött őrszemekkel vigyázni s fennmaradásaért minden lehetőt elkövetni mulaszthatlan kötelességük leendett, mindjárt a kormányterv közzétételekor szervezték volna az algymnasiumot, akkor a nyilvánossági jogvesztés, melynek káros hatása a növendékek újonckötelezettek közül ki nem vételésben máris érezhető, nem sújtandotta a tanodát. Jelen viszonyok közt, ha a nyilvánossági jog megadatni nem fog, az iskola önmagától oszlik fel, egy szüle sem mervén

⁴¹ Tihanyban, a tihanyi apátság uradalmi központjában 1857-ben 717 lakos élt, akik felekezetiileg a református egyházközséghez és a katolikus plébániához tartoztak. KOVACSICS–ILA 1988. 408.

⁴² Az 1850-ben Magyarországon is bevezetett osztrák tanrendszer (*Entwurf der Organisation Gymnasien und Realschulen*) következtében – anyagi fedezet híján – a legtöbb hazai protestáns iskola magánintézeté vált, államilag elismert bizonyítványt nem adhatott ki. A pápai református gimnázium – miután az előírások szerint átalakította szervezetét, kérte a nyilvánossági jogot, melyet aztán meg is kapott.

taníttatni gyermekét oly tanintézetben, hol hosszas és tetemes költekezés után is az eredmény nem célhoz jutás, hanem lehető besorzás esetén éppen a cél-tóli eltasztás leend, katonáskodási ideje alatt elfeledvén a besorzott minden addig tanult tudományokat.

Éppen ez az eset adja elő magát a gyógyszerészi segédeknek is, kik segítségi idejük alatt az elméletileg már sajátított tantárgyakat gyakorlatilag igyekeznek sajátjukká tenni, s nem levén kivéve az ujonckötelezettek közül, besorzásuk esetén mind elméleti tanulmányuk, mind gyakorlati jártasságuk a feledés oltá-rán áldoztatik fel.

Visszatérve a pápai főtanoda állására: nem mentheti föl magát a fölötté ör-ködésre hivatott superintendentialis kormányzók azzal, hogy már szervezve van a főiskola s még sincsen nyilvánossági jog, mert a szervezet elkészt, annak nem a nyilvánossági jog elveszte után, hanem jóval előtte kelle vala történnie. Könnyebb a kezünkben levőt megőrizni, mint azt, mit elvesztünk, újra feltalálni.

Az új szervezet szerint csak al- és felgymnasium, jog- és hittani szak leend kormányterv szerint ellátva tanárokkal. Az észtani szak, melyre magára több tanár kívántatik, mint a jogi s hittani szakra, képviseletlenül marad, s mit eddig az észtanár észtani szakból a főtanodában magyarázott, azt ezentúl – mégpedig nagyobb terjedelemben – a felgymnasiumi tanárok magyarázandják a gymna-sialis osztálybelieknek.

Alapítványtőkéek kamatából kitelvén a felgymnasium, jog- és hittani szak tanárai fizetése, kormányterv szerinti átalakítás létesítéséhez csak az algymna-siumi tanárok fizetése hiányzott, mit önkényes ajánlat útján az egyházak úgy fogadtak el, hogy testületileg álltak jót a szükségelt összeg évenkénti arányszerű befizetéséről. S ezt részemről sokkal célirányosbnak is látom, mint az évenkénti fizetésösszeg tőkéje letételét, mert az egyházak – mint erkölcsi személyek – ki nem halhatnak; ha egyik megszűnnék is, támad helyette más, s ha nem tá-madna is, illetékét a többi egyházak föloszthatják ismét aránylag maguk között, míg a befizetett tőkeösszeg – mint a tapasztalás sokszor igazolta – sok oly eset-legességnek van kitéve, mi azt ha egészben nem is, de részben megsemmisít-heti. A tőkeösszeg legbiztosb helyen az egyházak keze közt van, hol a hívek vallásos s erkölcsi érzete legbiztosb garantiája megmaradásának. Az azonban mindenesetre óhajtható, hogy az esperesek vegyenek kötelezvényt a körükbe tartozó egyházak előljáróitól, s e kötelezvény legyen biztosíték afelől, hogy az ajánlott segélyösszeget mindaddig rendesen befizetendik, míg nagylelkű ha-gyományzók alapítványzása fölöslegessé nem teszi. Ki egyházi szerkeze-

tünkkel, az egyes egyházak öntetszés szerinti rendelkezhetés jogával csak kissé is ismerős, az indítványomat célszerűnek s gyakorlatilag mielőbb alkalmazandónak találja. Ritka egyház az, hol egyes emberek birtokerő s a többiét valamivel fölülhaladó értelem által tekintélyt ne vívnának ki magoknak, tekintélyt, mellyel az egyház több tagjai akarására eldöntő befolyást gyakorolnak, s az ily emberek többnyire el levén kaptva, fő gyönyörüket sokszor abban helyezik, hogy a „non ita sicut alter”⁴³ elvénél fogva minden indítványnak – mi a közjó előmozdításáért pendíttetik meg – magokat makacsul ellene szegeznek, s ha csak lehet, megbuktatják, mert hiányzik a magasabb értelmi s erkölcsi képzettség, mely a közjó fenségét s ellene intézett működésük alávalóságát tervezetektől visszariasztólag tüntetné fel. Az ily egyének lelketlen önzése, szennyes magánérdeke fölibe tolaikodván gyakran a közjó szent ügyének, ha a lelkész gyenge, ha egyházából mozditatástól féltében erélyesen föllépni s felszólalni gyáva, oly határozatot hozatnak gyakran, melyen mint távcsövön előre láthatni, hogy *kötelezettség nélküli ajánlatnak kevés a jelentősége*, mert érvényességi tartóssága egyesek szeszélyjátékától függ.

Példa rá a fényes balatonfüredi egyház, melynek több érdekes középkori ritkaságok közé eltetetést érdemlő sajátságai közé tartozik, hogy szeretné, ha a főtanodai tanárok, mint hajdan, úgy most is háromszögletű kalapot viselnének, reverendában járnának, az úgynevezett beöltözött deákság, mely nevezet a hajdani reverendábai öltöztetéstől vette eredetét, szinte e tisztas uniformist viselné, úgy jönne ki segélyt szedni, egyenruhásan járna pincétől pincéhez putonosával a szőlőhegyeken mustot kéregetni.⁴⁴ S mert jelenleg mindez nem így van, mert a haladó korszellem parancsánaki hódolat e sajátságos egyenruha hordozatát megszüntetné, keservesen panaszkodnak, hogy az erkölcsök elfajul-

⁴³ non ita sicut alter (latin) = nem úgy, mint a másik

⁴⁴ A szupplikáció (supplicatio) szokásáról van szó, amely a legáció (= ünnepi követküldés) mellett szervezett adománygyűjtést jelentett a református kollégium javára. Az önfenntartásra épülő protestáns kollégiumokban a szupplikáns deákok (felsőbb éves gimnazisták, teológus hallgatók, akadémisták) csoportosan járták a gyülekezeteket, ahol többnyire gabona, must, esetleg (váltság címén) pénz formájában segélyt gyűjtöttek az intézmény fenntartására. 1784-ben II. József megtiltotta a szupplikációt, utódai azonban engedélyezték. A szüret utáni gyűjtés egyre kevesebb bevételt hozott, így jelentősége csökkent. A református egyetemes konvent ezt a szokást elavultnak minősítette és 1890-ben megszüntette, a kollégiumok vezetése azonban – részint anyagi szükségből, részint nevelési céllal – a XX. században Debrecenben, Pápán és Sárospatakon is újjáélesztette. 1949-től már csak a belügyminiszter engedélyével, általa meghatározott időben és helyeken, jóváhagyott szupplikálási terv szerint lehetett gyűjteni a kollégium javára. A sárospataki 1945–1951 közötti szupplikálási naplókat kiadták: BILKAY–LACZKÓ 2002. A sárospataki szupplikáció csökkenő jelentőségéről: UGRAY 2007. 161–162. A pápaiak szupplikációjáról és legációjáról: LAMPÉRT 1931. 169–174. A legációról: TÓTH 1935., ZOVÁNYI 1977. 365.

vák, a növendékek megvesztegetvék, s alighogy elvállalák a tanári fizetéspótlásra szükségelt pénzből rájuk esett összeg évenkénti beszolgáltatását, hogy amit egy kézzel adtak, a helyett két kézzel markolhassanak vissza – holmi alaptalan mendemondák s rágalmak következtében egyházi s világi nyílt törvények ellenére eltiltá az érdemes előjáróság a főtanoda növendégeit az évek hosszú során át gyakorlatban volt borsegélyszedéstől, s ezáltal a különben is hanyatlásnak indult tanintézetet, melynek éppen most minden fillérére szüksége van, s melynek kebeléből nyeri lelkészeit s tanítóit, tetemesen megkárosítá (középszerű termés alkalmával is 30–35 akó bor szedetett össze.), s e megrovást érdemlő, mindenfelé neheztelve említett ténye által a hálátlanság bélyegét önnön homlokára önmaga fölsüté.

Lelkészük a legközelebbi tractuale consistoriumban⁴⁵ azzal védé magát, hogy ki a helybeli viszonyokat ismeri, az nem csodálkozhatik, hogy ő nem szólt föl az előjáróság e jogellenes lépése ellen, mert akkor bizonyosan kellemetlenségeknek teendette ki magát. Ez azonban nagyon gyenge mentség hallgatótagsága igazolására. Szerintem a lelkésznek nemcsak joga, hanem kötelessége is van, s itten is erélyes hivatalos s erkölcsi kötelessége leendett, s kegyvesztésből származható zsurlódásoktólí félelemből a kötelesség teréről lelépnie sem jogi, sem erkölcsi szempontból nem lett volna szabad.

Ez esemény különben nem olyan, hogy vele el lehetne hallgatni. A borsegélyszedhetés joga egyházat érdeklő tárgy, ebbe világi előjáróság nem avatkozhatott, miután emberek emléke ótai gyakorlat szentesíté, s kormányrendeletileg még eddig tudtomra meg nem semmisített, s a birodalmi egységet nem vészező országos törvények biztosítják e jog gyakorolhatását. Egyházi előjáróságot pedig lelkész nélkül nem képzelek, s ha lelkész híre – tudta – beleegyezése s jelenléte nélkül intézkednek e tárgyban, úgy intézkedésük érvénytelen, egyházjogilag semmi, s annyival inkább, mert a lelkész is csak tanácskozmányba hívhatja össze az előjárókat, gyűlést egyáltalán nem tarthat az újonnan érkezett kormányrendeletek tilalmazása következtében, s ők lelkészük híre s tudta nélküli gyűlésben hoztak oly végzést, mi a gyakorlattal – egyházi s világi törvényekkel – homlokegyenest ellenkezik. Valóban csekély tekintete lehet ott a lelkésznek, hol az egyház nevében nélküle intézkednek, s a határozatokat utólagosan csak azért tudatják vele, hogy tudomása legyen róla, s ellene még

⁴⁵ Balatonfüreden 1842–1875 között Somody Dániel (1797–1875) antalfai (szentantalfai) születésű, Pápán tanult lelkész szolgált. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. I. 195. – tractuale consistorium (latin) = egyházmegyei közgyűlés (a református egyházban)

akkor se léphessen föl tevőleg, ha az a közjó ellen törvénytelenül s jogtalanul irányoztatik. Elvárjuk, mint fog e tárgyban intézkedni a superintendia, fog-e kellő erélyt kifejtteni ily jogellenes tények jövőrei megszüntetése s a főiskola jogán ejtett sérelem orvoslata végett, vagy pedig hajdani modora szerint behunyt szemmel nézendő a visszaélést, ha az fényes, hatalmas egyház tagjai által követtetik el.

Fáj lelkem – ha ez életet jogosan érdemlő főtanoda hanyatlására gondolok. De hogysisne fájna? Hisz lelkem fénytelen egén itt sugárzott föl az észérő napja, itt rakodott meg eszmekincsekkel, itt nyéré az irányt, mely a tapasztalat gazdag templomához ismeretszerzésre képesítve vezet. Mint a hálás gyermek anyja sírja felett, úgy fognék állni e főtanoda romjain; lehet, hogy könnytelenül, de annál égetőbb, annál bensőbb fájdalommal.

A vihar, mely folyó hó 20-án egész nap dühöngött, kisebb mértékben, de sűrűbb hóesés kíséretében 23-án éjjel ismétlődött – kárt, rombolási gyászjelet hagyott maga után mindenfelé. Gyümölcsfákat sodra el, s mint bizonyost beszélik, hogy nem egy emberélet esett áldozatul az utazók közül.

A gőzhajó erélyes igazgatósága ismét többezer mérő eleség Somogyból alsó-eörsi kikötőbe leendő átszállítását vállalá fel. A rakhajók mindegyike 1000 mérőn fölül volt eleséggel terhelve, s egyik már 17-én délután, a másik 18-án délelőtt kötött ki Alsó-Eörsnél. S mert a gabnát szállíttató kereskedő két garas különbség miatt a fuvarosokkal, kik Veszprémbe leendő szállításra ajánlkoznak, nem egyezkedett, mindkét rakhajó tétlen hevert az alsó-eörsi kikötőben. Ott állomásoztak vihar támadatkor is, s az elemek csatája által felkorbácsolt hullámokoni hányatások feszerejétől egyik hajó vasmacskája fölszakíttatván, s cölöpzethez fűző vastag kötelei kettészakadván, s a viharral párosult hullám lökésétől nyert sebességi horderejével társát is, mihez ütődött, magával sodorván, az óriás habtorlaszok felett villámgyorsan röptek a Balaton közepeig, hol egyik hajónak láncon eddig után úszott vasmacskája megfenekelvén, a hajó kissé megállapodott. Kevés idő múlva iszonyú durranás reszketteté meg a bennülőket, mit a vasmacskát s hajót kapcsolatban tartó erős lánc elszakadása idéze elő, s a folyvást dühöngő vihar hatalma által üzetve hajtattak Siófok felé, hol eddig jöttükben nyert sebességüket a tehetlenség törvényénél fogva egyszerre el nem veszthetvén, egyik egészen a szárazra löketett, míg a másik a Balaton-part közelében feneklett meg. Hogy a hajó föl nem borult, Rauch János ácsmesternek köszönhetni, ki lélekerejét vész közepette sem veszítvén el, mindent megtőn, mit kormányzati ügyesség hajómentésért megtehet. Alighogy

partra hajtattak a vihar s hullámerőtől, Siófokról gens d’arme-ok⁴⁶ jövének, s mindkét hajót őrizet alá vevék, az átázott, összefázott menekültek pedig Siófokra siettek, hó- s jégborítékos öltönyüket megszárogatandók.

Mint halljuk, még a kereskedő akar föllépni követőleg a gőzhajó igazgatósága ellenében, holott egyedül önfösvénysége okozá, hogy az eleség háromnapos időköz alatt ki nem hordatott. Az igazgatóság csak átszállítással tartozik, a kihordatás terhe a tulajdonost illeti. Az átszállítás megtörtént, mégpedig három nappal a vész előtt, a szállító kötelességének eleget tett, az események pedig Isten kezében vannak, azok szálait ember nem igazgathatja úgy, mint saját érdekei biztosítása igényli. Elég áldozat volt az igazgatóságtól az is, hogy fös-vénységből eredt késedelmezése miatt a gabnatulajdonosnak rakhajókhoz szükségelt emberei a hajókkal együtt nem nap, hanem napok hosszát voltak kénytelenek tétlen vesztegleni.

Az eleség ára télelő óta nem emelkedett, áruk váltóban következő: tisztabúza kilója⁴⁷ 17–18 forint, rozsé 14–14½ forint, árpáé 12 forint, kukoricáé 11 forint. Zabot látni is ritkán lehet a veszprémi piacon. Dara, liszt mázsája 20 forint.

A bor most is 12–14 váltóforinton kel – s nincs is remény, hogy mostanában föllebb emelkedjék, mert az utak annyira elromolvák újólág, hogy mostanában kereskedőt nem is várhatni. Sok helyen ölnyi magasságú hó van az országúton is. Képzelem, minő sár lesz ebből hirtelen olvadáskor!

Ha a fagy kilátásinkat meg nem semmisíti, bő bortermést várunk. A gazdag termőbimbók, melyeket a metsző szinte sajnál lemetszeni, e remények úgy hiszem méltán jogosítanak, s hogy valósággá legyen csak az időjáráti kedvezőtlen körülményeknek kell elmaradni.

Vönöcky.

FORRÁS: *Pesti Napló* 4 (1853) 925. sz. (április 10.) [2.]

⁴⁶ gens d’armes (francia): csendőrök, magyarul zsandárok. A karhatalmi feladatokat ellátó csendőrség megszervezésére vonatkozó ideiglenes törvény 1850. január 18-án jelent meg. BENDA III. 1982. 703.

⁴⁷ kila: török eredetű súly- és űrmérték, illetve területmérték; 1 kila = 2 pozsonyi mérő; 1 pozsonyi mérő 1813–1874 között 46,56 kg-nak felelt meg. Vö. BOGDÁN 1991. 99–100.

4.
Veszprém–zalai levelek. IV.
Balaton-mellék, 1853. április 9.

A vihar, mely virágvasárnap kezdett dühöngeni, s romboló hatalma hó- és esőesés által fölváltott szünetekkel húsvétig rettegteté a lakosságot, mindenféle romlást, pusztulási jeleket hagyott maga után. Az országutak, főleg oly helyeken, hol a helységek egymástól távol léte az ölnyi magas hóoszlopfolyamok útbóli kihánytatását lehetlenné, teljesen járhatlanokká lőnek, s veszprém–felső-örsi vonalon még húsvét utáni kedden is hasig leszakadt lovakkal kelle a hóban utat törteni, így is a szántóföldekre kicsapatással, honnét a viharszél sodró ereje a hótömeg nagy részét az országútra ragadá. A kedd–szerda s csütörtöki meleg napok még inkább megrongálák a közlekedési útvonalakat, a szántóföldöni csapás mindenütt fölfakadozott, s oly mélyen süllyedtek le még az üres kocsik is, hogy a legerőteljesebb lovak is alig valának képesek kivonni; az országúton új törésen minden lépten 1–2 lábnyi mélyedésű jégkátyúba zuhant a kerék, s a vontatás által kimerített lóerő minden 10 lépésen pihenést parancsolt. Bakonytól dél irányban még most sem állt helyre a közlekedés, úgyhogy a Bakonyban lakó Balaton-melléki szőlőbirtokosok szőlői még most is kapálatlanok; az út rosszasága miatt munkáltatni nem jöhetvén. Sok bakonyi falut annyira elborított a hótömeg, hogy lakói egymással közlekedendők, alagutakat valának kénytelenek a hóban ásni. A Balaton-melléki lakosok hirtelen hóolvadáستól félnek, mert az észak felé folytonosan emelkedő vidék olvadó hótömege nem egyszer okozott már tetemes vízáradási károkat. Pincék, házak alzati fölfakadoztak, úgyhogy sok helyen a hordók s házi bútorok a víz felszínén lebegnek, nem lévén képesek a tulajdonosok a folyvást patakozó víztömeget kimeríteni. Némelyek házuk lejtős részéni falát bontaták ki, a ki nem merhetett vizet nyílásán kifolyaszandók.

Házfal kibontásról szólva nem hallgathatok el egy különös rablási merényt, habár nem Veszprém–Zalában történt is. Somogyban, Kaposon a helység érdekes s köztisztelőben álló római katolikus lelkipásztorát – kit már a múlt nyáron is ki akartak rabolni – első álmából olyas halk zöreij riasztá föl, minőt zsíros ködmenynek szilárd tömeghezi erős súrlódása szokott előidézn. Fölriadva kiugrik ágyából, s minő nagy volt meglepetése, midőn háza falán – dacára, hogy az elég széles s erős téglából épített volt – akkora üreget lát bontva, mekkora üreget át egy ember kényelmesen beférkőzhetett. Hirtelen zajt ütven, a cseléd-

ség összefutott, mit a rabló szándék ördögétől kísértett gonosztevő csakhamar észrevevén, idejekorán elillant.

Vámoson⁴⁸ – Veszprém megyében – egymás után már háromszor volt december óta tűzvész, s nem gondatlanság, hanem gonoszság következtében; szerencse, hogy a házak tömötsége dacára is a tűz csakhamar eloltatott, s a kigyulladt épületen kívül nem lőn több épület a lángok martalékává.

A népnövelést kell lehetőleg jó karba helyezni. A gyermekszív hajtható, mint a viasz, jó és rossz benyomást egyaránt elfogad; oda kell hát irányozva lenni minden jóérzelmű s a közjóllétet, általános bátorság megalapítását szívéen hordozó ember szent törekvésének, hogy ne legyen gyermek, ki vallásos s erkölcsi oktatásban ne részesüljön; ki szegényebb, hogysen mint gyermekét taníttathatná, taníttassék gyermeke a helység közkölségén. Egy szóval: vallásos és erkölcsi növelés helyeztessék hát jó karba mindenekelőtt. Kényszeríttessenek a szülék – ha saját jobb érzetök sugalmára ezt nem tennék – kormányerővel is gyermekeik télen s nyáron áti oskolába járatására! Vannak is már e tárgyban szigorú kormányrendeletek, örködjének az illetők, hogy a rendeletek teljes erejökben gyakorlatba vétessenek, s az engedetlen szülékre kiszabott büntetések tetteleg végrehajttassanak.

Elhatalmazott a bűn, széjjeláradt a gonoszság, egymást érik a rablási s gyújtogatási büntények; a polgári társaság testén, mint vészes rákfenék rágódnak ezek, tőlük szabadulni csak gyökeres orvoslattal lehet, egyes gonosztevők kivégzése csak a maró sebek számát kevesbíti, de a forrást nem szünteti meg, melyből e sebek áradnak; a forrás a növelés elhanyagolása, a vallástalanság s erkölcstelenség terjedése; itt van a baj gyökere, ezt megszüntetni csak a növelés jó karba helyezése, a szüléket gyermekeik oskolába járatására kényszerítő kormányrendeletek életbeléptetése által lehet.

Az e tárgyban érkezett kormányrendeleteket szószékről kelle a lelkészeknek a szülékkel tudatniok, mit édes örmömel – a nép leendő szellemi kiképzetése hitének édes örméivel – tevének is. A büntetéstöli félelem kezdetben kedvező eredményt mutatott, a nyáron át üres oskolák megteltek, de mert az engedetlen szülék ellen a szigorú rendszabályok nem alkalmaztattak, ismét ott vagyunk, hol valánk: a régi kerékvágásban; az iskolák nyári folyama úgyszólván teljesen

⁴⁸ Vámos (Nemesvámos) Nemesvámos nemesi (kurialista) község volt, 1857-ben 2050 lakosa volt. A község igazgatását a református birtokos nemesek tartották kézben. Az előljáráóság bíróból és 12 esküdtből állt. A nemesi közbirtokosságot 113 kuriális nemes alkotta. ILA–KOVACSICS 1964. 292., HUDI 1994. 115–127. A „házak tömötsége” a telkek felosztása, a szabálytalan utcaszerkezet miatt alakult ki.

megszűntnek tekinthető, s a papi tekintélyt is aláörvényzi a nép előtt annak tudata, hogy mit szószékről hirdet, az a gyakorlati élet által meghazudtoltatik.

Jó volna, ha a közigazgatási főbírák koronkint megbízottakat küldenének ki a járásukba eső falusi iskolákba, a gyermekek tudományos előhaladottságáról s azok iskolábai járatásáról tudomást szerzendők, s az engedetlen szüléket kötelességök teljesítésére a törvény egész szigorával kényszerítenék. Ennek jelentékenyebb s üdvösebb hatása leendne, mint a szószékről kihirdetett, de gyakorlatilag életbe nem léptetett e tárgyra vonatkozó bármely szent s üdvös rendeletnek.

Vidékünkön azon kör, melyben az irodalom pártfogoltatik, nem akar szélesbülni, mert azokban, kiknél a tehetség irodalmunk körét szélesbíteni nem hiányzik, az akarat s az anyagi jóllét emelése egészen háttérbe szorítja a szellemi jóllét érdekét, holott a szellemi jóllét emelkedése az a mérleg, melyen a nemzetek életrevalósága mérlegeltetik. Sok tehetős családot ismerek, ki semmi lapot sem járat, sok tősgyökeres magyar családot, ki magyar lap helyett német lapra fizet elő, s így ön nemzetisége fölé más nemzetiség szellemerejének s vele együtt túlsúlyra vergődésének növeléséhez nyújt segédkezet. S mily sok magyar háznál lehet látni Theater-Zeitungot⁴⁹, Pesther Postot⁵⁰, Ostdeutsche Postot⁵¹, hol magyar szépirodalmi vagy politikai lapot pénzért sem lehetne találni. Min nemzetiségünk iránti ezen részvétlenségünkben gyökerezik alapoka annak, hogy 8 millió magyar közt magyar lapokra csak 6000 előfizető található! E részvétlenségnek tulajdonítható, hogy sok jeles tehetség, ki műveivel tán honát s nemzetiségét is halhatlanítandotta, kénytelen visszavonulni az irodalmi térről, hol pártfogás s elismerés helyett az előtte föllépett jeles egyének sorsában előre látja a hálátlanság s ínség martyrkoszorúját.

Veszprémben s vidékén még nem volt mű, mely kijötte előtt oly pártfogolásban részesült volna, mint tehetségdús humoristicus írónk, a fiatal Beöthy

⁴⁹ Theater-Zeitung: Wiener allgemeine Theaterzeitung für Theater, Musik, Kunst, Literatur, geselliges Leben, Conversation und Mode: 1806–1860 között megjelenő konzervatív beállítottságú, birodalom szerte népszerű bécsi szórakoztató színházi és kulturális napilap. Adolf Bäurle drámaíró alapította, adta ki és szerkesztette kezdetől fogva a haláláig. 1840-től hetente 6 alkalommal jelent meg. A füredi fürdőhirdetéseket Écsy László fürdőfelügyelő leggyakrabban a Pesti Naplóban, Pester Lloydban és a bécsi Theaterzeitungban tette közzé. Az Österreichische Nationalbibliothek honapján e lap digitálisan is hozzáférhető.

⁵⁰ Pesther Post pesti német nyelvű hírlap, 1853–1854-ben Saphir Zsigmond, a lovasberényi születésű neves zsidó humorista, Saphir Móric Gottlieb unokaöccse szerkesztette. UJVÁRI 2010. 41.

⁵¹ Ostdeutsche Post a nagynémet irányt képviselő színvonalas bécsi hírlap volt, 1848. október 1-től jelent meg Ignaz Kuranda szerkesztésében, 1866. júniusban szűnt meg.

László Punch című dolgozata⁵², mely megjelente után osztatlan tetszésben részesült. Az irodalmat lelkesen pártoló, igazi magyar érzelmű V-né asszonyság előfizetési ívében 30-an írtak alá, mi fényes bizonyossága egyrésről a tisztelt hölgy gyűjtői buzgalma, irodalom iránti részvételének, másrésről az író vidékünkön közkedvességének.

Vas Gereben Falusi Esték cím alatt kiadandó könyvecskéire előfizetési ívek hozzánk is megérkeztek.⁵³ A tihanyi uradalom adminisztratora, főtisztelendő Krisztián úr⁵⁴ ívében húsznál több aláíró van, s e szám legnagyobb dicséret, mit érdeme s irodalmat pártfogoló és pártfogoltató működése méltánylatául s elismeréseül fölhozhatók. Adjon az ég több ily lelkes polgárt a hazának, s irodalmunk el fogja foglalni illő helyét az európai irodalomban!

Sajnálattal kell említenem, hogy a köznép közt nem találkozunk ez irodalmi vállalat oly részvétellel, minővel olcsósága s irányánál fogva találkozni hittem. A nép nincs még megérve arra, hogy az irodalmat méltányolja, s ez éretlenség ismét a növelés elhanyagolása s célszerűtlenségének természetes következménye. Célszerűtlennek mondtam a jelenlegi növelést, de csak annyiban, mennyiben a hon jeles írói művét nem ismertetik meg a növendékekkel, holott tudjuk: ignoti nulla cupido!⁵⁵ Tanítók! Szenteljétek időt az irodalom ismertetésére, kedveltessétek meg azt az iskolában növendékeitekkel, és a nép, mely e növendékekből sarjadjik fel, nem fog pártolatlanul hagyni oly irodalmi vállalatot, mi egyenesen érte s általa is könnyen kiadható előfizetési díjjal indíttatik meg!!!

Vönöcky.

FORRÁS: *Pesti Napló* 4 (1853) 931. sz. (április 17.) [1–2.]

⁵² Beöthy László: Puncs 1853-ra. Szigler testvérek ny., Komárom, 1853.

⁵³ Vas Gereben: Falusi esték. I–IV. füzet, Pest, 1853–1854.

⁵⁴ Krisztián / Christán Pius Pál (Székesfehérvár, 1801. február 28. – Tihany, 1863. november 9.) bencés szerzetes, gimnázium tanár volt Kőszegen, Komáromban. 1846–1863 között volt tihanyi adminisztrátor (jószágkormányzó). BERKÓ–LEGÁNYI 1987. 58. Halála után pénzügyi botrány robbant ki.

⁵⁵ Ignoti nulla cupido (latin, Ovidius): Nem vágyunk arra, amit nem ismerünk.

5.
Veszprém–zalai levelek. V.
Balaton-mellék, 1853. április 21.

Az egész ereje a központított részek erősségétől függvén, államerődítési tekintetben nincs kívánatosabb, minthogy a községi erők lehetőleg szilárdíttassanak, mit legbiztosabban a község belügyi vezetésének célszerűbb rendezése által eszközölhetni. A hajdani községigazgatási rendszerben lényeges hiba volt az ellenőrködés hiánya, minek következtében a jövedelmek hűtlenül kezeltettek, s a legjövedelmezőbb birtokú helységben is a kiadási összeg – ha túl nem haladá – legalább fölözé a bevéti összeget, s birtokszaporító tevőleges jövedelmi érték egyik évről a más évre igen ritkán ment át. Az ily visszaélés megszüntetése, a községi ügyek lélekismeretesebben leendő vezetése tekintetéből a veszprémi politikai hatóság megkezdé a községrendezés nagy munkáját, s az előjáróság működését ellenőrzendő: minden helységben bizalmi férfiakat nevezett ki, kik a helység lelkészei s tekintélyesb egyéniségei közül jeleltettek ki. Ezek képviselendik a népet, érdekeit ezek védendik az előjáróság netaláni törvényellenes működései ellenében, az egész községet tárgyzó ügyekben ezek adandnak elhatározó véleményt a község összes tagjai nevében – miután jelenleg az egész községet tanácskozmányba összegyűjteni nem lehet, ezek kísérendik örszemekkel a helység jövedelmei kezelését. Óhajtható volna, ha Zalában is mielőbb megkezdetnék a községek rendezése, mi hogy nemsokára meg is fog kezdetni, s a kinevezendő bizalmi férfiak hatályos közremunkálása által növekedendik a községek anyagi s szellemi jólléte – tisztviselőink erélyessége s belátásától bizton várjuk és reméljük.

Az újoncállítás Veszprém megyében újból megkezdetett, s mint általánosan hírlik, az újonckötelezettség 20–26 évesekre fog kiterjesztetni.

Időjárásunk jelenleg is télies, ha egyik órában nap süt, már a másikban föregteg, fagyasztó vihar, hideg eső növeli az aggodalmat, mit e sajátlagos – legidősb emberek emléké is túlhaladó – időjárás okoz. A tavaszi földek nagy részben vetetlenek, sok földben a korábbi meleg napokban elhintett mag megtejesedett, az őszi vetések – főleg Barnag⁵⁶ környékén – megpenészesedtek s veszőfélben vannak, s a gaz túlsúlyúlag, elnyomólag burjánzik fel. Ez az oka

⁵⁶ Magyar- és Németbarnag két egymással összeépült épült település a Balaton-felvidéken, 1947-ben egyesítették Barnag néven. A reformátusok lakta Magyarbarnagon 1857-ben 422, a katolikus németek lakta Németbarnagon 546 lakos élt. ILA–KOVACSICS 1964. 253–254., 293–294.

annak, hogy az eleség ára emelkedni kezd, míg az életfenntartásra elmúlhatlanul nem kívántató bor ársüllyedtetben van, s 13–14 forinton kelt akóját jelenleg 12 váltóforinton is kaphatni. Legdrágább azonban a takarmány, s ha az időjárás kedvezőbb nem leend, ha a tél uralmát tavaszuralom nem váltandja föl, sok marha és birka éhen veszend el. A széna mázsájaért venni szándékozók 12–13 váltóforintot ígérnek, s nem kapnak sehol. A jó árpaszalma egy árú a szénával. Még a hároméves rozsszalmát is szecsává metszetik, s mérceszámra 30 krajcáron veszik. Sok helyen a rossz épületek szalmatetejét szedik le, éhség gyötört marháikkal megetetendők. Tóth-Vázsonyban s Szent-Gálon zöldellő fagyöngyöt szednek össze az erdőkön, általa marháikat a folytonosan várt – de beköszönni mindeddig nem tudott – tavasz kinyíltáig biztosítandók.

Szent-Gálon⁵⁷ némely tehetős birtokosok a hó elolvadta után saját földükre hajták ki birkáikat, hogy a rajtok levő vetés etetése által meneküljenek a kártól, mi takarmányhiány következtébeni éhenveszésük által anyagi erejük egyik lényeges részét fenyegeté, s az előljáróság által megbírságoltattak. Jelen viszonyok közt e megbírságolást nem kárhoztatni nem lehet. Tekintetbe kell venni mindig az időt s körülményeket, mi más esetben nem volna megengedhető, ily esetben elnézést igényel, s annyival inkább, mert önvetésökre hajtattván ki a nyájt, általa senki jogán sérelem nem követtetett el.

Vámoson⁵⁸ – Veszprém mellett – egészen megfordítva áll a dolog. Ott oly időjáráskor is, mikor takarmányhiányról senki nem panaszkodhatik, vetéseken barangolnak a birkanyájak, mégpedig nemcsak magáén a tulajdonosén, hanem mindenkién egyaránt, s főleg tavasz nyíltakor a vetésnek vizenyős s puha földbe tiprása által jelentékeny kárt okoznak. Saját földén ám tegye ki-kí azt, mi neki tetszik, bár államgazdászati szempontból még az afölötti jognak is megvannak határai, de más vetését letipratni, idegen termesztő reményének nagy részét megsemmíteni, s e jogsérelemmel kapcsolatban levő visszaélést büntetetlen hagyni, behunytt szemmel nézni annyi, mint a nem korlátozás semlegességével helyeselni mások jogainak megcsorbíthatását.

Ily visszaélések megszüntetésére, a termesztő osztály jogain elkövetett ilyenmű sérelmek orvoslására legbiztosabb gyógyszer a tagosztálynak mielőbbi behozatala. Ha a tagosztály eszméje minden helységben uralkodói hatalomra

⁵⁷ Szentgál református nemesek (királyi vadászok) lakta község a Bakonyban, Veszprém vármegyében, 1857-ben 3750 lakosa volt. ILA-KOVACSICS 1964. 359–360.

⁵⁸ Vámos (Nemesvámos) 1848 előtt kurialista nemesi község Veszprém vonzáskörzetében, 1857-ben 2050 lakosa volt. ILA-KOVACSICS 1964. 292.

lép, s ennek létesültével az egyesek magánbirtokai egymástól tagosítva elkülöníttetnek, akkor mindenki tetszésileg használhatja illetékét – anélkül, hogy saját földéről a szükség kényszerítő hatalma következtében vetésre hajtott marhái behajtatnának, s anélkül, hogy bárki is ki volna téve azon kellemetlen hatású lehetőségnek, hogy törvényes birtokán tenyésztett terményét mások marháikkal leetethetnék s összetiportatnák.

Utaink jelenleg is átkozottul rosszak. Még csak tűrhető, ha valaki országúton utazik, mert a tisztviselőség erélye s buzgalma mindent – mi lehető – elkövet azoknak mielőbbi jó karba helyezésére, de jaj annak, ki országútvonalba nem eső egyik helységből másikkai menésre határozza magát. A természet alkotta, soha nem javított, őseredeti rosszaságán kívül a süppedékek s fakadékok által össze-vissza rongált mellékútvonalon hasig süllyednek a lovak, úgy-hogy sokan kényszerültek kifogni lovaikat, s a kocsit útszikkadatig otthagyni a körülölelő posványtengerben. S rossz út mellé még éhség sanyart, lábukon megállni is alig tudó lovak! Boldog, ki otthon ülhet, s a körülmények hatalma által utazni nem kényszerítettetik.

Zalában a tisztviselőség könnyíteni akarván a székhelyhez távol eső falvak lakói útlevélhez juthatását, a Tapolcai járás közigazgatási főbírája, Vargha Lajos⁵⁹ fölhívá a hivatalkörébe eső helységek előljáróit az útlevelet váltani akaró egyének bizonyítványai összeszedése s hozzá leendő beküldésére, hogy az útlevélnek egyszerre kiadását, s biztos úton az illetők kezébe juttatását költségkímélőleg eszközölhesse. Így hát valahára csakugyan föl leszünk mentve azon teher súlya alól, mi eddig a Zala-Egerszeghig fáradsást s vele kapcsolatban állt idővesztést igényelt útlevélhez juthatással volt összekötve.

Érezvén azon erkölcsi kötelességet, melynek határhoz erejénél fogva mindenki ugyan, de különösen a társadalom lelki nyavalyái, erkölcsi betegségei orvoslására hivatott levelező az igazságnak hódolni tartozik, veszprém-zalai I-ső levelem e pontjára vonatkozólag: „az értelmileg kiképzett, erkölcsileg képzetlen osztályból oly egyének lépnek föl az író ellen, kik ha hatalmukban állna, oly helyre tétetnék, hol – mint ők kifejezik magokat – sem toll, sem tenta, sem papiros nincs”, ünnepélyesen nyilvánítom: miután az egyén, ki e nyilatkozatnak többek előtt történtéről értesített, értesítését jelenleg visszavoná, s miután az egyén, ki e nyilatkozat tételével előttem bevádoltatott, sokkal tisztább

⁵⁹ Vargha Lajos (1801–1864) füredi születésű nemes birtokos, füredi lakos, 1847–1849 között a tapolcai járás főszolgabírája, 1849–1860 között királyi főbírája. Szőlőnemesítőként is ismert. BAÁN 2011. 229–230., MOLNÁR 2000. 495.

jellemű, semmint ily nyilatkozat tőle származhatott volna, mit az értesítőnek önmagávali következtetlensége, állításának önmaga általi visszavonása s az általa gyanúsítottak ezáltal fényes igazoltatása eléggé tanúsít... a hibás értesítés következtében méltatlanul gyanúsított egyén jellemének tisztasága, érzelmeinek szeplőtlenségéről éppen úgy nem kétkedhetik az olvasóközönség, mint nem kételkedik az őt múltból ismerő s az ellene emelt vád alaptalanságáról tökéletesen meggyőződött.

Vönöcky.

FORRÁS: Pesti Napló 4 (1853) 943. sz. (május 1.) [2.]

6.

**Veszprém–zalai levelek. VI.
Balaton-mellék, 1853. április 30.**

Vidékünkön nagymértékben érezhető a munkaerő hiánya, mi természetes következménye a népességi számerő folytonos csökkenésének, minek alapoka ott keresendő, hogy a vidéket tősgyökeres magyar faj lakja ... (Jaj!) ... s a magyar köznép semmitől sem fél úgy, mint a szaporodástól és [a] sok gyermektől. (Fájdalom!) A családfők oda látszanak irányozni minden törekvésüket, hogy egy vagy két gyermeköknél több ne legyen, nehogy az a csekély birtok, mely a rossz kezelés miatt nagy részben idegen kézre jutott fényes s terjedelmes ősi birtokból megmaradt, a sok gyermek közt egészen szétदारoltassék, s e szétदारoltság következtében a család tönkrejusson. Ritka család az a köznépi osztályból, hol két gyermeknél több növelődnék fel, s hány család van, hol egy gyermek sincs? Csudálható-e aztán, ha ily viszonyok közt a népesség folytonosan száll emelkedés helyett, csudálható-e, hogy az új nemzedék az előzőnek kihalása által megürült helyet be nem töltheti, s a magyar faj fölött lassankint számerői túlsúlyra majd más fajok vergődnek? Én az új nemzedék folytonos kevesbedése alapokát nem physical, hanem moralis okokban keresem, s ott kereshetni följosítva érzem magamat azon elvitázhatlan bizonyosságú ellenszenv által, mellyel a köznép a sok gyermek iránt viseltetik, följosítva érzem azon életerő által, mi a magyar fajnak a több fajok közt kiválólag sajátja, mely életerő nem engedi hinnem, hogy a természet rendes akadályzatlan menetelésben éppen ez erődús fajnál a családi szaporodás két gyermek születése után

egyszerre megszűnnék, mely hitemben még inkább megerősít azon körülmény, hogy ha a gyermekek a szaporodás megszűnte után huzamos időre, de a szülők fajfolytatásra képes életkorában halnak meg, számtalan eset van rá, hogy ismét tovább megy a tenyészet folyama, és két gyermek születése után újólag megszakad.

A természetnek ily rendetlen menete nem lehet, erkölcsstelenség, emberi rosszakarat, *levetközött szülei érzés* vegyül be itt a természet folyamába, azt rendszeres menetében megakadályozandó! – mi annyival sajnosabb, hogy e rettentő büntény elkövetése, e vétkes föllázadás a természeti törvény s szülei jobb érzet ellen erkölcsstelenségnek sem tartatik, mert elhatalmazottsága, mindennapiassága megszokottá tevő, a szokás második természeté lőn, vétkes tana átmegy nemzedékről nemzedékre, s a család vagyoneje együtt tarthatásaért, a tagok szaporodásában rejlő benső családerő – öncéltalan tárgyért az öncélú lény, eszközért a cél, birtokért a személy – áldoztatik fel!⁶⁰

Szembetűnőleg mutatja a munkaerő hiányát, a dolgos kezek kevesbülését a dolgozó osztály napibérének aránytalan magasra emelkedése. Az építeni akarók, terjedelmes birtokukat napszámosokkal munkáltatni kényszerülők egy forint 15–30 krajcárt ígérnek naponkinti munkáért a dolgozó osztálybelieknek, s ily hallatlanul nagy fizetésre is alig kapnak munkásokat. Igaz, hogy a munkadíj e rendkívüli emelkedésére nagy hatással volt a tél hosszú tartóssága s a tavasz kinyíltával összehalmozódott s halaszthatlan munka sokasága is, de a fő hatás a fogyó népességben keresendő, mert ha a népesség folytonosan szaporodnék, nem lenne hiány munkáskezekben, a földbirtok többfelé oszlanék, s a szegényebb osztálybelieknél saját birtok műveléstől fönnmaradó fölösleges munkaerő csekélyebb bérért is, mégpedig önként ajánlhatnék föl a tehetősbekek, hogy az így szerzendő jövedelemből fedezhessék életszükségeiket, melyek fedezetére öntermelésök nem elegendő.

Szép, derült tavaszi napjaink felkölték a természetben szendergett életerőt, a rétek gazdag füvezete gazdag kaszálással kecsegtet, a virágzó fák bő gyümölcstermesre jogosítanak, s Balaton mellékén az őszi vetések nagy része e kedvező időfordulat jótékony s növelő hatása következtében inkább jónak, mint középszerűnek mondható, de csak oly helyeken, hol az előző rossz időjárás nedvessége következtében a szántóföldek föl nem fakadtak, mert fakadékos helyeken teljesen kiveszett, gyökerében elrothadt minden növény. A korai,

⁶⁰ Szerkesztői lábjegyzet: *S még most sem érezné a magyar faj, hogy fennmaradásának egyik szükséges factora: kettőztetett munkásság mellett kettőztetett szaporodás?* – Szerk.

martius 19-e előtti tavaszi vetések, melyekről azt hívők, hogy egészen kivesztek, kikelvén még a hótakaró alatt, szétbokrosodtak, s gazdag terméssel bízattva kezdenek szárba indulni. Nagy részét azonban a tavaszi földeknek csak most veték el, sok pedig a mélyedékes helyeken, megállván rajta a víz, s alolról föl levén fakadva, tán nyárközépig sem szikkad meg, s így ez évben vetetlen marad. Burgonyát kevesen raknak, részint néhány év óta romlása által okozott félelemből, részint nemléte s drágasága miatt venni nem akarásból. A burgonya kilója jelenleg 8 forinton kel, s hányadik szegény ember az, ki tavasz nyíltakor, midőn leginkább ki van fogyva pénzerejéből, érte sokat áldozzon, holott még attól is kell tartania, hogy elromlása esetén földét is hiába foglalandja, mivelésére fordított munkaereje hasztalanul vész el, s a vételébe fektetett pénzösszeg belőle soha ki nem kerül!

Kevés helyen, s itt is csak részben maradt a burgonya romlatlanul. Részint elrothadt, részint kiállhatatlan bűzű fekete foltok lepék el. Pincékből, földvermekből szekérszámra szórak ki. E romlás alapokát a folytonos gumóróli tenyésztésen kívül a múlt évi, szinte sajátos időjárásban is keresem.⁶¹ Hosszas szárazságot késői s hosszas esőzés váltta fel. Szárazságban a gumók nem növekedhetnek, az ezt követett hosszas esőzés a már némileg érettségi ponthoz közelgő apró gumókra terjesztőleg hatott, s mert nem volt a gumókban már ekkor benső fejlesztő életerő, mi a terjedés által okozott közegeket betölthette volna, középen üresség támadt, s ez ürességbe átszivárgott esőnedv idézhető elő a rothadást. Oka lehet az is, hogy a fölszedett gumók soha szétterítve napon nem szárítottak, hanem mindjárt fölszedés után halomba hordva pincék s föld alatti vermekbe rejtettek, s mert ez a burgonya hozzánk hozatala óta mindig így történt, a folytonos föld alatti lét veszést s rothadást vont maga után.

Nemcsak a burgonya ára emelkedik, emelkedik más terményeké is. Tiszta-búza kilója 19 forint, rozsé 16 forint, árpáé 14 forint, kukoricáé 13–14 forinton kelt váltóban. Az eleség árát azonban – ha nem szállítják is – legalább emelkedésében vissza fogják tartani a somogybóli – rakhajón áthozott – eleségszállítmányok. Somogyban rendszerint olcsóbban kel az eleség, mint Veszprém–Zalában, s mert átszállítása rakhajók által sokkal gyorsabban s kevesebb költséggel eszközölhető, mintha tengelyen történnék a szállítás, a kereskedő olcsóbban adhatja, s ezáltal az árkeletet emelkedésében mérsékelheti.

⁶¹ Szerkesztői jegyzet: *És csak itt kell keresni.* – Szerk.

A rakhajók kiigazítottak, s jelenleg eleségszállítással foglalkoznak. Kirakási helyül Alsóeörs⁶² helyett a savanyúvízi kikötő⁶³ jelöltetett ki, mert ez sokkal erősebb levén, nem tarthatni attól, hogy bármely vihar hatalma által állomási helyéből a rakhajó kitépessék.

Május közepén a gőzhajó is meg fogja kezdeni pályafutását keszthelyrei sétautazással.⁶⁴

Felső-Eörsön⁶⁵ – mint már a Hölgyfutárban is említve volt – hamvvedreket rejtő római katonatelep által építhetett sírűreget földöztek fel, s habár később – nagy része lerombolta után –, de csakugyan értesítettvén felőle a politikai hatóság, a további rombolást megtiltá, s mint halljuk, az összegyűjtött ép urnákat Pestre küldé.

A fejedelem élete megmentéseért hálajelül Bécsben építendő templomra mind egyházi, mind polgárilag adakozás gyűjtetik. Sok hivatalnok rendkívüli tevékenységet fejt ki a nép adakozásra buzdítása körül, loyális érzelmét, hódolati készségét fényes eredménnyel vágyván igazolni, minek természetes következménye az lőn, hogy környékünkön is jelentékeny pénzösszeg gyűlt be e célra.⁶⁶

Vönöcky.

Forrás: Pesti Napló 4 (1853) 960. sz. (május 11.) [1–2.]

7.

Veszprém–zalai levelek. VIII. Balaton-mellék, 1853. május 21.

Hazánk nevezetes, orvosi tekintetben jelentékeny s regényes vidékéről Európa-szerte ismert gyógyintézete a *b.-füredi* Savanyúvíz, hol a fürdői saison megnyíltával a hon különböző vidékeiről összegyűlt egyének szívei társalgás által összeforrnak, s nem ritkán baráti érzettel dobbannak össze; hol szebbnél

⁶² Alsóeörs / Alsóörs község nemesek és jobbágyok által vegyesen lakott község, 1857-ben 577 lakosa volt. Első kezdetleges hajókikötőjét a nemesi közbirtokosság építette. KOVACSICS-ILA 1988. 99. Történetét feldolgozta: LICHTNECKERT 1996.

⁶³ A savanyúvízi hajókikötő a mai balatonfüredi kikötő közelében volt.

⁶⁴ Füred és Keszthely között rendszeres hajójáratok közlekedtek, a „sétautazás” költői túlzás.

⁶⁵ Felső-Eörs / Felsőörs Balaton-felvidéki község a felsőörsi prépostság birtoka volt, a jobbágyok mellett jelentős számú nemesség élt a faluban. 1857-ben a településnek 805 lakosa volt. KOVACSICS-ILA 1988. 202–207.

⁶⁶ Libényi János szabólegény 1853. február 18-án merényletet követett el Ferenc József ellen, súlyosan megsebesítette. Libényit a katonai bíróság halálra ítélte és felakasztották. A császár megmeneküléseért építtette a templomot, melyhez Magyarországon is pénzt gyűjtöttek.

szebb hölgyek bájoló virágiból hazai fürdőhelyeink egyik legigézőbb koszorúja fűződik. A saison-megnyitás két fő tényezője: az ébredő természet s a vendégek megérkezése. A természet már fölébredt, az időjárás tavaszian kellemes, s az elébbi kedvezőtlen idő miatt nagy részben megrongált fő- és mellékutak kiigazítván, a gyógyintézetet északról övedző kies szőlőhegyek zöld palástban, a lombkoszorús fák virágövezetten állnak, kelet s nyugotról bő terméssel bízató, a kiszórt főt⁶⁷ magasán ég felé emelő vetések, délről a tündér Balaton ezüsthódoros hajjai hullámanak. Savanyúvíz környékén a kizöldült park hangversenyes teremében csalóánydal s pacsirták hálaéneke üdvözik a fölébredt természetet. A forrás környezetén sétasort képző fák hajlongva s növekedő lombjaikkal árnyat hintve várják az érkező vendégeket, s a nap forró heve alatt biztos enyhelyül ajánlkoznak.

Az uradalom mindent elkövet, hogy egészségi, kényelmi s társas élvezeti szempontból ne hiányozzék semmi, s az érkezendő vendégek kíváncsiak lehetnek kielégíttessenek. S egészségi szempontból mi lehetne kívánatosabb, mint az elhunyt *Adler* helyébe⁶⁸ oly főorvos kinevezése, ki ügyessége s avatottságával a vendégkoszorú bizalmát teljesen kiérdemelve. Hogy a kinevezés várt eredményt gyümölcsöztesse, kikérte az uradalom a hon legjelesebb orvosai s főbb családjai tanácsát, s azok egyező ajánlata folytán *Orzovenszky Károly* urat nevezte ki, s ő díszes állomását elfoglalandó, e hó 19-én családjával együtt körünkbe érkezett, s a vidék bizalmát, tiszteletét s szeretetét máris kiérdemlé.⁶⁹ Mindjárt érkezete napján Veszprémbe vivék, egy ottani tekintélyes család hosszabb betegségben sínlődő főnökéhez, s eljárása minősége, kedveltető bánásmódja – mi a betegre nézve már fél orvosság – a beteg valódi nyavalyája s ennek alapoka kipuhatólása körül kitüntetett ügyessége s tárgyavatottságával köztetszést s jártassága elismerésének érdemkoszorúját kivívta.

A *gőzfürdők* megalapítása eszméje, mit ő pendített meg legelőször, s melynek nem létezése – főleg csúszban, köszvényben s aranyérben szenvedőkre nézve – oly lényeges hiánya volt e gyógyintézetnek, mi leendett vendégkoszorúja egy részét tőle eddig elrabolá, s gőzfürdővel ellátott gyógyintézetbe vivé; e

⁶⁷ Csillaggal jelölt szerkesztői lábjegyzet: *Táji kifejezés – vidékünkön kalász kijövetelét fejlesztésnek nevezvén a nép.*

⁶⁸ Adler József orvosdoktor (1789–1853) 1819-től haláláig töltötte be a fürdőorvosi állást, szerepet vállalva a gyógyfürdő fejlesztésében. BAÁN 2011. 13–14.

⁶⁹ Orzovenszky Károlyt (1815–1876) a pannonthalmi főapát 1853. február 20-án nevezte ki fürdőorvosnak, az állást haláláig töltötte be. Nagy szerepe volt a fürdő fejlesztésében, a fürdő-propaganda alkalmazásában, az újabb gyógy módok (savókúra, balatoni iszappal-kezelés) bevezetésében és népszerűsítésében. BAÁN 2011. 162–163. LICHTNECKERT 2016b.

gőzfürdők eszméje jelenleg megtestesül, s megtestesítésén szakadatlanul dolgoznak, hogy azok, kik e fürdőt szükségelik, áldó hatása s gyógyeredményében már ez év folytán részesülhessenek.

A *birkasavó gyógymód* is életbe lépett, s e gyógymód most lehetne teljes virágában, ha a vendégkoszorú nem hiányzanék, mely hiány, miután a természet kinyílt, s a kedvező időjárás lehetővé teszi a megjelenést, egyedüli oka annak, hogy a fürdői szak megnyílnak még jelenleg sem mondható. Én, ki Füred közelében növekedtem fel⁷⁰, s figyelemmel kísértem mindent, mi e regényes vidéken a lelket fölvilágyozhatá, s a szívet kedves érzelmek karjai közt ringathatá, ki gyakran óra hosszat is szótlanul merengtem a természet ígésző szépségein, melyek főleg tavasz nyíltával itt kiválólag érezhetők: nem tudtam magamnak soha megmagyarázni, mi lehet oka annak, hogy ez ígésző helyen éppen tavasz nyíltakor nincsenek vendégek, midőn minden bokor meghatón szép természeti jelenet, minden virág éltető illatot lehel, minden madárdal s életzajra mondhatlan kedves érzemény szállja meg szívünket, mikor az egész vidék egy óriási gyógyszertár, melybe az örök erő legszebb renddel helyezé el életébresztő, izom- s idegrendszerre erősítőleg ható változatos gyógyszereit, melyek áldó hatása észrevétlenül bár, de szünetlenül működik, midőn a gyógyforrás kettőztetett erővel bír, s a tél zsibbasztó álmából fölrajzó élet kellemeinek szemlélete kettős gyönyörrel tölti el a szívet, mely az örök egyformaság fásító bilincseiből különben is szabadulni vágyott! s e regényes helyen, ily lelket emelő időpontban, a szívnek élvezet, gyönyör s mindennek, ami szép, kettős mértékbeni érzésére ily fogékony szakában nincsenek vendégek, s a sájsont, mi idői szempontból már május elsején megnyílhatott volna, vendéghiány miatt megnyitottak még jelenleg sem mondhatjuk.

Kivágyakozik az ember háza börtönszerű falai közül, ki a szabadba, mihelyt a tavasz tündérlehelete feltöri a zárt, mely az életet ónsúlyával elszerűt, s azok, kik a tavasz kellemeit élvezendők, budai s több-kevésbé érdekes hegyekbe rándulnak ki, s ott tetemes költekezést tesznek: Miért nem fordítják ez összeget arra, hogy az ébredő külélet gyönyöreit hazánk legszebb s orvosi szempontból is oly igen nevezetes helyén: Balaton-Füreden élvezhessék? Mily sok előnye van e vidéknek egyéb vidékek felett? Hát a természet a balatoni víztömeg közelléte s az északi szélnek a szőlőkoszorús hegyláncolatok általi elzáratása

⁷⁰ Pap Gábor Vámoson (Nemesvámoson) töltötte gyermekkorát, élményeiről, az ott történetekről időnként tudósításaiban, „vidéki leveleiben” is beszámol. Vö. HUDI 2024. 20-22., 306-307., 318.

következtében közel két héttel előbb ébred, mint a hon több vidékein, s így az élvezni vágyott öröm sokkal előbb élvezhető! Más helyen a gyümölcsfák virágait hullatják, mikor itt a gyümölcs érettségi pontjához közeleg. S hol fakad oly sok jó, hűvös, ízletes és egészséges forrás, mint éppen ezen vidéken? Hol van a természet kora ébredése, a táj hasonlíthatlan regényessége, az édesforrások különfélesége, jósága: két egymástól lényegesen különböző s a betegség különféle nemeiben orvosi tanács után használandó ásványvízzel kapcsolatban? S mily sok ásványvizes gyógyintézet van, hol édes vízeret nem lehet találni, s ily helyeken a messziről hozott édesvíz itala milyen sok költségbe kerül? Más helyen a tél uralma még töretlen erőben áll, a föld fehér lepelben várja a közelgő tavaszt, mely föltámadást hirdetend halottainak... s itt? ...hónak már híre sincs, a fabimbók fakadási ponton, a mezők zöld szőnyeggel bevonva, szebbnél szebb virágokkal ékítve s illatozva állnak. A levegő szelíd s mégis élénkítő, újjáteremtő hatása van. S mily egészséges a tej, mi a romlatlan érzelmű s városok körül divatozó mesterséges keveréshez nem is értő falusi nép által kezeltetik, s eredeti tisztaságában árultatik! Pedig a tej, főleg a gyermekes családoknál oly nélkülözhetlen életszükség, hogy ennek jósága már magában is hathatós inger lehet arra, hogy a természet örömeit élvezni vágyók mindjárt tavasz nyíltakor B.-Füredre siessenek. Különben is sokat tesz a tej jóságára s benső értéke emelésére a táj füvezete, mely a telelő marhának élelmül szolgál, az a kedves illat, mely Gräfenbergben⁷¹ a füvezetből kiárad, érezhetőleg terjed el a szobában is, hova az ily réten legeltetett marha teje bevitetik. S ha a növény alkatrészeiből a legfinomabb s oly könnyen terjengő részt, az illatot átveszi a tej: ne venné-e át akkor az állandóbb s gyógytanilag oly nevezetes alkatrészeket az orvosi füvekből? Ne maradnának-e meg ez alkatrészek a tejben? S hol vannak illatosb, orvosi növényekkel teltebb rétek, legelők, mint a savanyúvíz körüli helységekből? Hol lehet a tejtől egészségre jótékonyabban befolyó hatást várni, mint éppen e kellemes vidéken?

S mint újul az élet, ha virágzó hársak sora közt sétálunk – le a füredi szőlő-hegyektől a savanyúvízi park felé! A hársvirágillat ébresztő hatása s ez illat beszívásának, a test benső részeire letelepedésének egészségre jótékony hatása elvitázhatlan igazság! S mégis éppen tavasszal, május hóban, a fölrajzó élet

⁷¹ Gräfenberg (ma Lázně Jeseník, Csehország) a világ első, Vincenz Priessnitz által 1831-ben alapított sziléziai hidegvíz-gyógyintézete, amely a magyarok körében is népszerű volt. Magyar vendégeiről: CSOMA 2002.

diadalünnepén, mikor minden bokor, minden virág újulást lehel... e regényes helyen nincsenek vendégek!

Hiszem azonban, hogy ez nem fog mindvégig így tartani, s ha a szokás bilincsei a józan belátást nem korlátozandják, a fürdői szak ezentúl nem május közepén s június elsején, hanem az ébredő természet általi megnyitottságával kezdődik.

Vönöcky.

Forrás: Pesti Napló 4 (1853) 963. sz. (május 28.) [2–3.]

8.

Veszprém–zalai levelek. IX. Balaton-mellék, 1853. május 31.

Szeretve tisztelt fürdői főorvosunk, *Orzovenszky* Károly úr alkotó szelleme s az általa megpendített átalakítási eszmék megtestesítésében az uradalom által kitüntetett áldozatkészség újjáteremtendi a b.-füredi gyógyintézetet, s e regényes vidéket – mely élvezetben s győgyerőben oly gazdag, oly kiapadhatatlan, minővel kívülről a birodalom egy gyógyintézete sem dicsekedhetik – az emberész teremtménye hatalma s áldó működésének a természet rendkívüli adományaival párosulása, a korszerű javítási indítványoknak a minden jót, szépet s nemest örömmel elfogadó s áldozattal is fölkaroló uroadalom általi életbeléptetése kevés idő lefolyta alatt fölemelendi a polcra, mit elfoglalni már helyzete kedvezőségénél fogva hivatva van, s hazai gyógyintézeteink közt leglátogatottabbá s honunk nyári társas életének központjává teendi. Már is sok eddig létezett hiány van elhárítva, a gőzfürdők életbe léptetvék; a birkasavó gyógymód, mihelyt vendégek érkeznek, rögtön alkalmaztatni fog; a régi forrás fölbontatott, s egyrészről ereje kisebb fokozata, másrészről hashajtó hatásánál fogva emeli az előnyt, mivel Füred savanyúvize más savanyúvizek fölött különben is bír, s jelenleg – szinte főorvos úr ajánlatára – az eddigi célszerűtlen s kapcsolatban embererő, idő s mi legfontosabb, vízerő vesztegetéssel volt töltögetés helyett vízmerő s üveg dugaszoló gépek hozattak, melyek megszerzése s hozatása az uroadalomnak tetemes költségébe került ugyan, de a költséget bőven kárpótolja a nyereség, mi általok közvetlen az egész birodalomra háramlik... távolabb vidék lakói, kik házi vagy más gátló körülményeknél fogva a hely színére nem

jöhetnek, biztosítván afelől, hogy ha e gépek segítségével telemerített s dugaszolt üvegben árult, s az uradalom „B. Füred” föliratú bélyegével jelzett dugójú savanyúvizet veendnek, azt oly erőfokozatban veendik, minő erőfokozattal a forrásban bírt s a dugaszológép erejével üvegbe nyomott dugónak kivehetését benyomatás utáni újbóli kitágulása lehetlenné tetetvén, az eddig oly sokszor történt hamisítás is lehetlenné tetetett. E ruganyosság által okozott kitágulása a dugónak kezeskedik arról is, hogy a szénsavanyos s több erődítő részek közeget nem levén, melyen az üvegből szabadulhatnának, a víz saját eredeti erejében megmarad. S mily nagy az időnyeremény, mi általok eszközöltetik. Egyórai időköz alatt több mint ezer üveg tölthető meg ily gépek segítségével. Mily sok erőt elvesztett a víz a hajdani töltögetéssel! E gépek által a hiány teljesen megszüntetve van, az üvegek víz tükre alatt merülnek meg, a merőgépből kivételök s bedugaszolásuk pillanat műve levén, az ez idő alatt lehető erővesztés bátran semminek vehető.⁷²

Jövőre az uradalom intézkedni fog, hogy a vidéki közlakosság kútsövek körüli tolongása, miáltal a meregetők hátráltatnak, s a megtöltött üvegek levevése s gyakori elvitele által tetemes károk okoztatnak, annyival inkább megsűnjék, mert általa – főleg ünnepnapokon – a vendégek kúthoz juthatása szinte lehetlenné tetetett. Hogy azonban minden lehető félreértésnek eleve elejét vegyem, szükségesnek látom megjegyezni, hogy ez intézkedés célja nem pénznyeremény, hanem egyedül a kút körüli tolongás megszüntetése, s azok korsói s üvegei, kik vízért jöttek, hajdúk által megtöltetve fognak a kinn álló tulajdonosoknak kezéhez adadni. Pesten az uradalom *M. Ebenführer* úr⁷³ „Két matrózhoz” címzett kereskedésében savanyúvízraktárt állított fel, hol a valódi b.-füredi savanyúvizet fenn érintett bélyegével ellátott dugójú savanyúvízes üvegekben fogja árultatni. A szállítást is maga kezelendi, hogy a raktárban áru-landó vízhez a meghamisításnak még csak gyanúja se férközhessék. Tervbe van véve hasonló raktárak Fehérváron, Pápán s Győrben leendő fölállításai is.

Tegnap tisztogatók a savanyúvíz kútforrását. A meregetés által megtört víz halványvörös színűvé változott. Fő forrása a kút keleti részén van, hol karnyi vastagon patakzik be a víz. Oly gazdag a forrásér, hogy a fenékig kimert 4 láb mélységű kút 9 perc alatt földszínig jött vízzel, s mily sok savanyúvízforrás

⁷² 1853-ban 94556 pintes és iccés savanyúvízes üveget töltöttek meg, ebből 16597 üveget értékesítettek. LICHTNECKERT 2013. 420.

⁷³ Ebenführer M. pesti kereskedő cége már az 1845-ös kereskedelmi almanachban is szerepel. SZALKAY-NÉMETH 1846. 33.

van, hol a forrásér csekélysége miatt még üvegtöltögetésben is szüneteket kell tartani, míg a leapadt víz oly magasságra emelkedik, hogy általa a vízmérés újólag lehetőssítetik. A füredi savanyúvíznek az a jó tulajdona is van, hogy ha borral vegyítetik, ez összevegyítés által a bor nem veszti el eredeti ízét, zamatját, holott a rojtsi⁷⁴ vízzel vegyített boron némileg vasas s még savanyúvizekkel vegyített borokon édeses vagy pedig sós, kesernyés íz vehető észre.

Kisfaludy gőzös megkezdé ez évi pályafutását május 15-én keszthelyre ki-rándulással, s azóta szokott állomásait érintve végzi naponkint rendes pályafu-tását. Hiába várakozunk érkezétre⁷⁵, a gőzös rendes időben megérkezik, de ven-dégeket nem hoz magával. Itt van a hazai orvosi notabilitás tisztelt háromsá-gának egyike: Orzovenszky úr, a haladó korral versenyt haladó szelleme a régi schlendrianismus bilincseitől szabadultan megtétetett mindent az urodalom-mal, miáltal a vendégek kíváncsi egészségi s kényelmi szempontból teljesen kielégítve leendnek; a Glaser vendéglő⁷⁶ lényegesen át van alakítva, a szobák nagy részben újra bútorozták, a kinyílt természet életet lehel, gyönyörre, élvezetre hív, s a vendégek érkezését, fürdői társas életünk élvezetdús szakának megnyílását hasztalanul várjuk.

Feltűnő a részvétlenség, mellyel vidékünk kereskedelmi mozgalmát élénkítő s pártfogolás esetén anyagi jóllétét jelentékenyen emelő egyetlen vízi közleke-dési eszközünk, a Kisfaludy gőzös találkozik. Mily sok tehetős birtokos család van Somogyban, s hányadik lelkén lángol föl a honfiúi lelkesedés, hányadik keblét szállja meg a nemzeti érzet ihlete *pártfogolni e jelentékeny kereskedelmi vállalatot*. A célszerű építkezésnél oly nélkülözhetlen kőanyag hiányzik So-mogyban; Zala s Veszprém Balaton-vidéke bővelkedik kőanyagban, s szállítot-tak-e már követ át Somogyba, hogy a szállítás által egyrészt e részbeni szük-ségeik kielégíttessenek, másrészt e szállítmányok által a gőzös élete s körünk-ben maradása biztosíttassék? Hányszor jajdul föl hírlapilag útai rosszasága mi-att Somogy, s ha agyag- és homokkeverékből (mi kő nélküli vidéken legcélsze-rűbb) alkatott útai nem állják ki a murvás utakkal versenyt, volt-e már köztük – nem több, csak egyszer is – megpendítve az eszme, hogy jó volna gőzös

⁷⁴ helyesen: rohicsi

⁷⁵ A fürdőközönség napi elfoglaltságához tartozott a kikötő felkeresése, hogy az új vendégek érkezését megismerjék.

⁷⁶ A mai kételemes épületet első formájában 1782-ben Esterházy Károly pápai földesúr, egri püspök építette Pauly Mihály pápai építész tervei szerint az arácsi Balaton-parton. Az uradalom vendéglőként hasznosította, 1836-tól Glaser Leopold/Glázer Lipót vendéglős bérelte az épületet. 1853-ban az átalakítást már az új bérlő, Lössel Farkas pesti cukrász végeztette el. NÉMETHNÉ RÁCZ 2019. 404–408. – 2024. május 18-tól az Esterházy-kastély Látogatóközpontnak ad otthont.

segélyével Zala és Veszprémből murvát szállítani? Én úgy nézem Kisfaludy gőzöst, mint az általa egybecsatolt Somogy, Veszprém és Zala folytonosan emelkedő kereskedésének nélkülözhetlen üterét. Ez üternek részvétlenség, pártfogolatlanság következtébeni megszakadása kereskedelmünk csökkenését, folytonos hanyatlását vonandja maga után. Föl hát Somogy lelkesebb fiai! lép-jetek ki erélyesen a cselekvés mezejére, s a rátok nézve oly szükséges, vidéketek útai jó karba helyzésére oly nélkülözhetlen szállítmányok megrendelése által biztosítsátok közvetlen a gőzös életét, közvetve pedig ti anyagi jólléteteket.⁷⁷

Némely veszprémi urak jóízűen haragudtak, hogy kikeltem a sötétség ellen, mely kivilágítatlan utcáinak sártengere fölött uralkodik. Lehet hallani érdekes megjegyzéseket, fürkészölődéseket, egymást kérdezgeték: *Ki az a Vönöcky? Mi köze annak Veszprémhez? Könnyű annak beszélni*, aki nem osztozik a kivilágítási költségekben! Ha jó úton akar járni, csináltasson járdát magának! stb. stb., mert hiszen ki győzné elősorolni a különféle kérdések, megjegyzések s véleményezéseket, melyek sok tudós és még több nem tudós fejek gondolatvilágában szülemlettek? Pedig fölszólalásomnak máris van üdvös eredménye, mert az érdekes városi hatóság egyes helyeken már tetetett is ki lámpákat, s ezek némelyikéből árad annyi világosság, hogy fényénél kereshetjük a világosságot! Kezdetnek azonban ez is jó, s hisszük, hogy a haladó idővel a lámpák száma s fényereje is növekedni fog.

B.-Füredről azok, kik eddig bírtak dohánytermesztetési engedéllyel, önszükségökre ez év folytán is akarván természetni, beadák e tárgyban folyamosításukat, de kérelmök visszautasított, s a dohánytermesztetési jogtól elejtettek. Folyamosításukat hír szerint föllebbezendik, s tökéletesen hiszik, hogy valamint a Veszprém megyeieknek meg van engedve, nekik is meg fog engedtetni ez év folytán is önszükségletökre a dohánytermesztés.⁷⁸

A rétek mindenütt gazdag kaszálással kecsegtetnek. A füvezet sok helyeken 3' magas, s megdőlt gazdagsága súlya alatt. A vetések – főleg a tavasziak – oly helyeken, hol a vízállás el nem ölte, szépek. Ennek tulajdonítható, hogy az ele-ség ára jelentékenyen leszállott, s a legszebb tisztabúza kilája 16, rozsé 15

⁷⁷ Csillaggal jelölt szerkesztői megjegyzés: *Az utak ügyével külön tisztviselők vannak megbízva, kiktől a magas kormány elvárja, hogy missiójoknak megfeleljenek. S a mulasztásért e tekintetben nincs oly súlyos felelősség, mely a kárt kipótolná, mi abból közvetlen a nép jóllétére s így az összes közbirodalomra háramlik.* – Szerk.

⁷⁸ 1850-ben császári nyílt paranccsal bevezették a kincstári dohánygyedárúságot. A dohánytermesztést engedélyhez kötötték, a termést be kellett szolgáltatni a cs. k. beváltó hivataloknak, ugyanakkor a saját használatra való termesztést kis területen megengedték.

váltóforinton kapható. Gyümölcs is sok leend – bár a fákat virágzás alkalmával megütött hideg köd kártékony hatása következtében sok virág lehullott gyümölcstelenül. A szőlőtőkék annyi fürtöt hoznak, mennyinél többet 1848-ban sem hoztak. Búsulnak a borgazdák, kik tavali borukat áremelkedésre várva tartogatták; az általános bő bortermés reménye a bor árát vidékünkön alábbszállítja.

Vönöcky.

FORRÁS: Pesti Napló 4 (1853) 971. sz. (június 7.) [2.]

9.
Veszprém–zalai levelek. X.
Balaton-mellék, 1853. június 13.⁷⁹

Öröm s fájdalom rezgő át szívemet a Pesti Napló 973-ik számában közlött somogyi levél⁸⁰ olvasására... öröme a tudatnak, hogy van egyén, ki a népnevelés szent ügyében teendőink kijelölése körül úgyszólván szívem érzelmeivel együtt érez, lelkem eszméivel rokon eszméktől lelkesíttetik, s fájdalma azon szomorú bizonyosságnak, hogy a népnevelés szent ügye nemcsak Veszprém–Zalában, nemcsak Somogyban, hanem országszerte az érintett levélben fölhorzolt okok gátló hatása miatt rossz lábon áll.

Pedig a nemzet jövőjéé nagyja lehetése alapja letételéhez csak egy út vezet el, s ez egy út: a nép értelmi s erkölcsi kiképezése. Kell, hogy a nép értelmi képzettsége oly polcra emeltessék, mely polcra emelkedettség képesítse őt bármely helyzetbeni öntájképzésre, saját érdekei belátására, ön szellemi s anyagi jóléte biztosítására s ezek által közvetve önállóvá lehetésre, hogy ha mások által határozatnék is, e határozatás helyességét saját okos meggyőződése, belátása szentesítse.

S reménylhető-e – kérdem – a népnek ez állásontra leendő elvezéreltetése, míg a növelés szent ügye oly egyének kezében van, kik értelmi képzettség

⁷⁹ Nyomtatásban tévesen: július 13.

⁸⁰ r. l.: Somogy, máj. 28. Népnevelés, jöjjön el a te országod!!! = Pesti Napló, 4 (1853) 973. sz. (június 9.) [2.] A cikk a népiskolák „egyetemes elrendezését” sürgeti, a községek tennivalói között sorolja fel az egészséges iskolaépületek építését, megfelelően képzett tanítók alkalmazását, tanítóképezdek felállítását, a jegyzői és tanítói hivatal elválasztását, nemzeti tananyag kidolgozását (benne nemzeti gazdaság, földművelés, gyümölcstermesztés tanítását).

tekintetében párhuzamba tehetők azokkal, kiket képezniök kellene? Nézzünk szét a népnevelőkön – az iskolatanítókon, s hányat fogunk köztök találni, ki tanítóképezdében, nem mondom, hogy megfordult volna, hanem csak azt is tudná: mire való az a tanítóképezde? Hányat fogunk köztök találni, ki olvasni s írni tudásnál tovább képezve önmagát, a valódi tudományosságról csak párányi fogalma is volna?!? Népnevelőnek lenni magasztos – de nehéz hivatás! Neki nem elég csak tudni az előadandó tantárgyakat, hanem képességgel is kell bírnia – azokat növendékeivel értelmesen sajátíttatni, azok fogékony lelkébe mintegy általképzni. Erre születni kell, s kit hajlama nem vonz a tanítói pályához, abból jó tanító sohasem leend. S hányadik az, ki hajlamát követve, lelke intő szózatának engedelmeskedve működik a tanítói pályán? A tanítók nagy része nem lelke sugalmát követve lép föl a növelés dicső pályájára, hanem az önfenntartás szükségességéből, mert nem lát más utat, melyen haladva életét biztosíthatná. S lehet-e ott sikert várni, hol hiányzik a hajlam-ösztönszerű vonattatás elkövetni mindent a sikerre vezető működés terén? S lehet-e főleg ott, hol nemcsak a hajlam, hanem még a tehetség is hiányzik?!? Alapos népneveléshez jó néptanítók kellenek, oly tanítók, kik nemcsak képesek tudományos fölemelkedettségek, hanem készek is benső hajlamuk segéderejével elvezérteni növendékeiket a célhoz, hova elvezérteni hivatva vannak. Ily növelőkre azonban csak úgy számíthatunk, ha a tanítók jelenlegi tekintélytelen, alásüllyedt helyzetökből kiemeltetnek, a köznépi önkény nyomasztva uralgó hatalma alól fölszabadíttatnak, s az önképzésre fordított tetemes költsékezést s fáradozást megjutalmazó fizetéssel láttatnak el; oly fizetéssel, mi lehetővé teszi, hogy egyedül a növelés szent ügyének éljenek, s az életfönn tartás száműzhetlen gondja figyelmök s működési erejük egy részét e térről más térre ne sodorja. – Hisszük, hogy a népnövelés rendezésének nagy munkája megkezdésekor a tanítók sorsának javítása nem kerülendi ki a magas kormány figyelmét, s elnyerendik az állást, mit hogy elnyerjenek, hivatásuk méltósága, az állam jóllétérei jelentékeny befolyása igényli.

A tanítói fizetés csekélyisége okozá azt is, hogy mint Somogy, úgy Veszprém és Zala sok helységekben is a jegyzői hivatal a tanítóival egybekötöttet, s a kettő egybekötése által lehetősttetett oly fizetés adása, miből a tanító ha tisztességesen nem élhetett is, legalább életét nagy nehezen tengetheté.⁸¹ A jegyzői

⁸¹ 1853-ban a fürdőorvos 400 ezüstforint, a fürdőfelügyelő 200 ezüstforint fizetést kapott a fürdőidény alatt; a helyi református tanító fizetésének nagyobb részét természetben, kisebb részét készpénzben kapta, ami csak töredéke volt az előbbiekének. Vö. LICHTNECKERT 2013.

hivatal ez összekapcsolás időszakában még nem volt annyira terhelve foglalkozással, mint jelenleg.⁸² Most a jegyzőnek van annyi teendője, hogy ha teendőinek lélekismeretesen eleget akar tenni, minden ideje szükségeltetik. S kérdem: Hogy tehet eleget népnövelői kötelességének az, kinek vállaira a jegyzőség súlyos terhe nehezül? S hogy viselheti a jegyzőséget az, ki a növelésre szükségelt időt növendékei képezésére szenteli? Hiszszük, hogy e körülmény nem kerülendi ki a magas kormány figyelmét, s miután a falusi jegyzőségek rendezése különben is szőnyegre van már hozva, intézkedni fog, hogy a jegyzői s tanítói – külön-külön is egy ember idejét s alaposságát igénylő – állomások egymástól mielőbb elkülöníttessenek, s ezáltal eleje vetessék oly lehetőségeknek, mely szerint egy tanító csak azért, hogy mint jegyző a terjedelmes körleveleket betűről betűre le nem írja, egyházától megválni kényszerítettet.

Szükséges kellék népnöveléshez az is, hogy az iskolai épületek célszerűen szerveztessenek, tágasak, világosak legyenek, s ha csak lehet, az építendő oskola helyéül magasan fekvő, tiszta levegőjű hely jelöltessék ki. Az állam jövője az új nemzedékben – a gyermekekben van. Amily mértékben fejlesztetik ezekben az értelmi s erkölcsi erő, oly mértékben kell fejleszteni az anyagi erőnek is. A kül- s belerőnek, testi s lelki hatalomsúlynak egyenlő arányban kell növekedni. S hányadik iskola építési modora felel meg azon kívánalmaknak, mik a gyermekek egészsége, testi erejük kellő fejlesztése tekintetében nélkülözhetlenek?!? A falusi iskolák nagy része inkább mélyedékes, mint dombos helyen van, s a szél által nem járt helyen összeszorult, bűzhödt levegő mily kártékony hatású, mutatja a sárgaság, mely a gyermekek arcán életpir helyett elterül, s szomorúan igazolja gyakran a halálozás, mely – főleg kedvezőtlen időjárás alkalmával – a gyermekek nagy részét elsodorja! Milyen a b.-füredi iskola? Milyen a tanítói lak? Esős s fakadékos időben – minő volt a jelenlegi tavasz is – azt vélnéd, tó van előtted, mely körül az emberek szeszélyből házat építettek!!!

143–162., LICHTNECKERT 2016b. 62. Középiskolában valamivel jobb volt a helyzet. Pápán a 8 osztályos gimnáziumban az alsó tagozatban tanító segédtanárok évi 100, a főgimnáziumi tanárok 400 ezüstforint készpénzfizetést kaptak 1851-től. DREL I.1.b. 5/1851 (szeptember 12–13.) pápai közgy. jkv. sz.: A gimnázium és jogi intézet (akadémia) tervezetének („alaptervének”) jóváhagyása.

⁸² A községi írásbeli adminisztráció a XVIII. század második felében vált rendszeressé Magyarországon, a kántortanító ettől kezdve végezte a jegyzői teendőket, ami a neoabszolutizmus korában már hivatalnoki elfoglaltságot jelentett. Ezért a kormányzat előírta a jegyzői és kántortanító állás különválasztását, önálló jegyző alkalmazását, de erre a községek javarésze nem volt elég anyagi ereje. A jegyzői (notariusi) hivatásról: BÁN 1989. I. 282–283. Aszófőn, a tihanyi apátság falujában az iskolamester a XIX. század első felében évi 20 forintot kapott a jegyzői hivatal ellátásáért. VERESS D. 1998b. 99.

Dicséretére válik különben a füredieknek, hogy belátva iskolájok kedvezőtlen helyzetét, új iskolát s tanítói lakot akarnak építtetni, csak hogy aztán az akarat ne csak akarat maradjon, hanem meg is valósuljon.

Füredet érintve nem hagyhatom említetlenül, hogy a curatorság⁸³ azon jog- és törvényellenes határozata, melynél fogva a borsegélyszedésről a pápai főiskola küldöttét letiltá, a nép nagy részének ellenszenvével találkozott, s míg ez ellenszenv által a füredi köznép józan belátása, vallásossága s azon főiskola iránti kegyelele, melyből papjait s tanítóit nyeri, fényesen igazoltatik: úgy hiszszük, hogy az eljáróság is komolyabban megfontolván a dolgot, belátandja tévedését, s jogellenes határozatát nemcsak visszavonandja, hanem a tavali visszautasítás által okozott kárt is megtérítendi. A rosszat jóvátenni sohasem szégyen, jóvátenni nem is akarni: megbocsáthatatlan bűn!

Népnevelésünkre kártékony hatást gyakorol az is, hogy tavasz nyíltakor mindjárt kifogják a szülék gyermekeiket az iskolából, s csak késő ősszel küldik fel újólá. Ez idő alatt mindent elfelejt a gyermek, mit neki télen át tanítója betanított. Nem ok nélkül használom e kifejezést sem, hogy *betanított!* mert fájdalom! nálunk a tanítók nagy része nem *megtanítja*, hanem *betanítja* a tantárgyakat, azaz értelem nélkül magoltat, betűt tanít lélek helyett, pörgetve feleltet, szajkó módra recitáltat⁸⁴ megértetés általi lélekbe átképzés helyett. Ily helyzetben, ily körülmények között várhatunk-e aztán szebb jövődőt a nép szellemi, erkölcsi fölemelkedése terén?

De tán elég is lesz ezúttal ennyi *a szellemi élet népnövelésre vonatkozó köréből?*

Vönöcky.

FORRÁS: *Pesti Napló* 4 (1853) 993. sz. (július 2.) [1–2.]

⁸³ curator (latin), kurátor: gondnok – itt a református egyházközség gondnoka, aki nem teljesítette morális kötelezettségét, hogy a pápai református kollégium számára borsegélyt gyűjtő ún. supplicans deákokat támogassa kiküldetésükben.

⁸⁴ recitáltat (latinból): felmondatt, előadat

10.

**Veszprém–zalai levelek. XII.
Balaton-mellék, 1853. július 6.**

Mit legközelebbi levelemben csak mint óhajtott lehetőséget említék, az most valósággá lőn; a sajtó hatalma megtevé hatását, s a b.-füredi egyház előljárósága belátva tévedését, visszavoná azon határozatát, melynek erejénél fogva a pápai főtanoda növendékei az évek hosszú során át gyakorlatban volt borsegélyszedéstől eltiltattak, s kipótlandó azon veszteséget, mit a főtanoda múlt ősszel kiküldött követének visszautasítása által szenvedett, határozatilag kimondá, hogy az ezáltal okozott hiányt ez évben leendő kettőzött mértékű adakozással ütenedik helyre. Szeretjük hinni, hogy e határozat a füredi előljáróságnak saját jobb érzelmeinek kifolyása, természetes következménye azon tudat uralkodói hatalomra jutásának: tévedni emberi dolog, a tévedést belátni s mielőbb jó útra térni lelkierőt szükségű erőny.

Latabárnak⁸⁵ honunk vidéki színtársulatai közt első helyen álló, s kitűnő tagokat központosító jeles színtársulata megkezdé, s általános tetszésnyilatkozatok közt folytatja B.-Füreden színelőadásait. A társulat minden tagja jelesen működik, s itt a kitűnőség jelesek fölé emelkedettséget tanúsítván, Latabár színiszemélyzete oly növendék tekinthető, melyből a pesti színház személyzethiány esetén bizton választhat s fog is választhatni oly tagokat, kik a pesti közönség vágyait is éppen úgy kielégítendik, mint kielégítik jelenleg a b.-fürediét, szakértőleg s művészi képzettséggel töltvén be a kört, mit szerepöknél fogva betölteni hivatvák.

Latabár társulata, melynek személyzete Győrött, Pécsen s Kaposváron, mint szinte a hon több vidékein is a nézőközönség élvágyát s nagy részben a bírálat szigorú kívánalmait is kielégítőleg működött, melynek tulajdoníthatni, hogy Győr a magyar színészetet megkedvelé, s e kedveltető hatás által a német színészetet háttérbe szorítá...⁸⁶, e társulat megérdemli, s a vendégkoszorú

⁸⁵ Latabár Endre színtársulata 1853. június 25-én kezdte meg előadásait, július 9-én Jókai Mór *Dalma* c. 4 felvonásos színművével búcsúzott a füredi közönségtől. Szeptember elején már Győrben voltak, ahol nagy örömmel fogadta őket a közönség. HUDI 2008. 102–105.

⁸⁶ Győri magyar színészet az 1840-es években került kedvezőbb helyzetbe a német színészetel szemben. Ebben meghatározó szerepe volt a Kovács Pál orvos és író által szervezett Magyar Színészbiztosító Egyletnek, amely anyagilag támogatta a színtársulatokat. Kialakult az a szokás, hogy a tavaszi rövidebb szezonban a német társulatok, az októbertől a következő év Virágvasárnapig tartó őszi-téli szezonban a magyar társulatok léptek fel a városban. Fellépésükről Ecker

nemzeties érzelmű, anyanyelve folytonos virulását hön óhajtó részétől méltán meg is várhatja, hogy pártfogoltassék, hogy a szellemerő működése, mely nyelvünk fejlesztése s terjesztése terén általok áldva hat, részvétlenség s ezt követő anyagi erő hiányában általunk ne akadályoztassék. Fáj a jobb érzelmű ember lelke, ha szétnéz a vendégkoszorún, s szétnéz estve a színházi közönségen, fáj a lelke, látva a roppant számerői különbséget, mi a vendégkoszorú s színházi közönség népessége közt létezik, minek alapoka nézetem szerint ott keresendő, s nagy azoknak száma, kik most éppen oly részvétlenek a magyar színészet irányában, amily részvéttel karolák számító önzésből ezelőtt csak néhány évvel is. S milyen az úri osztály jelentékeny része is! Érzéki élvezéért nincs fölösleges áldozat. Szellemi élvezéért – melyek kielégítése által pedig egy fensőbb kötelesség bensőleg parancsoló igényeinek is elégtételnék – sajnálják filléreiket.

Farkas jeles zenetársulata⁸⁷ csak pár nappal kezdé hangoztatni lelkesítő, elragadó zenéit Latabár színielőadásai megkezdése előtt, s azóta folytonosan működik az ó és új savanyúvízforrás⁸⁸ közti sétatérén, a forrástól kissé délre eső terebélyes hárs zöld ágai alatt. Mondhatlan kéj az, mi átrezg szívünk s lelkünk egyaránt, ha halljuk e művészileg játszó zenetársulat remek s művészi tökélyvel összhangzó zenejátékait.

Vönöcky.

FORRÁS: Pesti Napló 4 (1853) 1005. sz. (július 16.) [1–2.]

11.

Füred, 1853. július 11.

Népek szellemi ereje anyagi erő alapján fejlődhetik ki kellőleg; anyagilag alásüllyedt, elszegényült nép legjobb s legszentebb akarat mellett sem levén képes a nemzet szellemi életének mozgalmait óhajtott célponthoz vezérleni.

János városi polgár 1841–1849 között vezetett színházi naplójából kapunk képet. Vö. BANAMÁRFY 2007. 46.

⁸⁷ Farkas József és Miska győri zenekara.

⁸⁸ A mai Gyógy téren három savanyúvíz-forrás volt: a Ferenc József-forrás (a mai Kossuth Lajos-forrás) és a tőle kissé keletre lévő az ún. középső forrás vagy savókút vizét ivásra, a harmadikét a fürdőházban – a mai Állami Szívkórházban – fürdésre használták. Mindhárom forrás a gyógyítást szolgálta. A „KOSSUTH LAJOS FORRÁS 1802” feliratú fő forráskút tetőzete négy sarokpilléren és nyolc kőoszlopon nyugszik, utoljára 1993-ban újították fel Pagony Rita és Olasz Miklós tervei szerint. NÉMETHNÉ RÁCZ 2008. 25–32., 2019. 137–144., 188–199.

Anyagi erővel párosult szellemerőtől függ a politikai tekintély is, s amely nép tekintéllyel bír, annak akarata bír nyomatékka is közérdekű ügyek mérlegében. S az anyagi erő kútfeje a kereskedés... hol a lakosság vállalkozó szellemű, a forgalom élénk, ott az anyagi erőnek folytonosan növekedni, s az önállósághoz biztosan vezérlő nemzeti önérzetnek fejlődni – nyilatkozni kell. Ellenben ott, hol a nép idegen a kereskedelemtől – száll az anyagi erő – korcsosul a nemzet, s ha önálló volt is, önállóságát elveszti. A kis Hollandiát kereskedelme, ebből fejlődött anyagi ereje ébreszté öntudatra. Portugál–Spanyolhon a fölfedezések korszakában álltak dicsőségek s nagyságuk tetőpontján – az akkor általok képviselt kereskedelemből eredett anyagi erő hatalmának érzetében, s e tetőpontról csak akkor s oly mértékben szálltak alá, amikor s aminő mértékben Anglia és Hollandiának folytonosan növekedő világkereskedelme az övékre nyomasztólag s gátlólag nehezült. S amint csökkenti a külkereskedelem hanyatlása a nemzet külrehatási erőképességét, úgy csökkenti a belkereskedelem pangása a nemzet benső ereje fejlődését. Hol nincs kereskedés – ott nincs élet, ott haldoklanak az életerő nélkülözhetlen kellékei: az anyagi jóllét s szellemi tökéletesülés. Fáj lelkem, ha rá gondolok, hogy a magyar faj mily részvétlen a kereskedelem iránt, melynek élénkülése anyagi fölvirulásának nélkülözhetlen kelléke, s mely iránti közönyössége ha továbbra is megmarad, oly távcsövet képzend e közönyösség, melyen eleve láthatni a többi népfajoknak a magyar faj fölötti túlsúlyra verekedését... eleve láthatni nemzetiségünk hanyatlását – visszatartatlan benső bukását. Nézzünk szét a hazában, s szomorúan tapasztaladjuk, hogy az ősmagyar családok terjedelmes birtokai mint szállnak más kezekre, s minden ilyen birtok idegen kézre jutásával mint dől ki új meg új hatalmas oszlop az anyagi erőben nyilatkozó nemzeti nagyság sorzatából.

Itt van tündér Balatonunk ezüst hullámain a Kisfaludy gőzös, mint egyetlen nagyszerű közlekedési eszköz, mit lánglelkű, nemes érzelmű s a nemzet anyagi jólléte s fölvirulását buzgón óhajtó honfiak tettereje, áldozatkészsége előteremtett...⁸⁹ itt van pártfogolatlanul, kereskedelmi tekintetben éretlen vidékünk lakóitól fölkarolatlanul. Sveiz csekélyebb tavai hullámkebelét gőzösök szeldelik, s e gőzösök részvényei folytonos áremelkedésben vannak; Balatonunkon csak ez az egy gőzös van, s ez sem képes magát fenntartani; részvényei jelentékeny

⁸⁹ Széchenyi István eszméje, a balatoni gőzhajózás, a Balaton Gőzhajózási Társaság részvényeseinek áldozatkészségéből valósulhatott meg 1845–1846-ban. A Kisfaludy gőzhajót 1846. szeptember 21-én bocsátották vízre, októberben próbautakat tett. A rendszeres hajóközlekedés 1847-ben indult meg a tavon. TÓTH-BENCZE 2011. 51.

része eladatlanul hever, szállítmányokra segédül ritkán használtatik; az utasok száma oly csekély, hogy az a Balaton-vidék roppant terjedelmének egy gőzhőzi arányában majdnem semminek vehető. S hol rejlik e körülmény alapoka? A kereskedelmi élénkség fokozatában. Sveiz kereskedelme viruló állapotban van, nálunk a kereskedelem bölcsőben fekvő csecsemő, ott a kereskedelem által szükségelt közlekedés folytonosan emeli a részvények árát, nálunk a kereskedelem iránti részvétlenség közlekedést nem szükségelvén, a közlekedési eszközöknek bukniuk kell. S hol virul a jóllét, a benső anyagi s ebből kifejlő külreható szellemi erő? Nálunk-e, kik természetényeinket forgalomba hozatal által illő becsárta emelni, kikészítése által kiadásainkat kevesbíteni lomhák, éretlenek vagyunk, vagy pedig a kereskedő nemzeteknél? Egy tekintet e népekre s komoly gondolkodás min helyzetünk fölött, azok folytonos emelkedése s a nálunk szembetűnőleg észrevehető süllyedés, mi életünk kül- és belnyilatkozataiban egyaránt észrevehető, kérdésünkre némán bár, de érthetőleg megfelel.

Ez így tovább nem lehet, ha élni akarunk, ha az európai népek sorában tényezők lenni akarunk. A kereskedelmi vágnak szükségképp föl kell bennünk is ébredni, hogy anyagi jóllét s az ezzel párhuzamosan haladó szellemi tökélyesülés által kivihassuk magunknak a jogot: *élhetni!* Pártoljuk hát a kereskedelem élénkítésére oly nélkülözhetlen közlekedési eszközöket, pártolja főleg vidékünk egyetlen vízi közlekedési eszközét, a Kisfaludy gőzöst részvényei megvétele s ezáltal pénzalapja növelése, szállítmányok s kereskedelmi életmozgatainak élénkítése által. Szégyen bélyegét sütnők fel min homlokunkra, ha három megyének (Veszprém, Somogy, Zala) népessége s a b.-füredi vendégek oly sok főrangú, nemzetiségeért lelkesülve áldozó honfiút számító koszorúja egyrészt az élénkülő forgalom, másrészt a sétautazási hasznosan gyönyörködtető társalgási élvezet segélyével egy gőzöst nem volna képes fenntartani, s Kisfaludy gőzös e regényes vidékről, melynek nevezetesebb vidékeit halhatatlan Kisfaludynk regéiben halhatlanítá, részvét- s pártfogáshiány következtében a bekövetkező bukás elől Dunára lenne kénytelen vándorolni.⁹⁰ Elesnék akkor a mi fejünk koronája, mert a mi gyönyörűségünk s Balatonunk ékessége te voltál, te vagy, te is légy gőzös mindörökké!

Tegnap volt a Kisfaludy gőzös vendégekkeli első sétautazása. Vállalkozók szép számmal voltak, s derült kedéllyel, szórakoztató bizalmas társalgás, a

⁹⁰ A Kisfaludy gőzhajót a folyami hajók mintájára építették, ezért közlekedhetett volna a Dunán is. John Masjonnak gr. Széchenyi Istvánhoz írt levele szerint a Kisfaludy hajóteste vasból készült, hossza 165, szélessége 16, magassága 9 láb volt.

szebbnél szebb vidékek gyönyörű panorámái egymást fölváltó feltűnése által nyújtott gyönyörélmény karjain ringatva haladtak Keszthely felé, hol a halhatatlan emlékü Festetics gróf által alapított Georgicon⁹¹ megtekintvén, az élc Hertelendy⁹² mulattató társalgása s Kisfaludy [Sándor] regéi válogatott helyeinek egy pap általi szavalása közt B.-Füredre kielégített vággyal, új séta után vágódó kebellet tértek vissza. A keszthelyrei sétautazási vitelbér 2 ezüstforint, a table de haut⁹³ 1 ezüstforint, s így az egész kirándulás 3 ezüstforintba kerül. E kevés költséget bőven kárpótolja az utazás által nyújtott szellemi élvezet, szívet és lelket megragadó gyönyör, a tündérvidék szebbnél szebb tájai gyönyörű látványa, s a tudat, hogy általa közvetve bár, segédkezet nyújtánk a gőzösnek körünkbeni önmagát fenntarthatására.

Kirner⁹⁴ lődeigazgató megérkezett, s a lődében már tegnap megkezdődtek a lődözések.

Kisfaludy gőzös részvényesei e hó folytán szándékoznak B.-Füreden nagygyűlést tartani; óhajtható volna: vajha e gyűlésen minél több részvényes s oly hazafi jelennék meg, ki hazafiságát tettel tanúsítandó, a még eladatlan részvények megvétele által segítse a gőzös erélyes igazgatóságát kibontakozni azon kellemetlen helyzetből, melybe őt a gőzösnek a forradalmi időszak alatti s még eddig helyre nem hozhatott süllyedése ejtje.

Megkezdődött a csónakázás is. Tihanybai csónakázást többen terveznek, e sokféle tekintetben érdekes félsziget nevezetességeit megtekintendők.

Vas Gereben⁹⁵ szerkesztette Falusi Esték hozzánk is megérkeztek. A nép örömmel olvassa, sok tanulságot, még több szórakoztató gyöngéd élvezetet méríthet belőle. Vidékünkön – B.-Füred körül – csaknem 100 előfizetője van.

⁹¹ Georgicon, Georgikon: gróf Festetics György által 1797-ben alapított gazdatisztképző intézet.

⁹² HERTELENDY KÁROLY (Lesencetomaj, 1784 – Lesencetomaj, 1861. november 5.) Zala vármegyei tisztségviselő (főszolgabíró, alispán), országgyűlési követ, a konzervatív nemesség vezetője, Széchenyi Istvánnal együtt a balatonai gőzhajózás elindítója, a Balaton Gőzhajózási Társaság alelnöke. Az 1850-es években a közelettől visszavonulva lesencetomaji birtokán élt. VARGA 2014. 416.

⁹³ helyesen: table d'hôte (francia): vendéglői asztal, társasági asztal, vagyis éttermi szolgáltatás.

⁹⁴ Az első lövöldét 1844-ben létesítették. Az újabbat az Angolkerttől északra 1852-ben építették, az új lövöldét Kirner József vezette. A lövöldére 1852-ben Testory Antal pesti kereskedő kapott engedélyt a pannonthalmi főapáttól, a bajor származású Kirner József pesti puskaműves tervezte, építette és üzemeltette. TÓTH–BENCZE 2011. 50., Kirmerről: KATONA 2008. 136., 139–140., 147.

⁹⁵ Radákovics József, művésznevén Vas Gereben (Fürged, 1823. április 7. – Bécs, 1868. január 26.) népszerű író 1853-ban 4000 előfizetővel indította el a *Falusi Esték* című sorozatát, amelynek hat fürete jelent meg. VARGA 2014. 1061.

Az aratás megkezdődött. Az arató nép arcáról nemigen lehet örömet leolvasni. Az eleség ritka, a fejek rövidek, s a legközelebbi napok hősége által okozott elszorítás miatt nagy részben szem nélküliek.

Farkas Józsi zenetársulata folytonosan élénkülő tetszés közt működik. Hetenkint kétszer fog Lösselnél⁹⁶ zenélni. Reggelenként s délutáni 4 órától színház kezdetéig (6½ óra) a két savanyúvíz forrása közti sétavonalon levő hárs terjedelmes ágai alatt hallatja lelkesítő zenéit. Éjenként a fürdői nevezetesebb vendégek ablakai alatt tisztelegnek éji zenével.

Latabár szintársulata kitűnőleg játszik. Előadásai a legújabb drámairodalom termékei, s a társulat tagjai oly kitűnőleg működnek, minő működéssel egy vidéki szintársulat tagjai sem dicsekedhetnek. Tegnapelőtt estve Dalmát⁹⁷ adák.

A vendégi kör művészet iránti részvéte⁹⁸ visszas arányt képez⁹⁹ a társulat kitűnő tagjai művészi tökélye és képzettségével.

Vönöcky.

FORRÁS: *Pesti Napló* 4 (1853) 1006. sz. (július 17.) [2.]

12.

Balaton-mellék, 1853. július 25.

Ez évi különös időjárásunk mily kártékony hatást gyakorolt fő élelmicikünkre: a gabonára, sajnosan érezzük. A késői köd által megütött tavaszi vetések már füente megrozsdásodtak (*Füente* – *megrozsdásodás* népi kifejezés, a vetés fű korábbi megvöröszése s elsilányulása értetik alatta.), a hosszas esőzés alatt megdőlt vetéseket lábra állítani a nap hősugarai s gyakori szárító szelek nem bírván, a földre hajlott gabnafők nagy részben szem nélkül maradtak; a roppant vízáradások sok szántóföldet a hegyekről leomló zuhatagok által sodort kővel annyira elborítottak, hogy a vetés megsemmisültén kívül a föld kőhalmaztói megtisztítására havi munkák szükségeltetnek, míg ismét más szántóföldekről nemcsak a vetést, hanem a termőföldet is tökéletesen elsöpré.

⁹⁶ Lössel Farkas, az Esterházy vendéglő bérlője 1853-ban. A következő évben már nem akart Mayerrel versenyezni. Lössel Farkas tekintélyes pesti német cukrászmester volt, 1848-ban a Szél utca 168. szám alatt lakott, a cukrászok céhének főcéhmestere volt. Pesten ekkor 18 cukrászmester működött. BLASKOVITS 1848. 156., NÉMETHNÉ RÁCZ 2019. 407.

⁹⁷ Jókai Mór *Dalma* c. színművéről van szó.

⁹⁸ Nyomtatásban hibásan: „részére”.

⁹⁹ visszas arányt képez = fordítottan arányos

A gabnaszem teljesedésekor roppant szárazság s esőhiány ott is megsemmíté a földműves reményét, hol a pusztító elemek romboló hatalma megkímélte a vetést, megsemmíté az esőhiány s forró hőség által összeaszott gabnaszemek elsilányulása által. Idejárul még azon leverő körülmény is, hogy Veszprém s Zala nagy részében oly gazos volt az eleség, minőre még öregeink sem emlékeznek, s vetéseinket inkább lehete eleséges gaznak, mint gazos eleségnek nevezni; a rozs kigyóhagymával, pacvirággal, a tisztabúza konkollyal, az árpa terjengő vetési túske s kigyóhagymával burjánza fel. Szalma és széna egyaránt kevés. Egy hold föld csak három (26 kévés) keresztet termett, s keresztje alig ad 3 mércét. Ez az oka, hogy mind az eleség, mind a takarmány ára felszökött újra vidékünkön; veszprémi piacon az új rozs kilója 15, tisztáé 20–21, árpáé 12 forinton kel, s mert az új eleség jósági fokozata is jóval alatta áll a tavaliénak, leginkább tavali eleséget keresnek a gabnakereskedők, mit a múlt pénteki veszprémi piacon látni sem lehete. Széna mászája 4 váltóforint, vele majdnem egy árú a jó árpaszalma is, mely takarmánydrágulás alapoka szalmahiányon kívül az előszénának áradások általi megsemmítettségben keresendő. Ha országszerte oly hatása volt az időjárás kedvezőtlenységének, mint vidékünkön, úgy méltán nagy drágaságtól tarthatunk. Ha valami különös csapás nem éri a szőlőhegyeket, bor lesz elég, a szőlőtők annyira telvék fürtökkel, hogy rájuk többet rakni is alig lehetne, s mit virágzaskor a fürtök elrúgtak, oly csekély, hogy észre is alig lehet venni. A bő bortermés reménye máris tetemesen csökkenté a tavali borok árát, s azon borosgazdák, kik fejtetlen boraik akóját hat ezüstforintért nem adák oda, most fejte is odaadnák öt ezüstforintért, hogyha vevő találkoznék.

Burgonya s tengeri jósága kárpótolhatná s fedezhetné némileg az eleségbeli hiányt, s bár ez élelemcikkre vonatkozólag a bő termés reménye még nem enyészett el, el fog enyészni az is bizonynyal, ha a jelenlegi szárazság még sokáig tartand. Esőért esd a szegény földműves imája égre... mielőbbi esőért, s esőhiány esetén előre képzei a sápadt inség rémes arcát, melynek karjai közé fog hanyatlani.

S míg a természetű osztály reménye romjain bánat dúlta arcvonásokkal áll, B.-Füreden a Savanyúvíz folyvást élénkül, s ez évi saisonunk társas élete tetőpontja felé közeledik. Robogva jön Arács s Füred felől egyik kocsí a másik után, s Kisfaludy gőzös is folytonosan szállítja az Anna-napról július 31-ére elhalasztott táncestélyre siető vendégeket. Lössel és Mayer¹⁰⁰ versenyeznek egymással

¹⁰⁰ A két versenytárs: Lössel Farkas az Esterházy fogadó, Mayer Antal a Nagyvendéglő bérlője.

a táncvigalom célszerű rendezése általi kitűnésben is. Lössel inkább a kényelemre, Mayer a fényre tekint, s pazar kivilágítás, válogatott ékítmények által igyekszik a vigadók figyelmét lebilincselni, s a vendégi kör többségét magához édesgetni, miben az uradalom által is hatékonyan gyámolítatják; míg Lössel Farkas, kinek a vendégi kör márcsak olcsóság s a fürdői környezet csinosbulása, az egyedül neki köszönhető nagyobb kényelem tekintetében is oly sokat köszönhet, egészen magára hagyatva működik, nem gyámolítatva még azon nemzetiségtől sem, melynek mint tulajdonosnak gyámolítania érdekében állna. – E nagyszerű táncvigalmon kívül mind Mayer, mind Lössel szándékoznak még hasonló nagyszerű s fényes táncestélyt rendezni augusztus hó 21-ike körül.

Kisfaludy gőzös vasárnaponként sétautazást tesz Badacson és Keszthely felé, süllyedező pénzállapotát ezáltal is segítendő. Gróf Zichy Manó¹⁰¹ eszélyes indítványozására éji sétautazás is volt már, kivilágított gőzös hasítá a Balaton éji szenderből fölvert hullámain, a gőzös tetőzetéről Farkas zenetársulata lelkes csárdásai hangzának el az éji csendben, melytől ragadtatva a sétautazók táncra kerekedtek, s köztök a főbb rangú aristocratia több nevezetes tagjai is.

Mit színészetünkre vonatkozólag legközelebbi leveleim egyikében indítványozék, ti. a színház fönmaradására oly nélkülözhetlen alappénzösszegeknek érkező vendégekre vetendő bizonyos pénzösszeg beszédese általi megalapítása, a honfias érzelmű vendégkoszorú önkéntes felszólalása következtében életbe lépend nemsokára; e szellemben szerkesztett programnak máris sokan írták alá neveiket.

Vönöcky.

FORRÁS: *Pesti Napló* 4 (1853) 1017. sz. (július 30.) [1–2.]

13.

Veszprém–zalai levelek. XV.

Balaton-mellék, 1853. augusztus 15.

Azon hiányok közt, melyek hazánkban a kereskedelemre nyomasztólag nehezültek, legérezhetőbb volt az utak rosszasága, mi a szállítást terhessé, esős s havas időben pedig gyakran lehetetlenné is tevő. Veszprém és Zala erélyes

¹⁰¹ Gróf Zichy Ferraris Emánuel (Manó) nagybirtokos a savanyúvízi közönség, az úri vendégek választmányának egyik vezetője, 1855-től a balatonfüredi fürdőbizottság tagja volt. A bizottság üléseinek jegyzőkönyvét kiadta: LICHTNECKERT 2010.

közigazgatási hatósága mindent elkövet, hogy célszerű intézkedései által e hiány elhárítva s általa közvetve a kereskedelem emelkedése biztosítva legyen. Veszprém megyében meghatározott évi fizetéssel rendes útcsinálók neveztettek ki, kiknek kötelességévé van téve az országutakra s főbb mellékutakra fölügyelni, s minden hibát rögtön kiigazítani, miáltal a közlekedési országos s főbb vonaloknak teljes megromlása s e megromlás következtébeni egyszerű kövecsezés által zökögössé tétele elhárítva van. Dicséretet érdemel Veszprém megye hatóságának azon célszerű intézkedése is, hogy az országutak melletti mély árkokat, minő a Veszprém–Vámos vonali árkozat, ismeretlen éji utasok vész előli biztosításaért elkorlátfáztatta, miáltal minden lehető szerencsétlenségnek eleje vétetik. Sokkal célirányosabb volna azonban nézetem szerint általában az országút mindkét oldalékát s különösen a mély árkos helyek mellékét élőfákkal ültetni be, például magasra nyúló jegenyékkal, melyek az útvonalt biztosabban kijelölnék, s téli időben hófúvatok sem boríthatván el, mi az alacsony korlátfákkal igen gyakran megtörténik – a szerencsétlenségnek is biztosabban eleje vetetnék, a vidék szépségben-regényességben nyerne, s a most hasztalanul heverő útmelléken növelendő fák által a vidék anyagi ereje is növekednék.

Nem elég azonban, hogy az országutak csak jó karban tartassanak, s az éjjel és télen utazók minden lehető vész ellen biztosíttassanak, hanem arra is ügyelni kell, hogy azok elég szélesek legyenek, hogy a jövő s menő kocsik egymást könnyen kikerülhetvén, az út keskenysége miatt előhaladtokban ne hátráltassanak, mert a hátráltatás kereskedelmi szempontból gyakran jelentékeny károkat okozhat. S ez eset adja elő magát a Felső-Eörsztől B.-Füredig terjedő országútvonalon, hol az élő szőlőgyepük kímélése miatt az országút szélesbítése hátérbe szoríttatván, vannak oly pontjai, hogy ha két kocsi szemközt jön egymással, alig bírják egymást kikerülni. Veszprém s Zala közigazgatási hatósága sokkal éberebb figyelmű, semmint e közlekedési szempontból kereskedelmünkre nyomasztólag ható körülmény figyelmét sokáig kikerülhetné, s bizton reményljük, hogy kevés idő múlva oly intézkedésről értesíthetjük az olvasó kört, mely intézkedés folytán a szőlőgyepük mindkét oldalról bellebbeztetni, s e bellebbezés által az országút szélesbítettetni fog.

Régóta rebesgetik Zalában, hogy célszerű volna Aszófeőtől Pécsel[y]en¹⁰² keresztül Nagy-Vázsony felé országutat készíteni, miáltal a Zala bensejében egyes falvak közti utak rendkívüli rosszasága miatt pangásban levő belkeres-

¹⁰² Aszófőtől északra Pécselyre, onnan Nagyvázsonyba terveztek közutat.

kedelem élénkítenék, s a forgalom gyakori megakadása elháríthatnák. Forradalom előtt elkészíték már az alkotandó út tervét, mely elkészítéssel akkori megyei mérnökünk — az alapos képzettségű Chepely József¹⁰³ — bízott meg, a terv kivitelét azonban a közbejött mozgalmak lehetlennék, s azóta a terv életbeléptetése szóba sem hozatott. Nem ártana ez út létesítéseért újólag mozgásba hozni minden rugót, miáltal kivitele lehetőlegessítenék. Az eredmény áldó hatása bőven kárpótolandja az útkészítésre fordítandó fáradságot.

A kedvezőtlen időjárás kártékony hatása mind Veszprém, mind Zala megyében érezhető. Ez évihez hasonló rossz termésre kevesen emlékeznek. A késői viharos havazások, vízállások, áradások az eleség nagy részét elfagyaszták, kiveszték, elhordák. A kiveszett vetés helyét különféle gaznemek, főleg konkoly s a terjengése által fölöttébb vészes pacvirág foglalák el, a termés keresztszámra is felette csekély volt, s így az előszéna vízáradatkori beiszapoltsága által takarmányban szenvedett hiányt szalma sem pótolván, a takarmány ára vidékünkön máris jelentékenyen emelkedett. Sok helyen az árpaföldeket pacvirágon kívül földi bodza s kígyóhagyma özönlé el, mi az árpával együtt lekaszáltatván, az árpaszalmát már keresztben létekor rothadásba hozá, mely rothadási nedvesülés a különben is csekély szemnek kinyomtatását vagy csépletését is lehetlennék. Szomorú kilátás van vidékünkön a jövőbe – a nép egyetlen reményét burgonya és tengeribe veti, s ha a folytonos szárazságot éppen most fölváltott csendes eső csak pár napig is tartani fog, reménye nem maradand valósulatlanul.

Bortermésre vonatkozólag bő szüretet várunk. A szőlőtőkék annyira rakvák fűrtökkel, hogy rájuk többet akasztani sem lehetne. A lakosság előre örvend a fáradsalmát jutalmazandó szüretnek, s lehető gyorsan csináltatja előre a hordókat, melyek oly könnyen fölöslegessé válhatnak. Semmi sincs oly hosszan kitéve az idő viszontagságinak, mint éppen a szőlőhegyek termése. Mily sok a természeti csapás, mely a szőlősgazda reményét tavasztól késő őszig megsemmítheti! S kérdés: nem fogja-e még szüretig egy vagy más csapás a bő bortermésrei kilátásokat megghiúsítani?!?

Vönöcky.

FORRÁS: *Pesti Napló* 4 (1853) 1038. sz. (augusztus 26.) [1.]

¹⁰³ Chepely József 1837–1849 között Zala vármegyei másodmérnöke volt. MOLNÁR 2000. 391.

14.

Veszprém–zalai levelek. XVI.

A balatoni gőzhajózás. Balaton-mellék, 1853. augusztus 30.

Veszprém, Somogy s Zalának regényességi szempontból amily nagy ékesége a hullámzó Balaton, kereskedelmi s egymással érintkezési szempontból oly jelentékeny közlekedési eszköze a Kisfaludy gőzös, melynek bukása vagy részvéttlenség s pártolatlanul hagyatás következtébeni körünkből leendő elvitele mind társadalmi, mind kereskedelmi, mind tájszépségi tekintetben érezhető hátrány lenne vidékünkre nézve.

Szeretvén mindazt, miáltal hazánk szellemi vagy anyagi érdekeinek emelése eszközöltetik, éber figyelemmel kísértem a *Kisfaludy* gőzöst is, s amennyire fájt lelkemnek a tudat nyomasztó hatalma, hogy részvéthiány miatt nem áll e gőzös oly kedvező ponton, minőn a Balaton területi nagysága által nyújtott előnynél fogva nagyobb forgalom s az ország vasutakkal körülhálóztatása esetén állhatna; amennyire fájt lelkemnek, hogy több évek óta szenvedőleges helyzetben van: oly örömmel vettem a gőzhajózási társulat érdemdús elnökének meghívását, melynek erejével a társulat mai napon kezdődött nagygyűlésén jelen lehetni szerencsés valék, s alkalmam nyílt ez oly igen érdeklő közlekedési eszköz mint-állásával, melyről annyi s egymással gyakran oly homlokegyenest ellenkező hírek szárnyalának, közelebbről s biztosan megismerkedhetni.

Mai napon délelőtti 10 órakor nyitá meg a nagygyűlést Zala megyei főnök, Bogyay Lajos¹⁰⁴ úr őnagysága, lelkes s a társulat folytonos emelkedésének hönőhajtását tartalmazó magyar beszéddel. Hertelendy, mint társulati alelnök, véltős beszédében hűn ecsetelé a gőzös állapotát, pénzübeli viszonyait, s előzményekből következtetve alapos okokkal igyekvék kimutatni, mennyire alaptalanok azon jeremiádok, melyekkel egyes írók a közlekedési eszköz folytonos hanyatlását rajzolólag s bukását jósolva feljajdulnak. Szerinte a gőzös a forradalom utáni években sokkal rosszabbul állt, mint jelenleg áll s bár helyzete most is szenvedőleges, de e szenvedőlegességben van legalább annyi tevőlegesség, hogy az akkor ránehezült adóssági összegből már törlesztett, holott a fenéki hidat felnyitotta, mi szerzemény, s jövőre vonatkozólag nevezetes keresetágot nyújtó nyeresemény, csak ez évi bevételeiből is 1400 forint összeszere rúgó adósságot törlesztett, s hogy a gőzös részvényesei nyereseményen nem osztozhatnak,

¹⁰⁴ Bogyay Lajos 1844–1847 között a tapolcai járás főszolgabírája, 1849–1861 között Zala vármegye megyefőnöke volt. MOLNÁR 2000. 387.

e baj alapoka nem ott rejlik, mintha a gőzös bevétele kiadásait nem fedezné, hanem azon szenvedőleges helyzetben, melyből szabadulhatásaért a jövedelem egy része az adósság törlesztésére, más része kamatfizetésre fordítandó, a társulat alakulása s gőzös alkattatásakor tartalékpénztár nem lévén alapítva, melyből a fölösleges költségek adósságcsinálás nélkül fizethetők lettek volna. Idejárul azon kedvező körülmény, hogy míg a gőzös eddig csak fürdői saison alatt, s akkor is csak az ide vagy innen szállított vendégek hozatala s vitele által jövedelmezett, jelenleg kilátás van, hogy fürdő-saison előtt s után is jövedelmezend egész a Balaton befagytaig – kereskedelmi szerek, építkezési s útcsinálási anyagok szállításának föl vállalása által. E kilátás nem pusztá agyrém szüleménye, hanem tényeken alapszik, melyek elvitázhatlanok; igazolja ezt azon körülmény, hogy már ez évben többezer mérő gabna szállított a gőzössel kapcsolatban levő társulati rakhajókon, s legközelebb a kormány kavicsszállítás végett akar a társulattal alkuba ereszkedni, mely szállítás jelentékeny jövedelemforrást nyit föl a társulat előtt. Hogy e szállítás föl vállalása lehetőleg tessék, nélkülözhetlen szükség van két fedetlen kompra, mi még jelenleg hiányzik, melynek kiállítása azonban legalábbis 4000 váltóforintba kerülne, dacára azon kedvező körülménynek, hogy a hozzá szükségelt deszkáért nem kell fizetni. Pénz szükségeltetik hát, hogy a gőzös élete, körünkbeni megmaradása s virágzásra emelése biztosíttassék s illetőleg eszközöltessék.

E tárgy fölötti viták alkalmával szólaltak föl Lobmayer s Schlossz Lajos h. kereskedő, mint a pesti részvényesek megbízottai¹⁰⁵, s ünnepélyesen nyilvánították a nagygyűlésben a pesti részvényesek nevében, hogy a gőzös folytonos süllyedésének alapoka az üzletvezénylők üzlet teréni járatlansága s ezzel természetes kapcsolatban levő hátrányokban gyökerezvén, miután a pestieknek sikerült a dunai gőzhajózás igazgatóját, Masjon¹⁰⁶ urat rábírní, hogy e gőzös üzletkormányzatát vegye által, nevezze ki azt a nagygyűlés üzletvezetővé, s ők bizton merik állítani, hogy ez alapos képzettségű, szakértő, vállalkozó szellemű, tiszta jellemű egyén üzletkormányzata alatt a gőzös jelenlegi sújtott helyzetéből kiemelkedendik, kedvezőtlen viszonyaiból kibontakozandik. A nagygyűlés

¹⁰⁵ A részvénytársaság 1847. november 30-i kimutatása szerint Lobmayer Józsefnek 8, Schloss Mórinnak 20 részvénye volt. MTA Kézirattára, Széchenyi-gyűjtemény, K 184/17, 23., LICHT-NECKERT 2013. 206–207.

¹⁰⁶ A holland származású John Andrew Masjon / Massion (Dordrecht, Hollandia, 1817. február 7. – Pest, 1858. szeptember 19.) holland mérnök, hajóskapitány, az Óbudai Hajógyár igazgatója volt, ahol a Kisfaludy gőzös építését megkezdték. Elhunytáról a Nővilág 1858. szeptember 26-i száma tudósított. TÓTH-BENCZE 2018. 8., NÉMETHNÉ RÁCZ 2019. 36.,

átlátá kikerülhetlen szükségességét oly intézkedésnek, melynek erejével e vállalat kezelése s vezénylése lényeges reformon megy keresztül, a pesti részvényesek tetteles lelkesedését köszönettel fogadá, s Masjon úr a Kisfaludy gőzös üzletvezénylőjeül közakarattal, egyhangúlag nemcsak elválasztatott, hanem megnyerése oly nyereeménynek is tekintetett, mely által a gőzös haldoklásnak indult élete új erőre villanyoztatik, s a társulat ingó hitele megszilárdíttatván, a még eladatlanul heverő részvények eladása is lehetőlegesíttetik. Nagy nyereemény Masjon azért is, mert a dunai gőzhajózás igazgatása rá levén bízva, kormányzata alatt ember s készletbeni hiánytól nem tarthatni. Masjon megválasztatása alatt emelkedtek ugyan egyes hangok (Mustos¹⁰⁷ ügyvéd s Miltényi¹⁰⁸ mint herceg Eszterházy uradalmi ügyvéde), melyek e választásra megjegyzéseket tőnek, de a megjegyzések nem a választandó egyén személyisége ellen, hanem az üzletvezérlési hatáskör vonalai kijelölésére valának irányozva, hogy míg egyrésről a vezérlőnek a társulat érdekébeni működésre szabad tér engedtetik, másrésről a társulat érdekei minden esetlegességek ellen biztosítasanak. E hangok emelkedését csakhamar megszünteté a nagygyűlés többségének föltétlen bizalma, nagygyűlés tartáshelyeül B.-Fürednek, mint a legtöbb részvénnel bíró egyének lakásához közel eső helyiségnek kitűzése, s azon körülmény, hogy a vezérlő minden működése ellenőrizve leend a kormányzó választmány által. Sajnosan vevé a nagygyűlés fáradatlan tevékenységű, erélyes s a Balaton- gőzhajózási eszme megtestesítése körül oly kitűnően működött s létesítéséhez, valamint létesítése utáni fönnmaradhatásához éserővel s jelentékeny áldozatokkal járult alelnökének, a köztiszteletet gőzhajózás körüli fényes érdemei által kivívott Hertelendy Károly úrnak, s utána a több kormányzó választmányi tagoknak pontosan betöltött hivatalos állomásaikról lemondását. A nagygyűlés többszörös kérelmei őket maradásra bírni elégtelenek lévén, alelnök s kormányzó választmányi tagok választása lőn szükségessé. E választást élénk vita előzé meg, melynek tárgyát a pesti részvényesek részéről megbízottak azon jelentése képezé, hogy a kormányzó választmány tizenegy tagjai közül hat tag Pestről legyen választandó. Ezt a Füred-vidéki részvényesek elle-

¹⁰⁷ Mustos János nemesvámosi származású veszprémi ügyvéd, 1845-ben a Veszprémi Takarékpénztár alapítója. 1847-ben a Veszprémi Nemzeti Casinonak is tagja volt. CASINO ÉVKÖNYV 1847. 9., VARGA 2009. 795-796., HUDI 2013. 463.

¹⁰⁸ MILTÉNYI JÓZSEF (1821–1909) kismemesi származású tapolcai ügyvéd, 1848-ban az ozorai (Tolna vm.) uradalom ügyvédje, 1848/49-es honvéd huszárszázados. Világos után a haditörvényszék halálra ítélte, de kegyelmet kapott, internálták. A szabadságharc után Tapolcán élt, Diszelen vásárolt birtokot. Tapolcán nyugszik, kultuszát a helyiek máig ápolják. MOLNÁR 1992. 398., VARGA 2014. 701.

nezek, mert e jelentésben oly titkos célt véltek lappangani, miáltal Pestnek B.-Füred s vidéke fölött választmánybani dönthetlen túlsúly céloztatik adatni, s annyiival inkább, mert a társulati alelnökül Hertelendy lemondása után elválasztott Nádossy István egyúttal a kormányzó választmányának is elnöke lévén, Pest ezáltal jelentékeny súlyt nyert. A vitát Hertelendy Károly ügyes tapintata szünteté meg, ki ünnepélyesen nyilvánítá, hogy a kormányzó választmány Füred-vidéki tagjai Pestre s a pestiek Füredre meghívandók lévén, közösen fognak mindent intézhetni, s ha e választmányhoz Füred vidékéről hat tag választatik, ezáltal a számerői arány nem fog zavartatni, Pestről is az elnökkel együtt hat tag veendvén részt a választmányi gyűlésben. Így kezdődött a választás, melynek tagjaiul *Pestről* Nádossy István¹⁰⁹, egyúttal elnök, Fröhlich Frigyes¹¹⁰, Tasner Antal¹¹¹, Schlossz Lajos¹¹², Ráth Károly¹¹³ s Fehr Vilmos¹¹⁴, *Füred s vidékéről*

¹⁰⁹ NÁDASI NÁDOSSY/NÁDOSY ISTVÁN (Enese, 1794. december 24. – Pest, 1866. április 3.) gazdag pesti posztókereskedő, pesti polgár, a magyarosodó pesti polgárság ismert alakja. Balatoni gőzhajózási részvényes, jelentős hazai vállalkozások alapításában és igazgatásában vett részt az 1840–1850-es években. Üzletét 1825-ben nyitotta meg a Váci utcában, 1861-ben adta át fiainak. A pesti és országos gazdasági-társadalmi mozgalmakat évtizedeken át aktívan támogatta. Az 1844-ben alakult pesti magyar polgárőr zászlóalj parancsnokává választotta főkapitányi rangban. 1848-ban a Pesti Ipartestület egyik szervezője, választmányának tagja volt. Egész életében az evangélikus egyház bőkezű patrónusának számított. Az 1837-ben alakult pesti magyar evangélikus egyházközösségnek felügyelői tisztségét több évig viselte. Fiai 1861-től a baranyai herceg Esterházy-féle szentlőrinci uradalom bérloői lettek. – A hivatalos iratokon Nádossy alakban írta a nevét. A család a Felvidékről, Trencsén megyéből települt át a Dunántúlra, eredeti neve Trsztjányszy/Tersztjányszy volt. A Nádossy név viselésére 1840-ben kaptak királyi engedélyt. (Halálozás.) = VU 13 (1866) 14. sz. (április 8.) 168. – NÁDOSY 1864. 237–238., KAPOSI 2014. 29–30., NEY 2025. 189. (Életrajza hiányzik a lexikonokból.)

¹¹⁰ FRÖHLICH/FRÖLICH FRIGYES (Pest, 1810 kr. – Budapest, 1892) szepességi származású evangélikus pesti rőfös nagykereskedő, vállalkozó, balatoni gőzhajózási részvényes. A reformkorban részt vett a Pesti Kereskedelmi Bank, a Hengermalom, a Cukorgyár, a Gyáralapító Társaság létrehozásában. Később a vasútépítések egyik szállítója lett. A pesti Kereskedelmi Betegápoló Egylet alapítója, első igazgatója (1846–1850). 1847-ben a Balaton Gőzhajózási Társaság választmányi tagja. 1865-ben csődbe ment, de hitelezőkkel kiegyezett és a maga ellen kért csődeljárást megszüntették. Vö. ÁCS-LICHTNCKER 2011. 75., KÖVÉR 2014. 25–35. (Életrajza hiányzik a lexikonokból.)

¹¹¹ TASNER ANTAL (Öskü, 1808. május 5. – Pest, 1861. augusztus 25.) pesti ügyvéd, balatoni gőzhajózási részvényes, 1833–1848 között Széchenyi István titkára volt.

¹¹² Schloss Lajos pesti polgár, 20 balatoni gőzhajózási részvénye volt. MTA Kézirattára, Széchenyi-gyűjtemény, K 184/17, 23., LICHTNECKER 2013. 206–207.

¹¹³ RÁTH KÁROLY (Győr, 1829. február 28. – Győr, 1868. április 12.) Ráth Károly győri gabonakereskedő fia, történész, vármegyei levéltáros, 1848/49-es honvéd főhadnagy. 1857-től a Győri Közlöny munkatársa, 1858-tól az MTA levelező tagja. 1863-ban a Dunántúli Történetkedvelők Társulatának vezetője. SZINNYEI 1906. XI. 576–581.,

¹¹⁴ FEHR VILMOS (megh. 1861) svájci származású mérnök, balatoni gőzhajózási részvényes, a Pesti Hengermalom Társaság, majd a Pesti Vasöntő- és Gépgyár Társaság igazgatója, a pesti evangélikus árvagyületnek haláláig rendes tagja. 1847-ben a Balaton Gőzhajózási Társaság választ-

pedig Mórocza Dániel¹¹⁵ (felsőörsi), Hertelendy Károly¹¹⁶, Ramassetter¹¹⁷ (sümei), Écsy László¹¹⁸, Krisztián Pius¹¹⁹, Némethy Pál¹²⁰ választattak meg.

Hertelendy Károly volt alelnök, Némethy Pál, két éven áti üzletigazgató s Écsy László, mint a gőzhajó keletkezte őtai pénztárnokának eddigi szíves fáradozásai s áldozatkészségökért jegyzőkönyvileg örökítendő köszönet szavaztatott a társulati nagygyűlés által, s az öt tagból álló ügyvivői bizottmány tagjai kinevezésével a társulat alapszabályai 29-ik s 30-ik §-a értelmében az igazgatóválasztmány hatalmaztatott fel.

Míg az újonnan kinevezett üzletvezénylő s kormányzó választmány Hertelendy Károly — mint volt alelnök — által értesítette működését megkezdené, nehogy az üzlet megakadjon, vagy kárt valljon, a volt alelnök-igazgató s kormányzó választmány folytatandják működésüket, s Masjon úr megérkezéig, mikor Némethy Pál eddigi igazgató minden hajót s ehhez készletanyagot s felszerelési eszközöket neki lelettár szerint általszámítand, az eddigi menetrend s vitelbér a gőzösön változatlan marad.

A nagygyűlés meg van győződve afelől, hogy Masjon úr sokkal egyenesebb lelkű s tisztább jellemű, semmint hozzá az önzésnek legkisebb gyanúja is férközhethetné, s e meggyőződésből merített nyugalommal ruház át rá minden jogot, mi az alapszabályok értelmében a kormányzó választmánnyal korlátolt elnököt megilleti, s e választmánnyali egyetértésben fölhatalmazza őt a társulat működését gátló pénzhiányon részvények eladása vagy kölcsönfölvétel útján úgy segíteni, hogy általa a társulat érdekei ne veszélyeztessenek, a fölveendő pénz biztos nyeresémet ígérő s a kormányzati kavicsszállítás végetti szerződést is lehetőstő dereglyék s nyitott tetejű rakhajók szerzésére lévén fordítandó.

Csapon (Somogy) s Merenyén (Zala) fölfedezett kőszénhalmazokból Jankovics Imre önköltségén 40 mázsát szállíttatott Hídvégre, általa a gőzös tűzifaérti

mányi tagja. – A pesti evang. árvaegylet választmányának 1862-iki január 29-én, nyilvános közgyűlés elé terjesztett tudósítása. = PEIL (1862) 8. sz. (február 23.) 250–256., SZÉCHENYI 1982. 1450., ÁCS–LICHTNERCKERT 2011. 75.

¹¹⁵ MÓROCZA DÁNIEL (Alsóörs, 1792. november 11. – Felsőörs, 1864. május 15.) uradalmi ügyvéd, felsőörsi birtokos, később a Veszprém megyei gazdasági egylet elnöke. A Dunántúli Református Egyházkerület tanácsbírójának választotta.

¹¹⁶ Hertelendy Károly lesencetomaji birtokos, badacsonyi szőlőbirtokos, gőzhajózási részvényes.

¹¹⁷ Ramassetter Vince sümei kereskedő, badacsonyi szőlőbirtokos, gőzhajózási részvényes. 1845. december 27-én a gőzhajózási társaság megalakítását előkészítő ideiglenes bizottság tagjává választották. Sümei nála is lehetett részvényeket vásárolni. LICHTNECKERT 2013. 205.

¹¹⁸ Écsy László füredi fürdőfelügyelő.

¹¹⁹ Krisztián Pius a tihanyi apátság adminisztrátor.

¹²⁰ Némethy Pál füredi fürdőtelepi patikus.

kiadási költségét kevesbítendő. A köszén jónak s gőzösöni használatra alkalmasnak találtatván, szállításaért Jankovics úrnak a társulat részéről köszönet szavaztatott.

Határozatilag kimondatott az is, hogy a társulatra nehezült adósságok közül azok lesznek elsőben is törlesztendőek, melyek a gőzös legcriticusabb perceiben a hozzá legközelebb álló hivatalnokok által hitelezettek.

E pontok képezék a gőzhajózási társulat nagygyűlésének érdekes tárgyait, s köztök legnevezetesebb pont Masjonnak üzletkormányzóvá választása, mi a gőzhajózás különben is emelkedni kezdett ügyének jobbrafordulását annál biztosabb alapon reménylteti, mert Füred újjáteremtése nagyobb társaskört édesgetvén e mind gyógytani, mind társalgási tekintetben nevezetes vidékre, általa a gőzös szállítmánya sokasodni, bevétele növekedni, hitele emelkedni s részvényei ára felszökellni fog. Adja az ég, hogy úgy legyen!

Veszprém s Zalában a ragály nagymértékben kezd mutatkozni, s lázzal van kapcsolatban. Tóthvázsonyban (Veszprém) s Füreden (Zala) sokan estek a ragály áldozatául. Legnagyobb mértékben Tóthvázsonyban dühöngött, hol napokint 70-en is betegedtek meg, mi 1500 főnyi lakossághoz mérve igen nagy szám.¹²¹ A ragály okát orvosaink éretlen gyümölcssevés, s az eleség epefűvel kevertségében keresik.

Veszprémben is tudva van az ügyvédi rendezés eredménye. Az eddigi ügyvédek közül Galamb József¹²², Gál Lajos¹²³, Sólomvári, Szabó, Végh s Véghely¹²⁴

¹²¹ Tótvázsonynak 1857-ben 1780 magyar és német anyanyelvű lakosa volt. A katolikus németeknek és a református magyaroknak is önálló anyaegyháza volt. ILA–KOVACSICS 1964. 377.

¹²² GALAMB/CSEH–GALAMB József veszprémi református ügyvéd 1849-ben 40 éves volt, feleségével, hat gyermekével és három cseléddel a belvárosban, a Palotai utca 467. számú egyemeletes házban lakott, házuk az 1893. évi tűzvészben leégett. MÁRKUSNÉ VÖRÖS 2015. 214–215. – 1847-ben tagja volt a Veszprémi Casinonak. CASINO ÉVKÖNYV 1847.

¹²³ GÁL/GAÁL LAJOS (1818–1890) veszprémi református ügyvéd, Gaál Lajos (1792–1866) református lelkész fia. Az apa 1817-től Szentantalfán, majd Balatonszőlősen, végül Szentgálon szolgált. Gaál 1847–1849 között vármegyei másodalügyész volt, később magánpraxist folytatott. 1848. május 1-től a Veszprém Vármegyei Állandó Bizottmány tagjaként szolgált a szabadságharc ügyét. HUDI 2004. 171., 181., 199–200., 233., 240.

¹²⁴ A „sokaktól rettegett” pillanat háttérében az állt, hogy a legfelsőbb rendeletek az ügyvédség gyakorlását ideiglenesen szabályozták. A jogszabályok értelmében az ügyvédek három kategóriába sorolták: egy részüket a praxist gyakorlásától eltiltották, másik részüknek annak folytatását további vizsgálatról tették függővé, harmadik részüknek ideiglenesen megadták a működési engedélyt. Az utóbbiak közé tartoztak Veszprémben: Galamb József és Gaál Lajos református, Solyomvári Ferenc katolikus uradalmi ügyvéd, továbbá Szabó Antal református, Végh István katolikus és Véghely Imre református ügyvéd, későbbi alispán. – MNL VeVL Veszprém város házjegyzéke, 1857.; a vallási hovatartozást a veszprémi felekezeti (r. k., ref.) anyakönyvek segítségével állapítottuk meg.

maradtak meg, s mint halljuk, Pápáról Varju¹²⁵ tétetett át... Elérkezett eszerint az oly sokaktól rettegett s aggódva várt pillanat.

Vönöcky.

FORRÁS: Pesti Napló 4 (1853) 1047. sz. (szeptember 6.) [1.]

14.

**Veszprém–zalai levelek. XVII.
Balaton-mellék, 1853. szeptember 29.**

Régóta hallgatok, s e hallgatóság alapoka nem akarathiányban, hanem azon nyomasztó körülményben gyökerezik, hogy két megye társas, tudományos, művészi s politikai életében egy hó leforgása alatt alig merül föl oly jelentékeny esemény, mi a levelezőt a hallgatóság megszakítására képesíthetné. Veszprém társas élete nemcsak a jelenlegi borongó őszi napokban, hanem nyáron, sőt még télen is sokkal élettelenebb az elkülönző kaszt-falak leomlatlansága, s az élményt mások becsülete marásában találó nyelvek fegyvereitől félelem miatt, hogysen mint ily társas életben merülhetne föl valami, mi nemessége s nagyszerűsége által a közzétételt megérdemlené. Itt csak hibák vannak, melyeket ostorozni, bűnök, melyeket fenyíteni, visszaélések s téveszmék, melyeket megszüntetni kell. Zala társas életének nyári tűzpontját B.-Füred képezé, a fürdői saison alatt ez évben már nemcsak honunk, hanem a birodalom, sőt Európa különböző részeiből érkezett vendégek egymással érintkezése vilanyzá új életre a zalai szendergett társas életet is. A saison végződött – vele együtt végződött Zala társaséleti élénksége is; a vendégek széjjeloszoltak, velök együtt eltűnt a kedv, életzaj s elevenség is, mi B.-Füred társas életét a fürdői szak alatt jellemzi, s mi a vidék regényessége s szépségére ráteszi a koszorút, a társalgás örömeiből eredő sajtyszerű varázs, mi – főleg a fiatalok közül – oly sok vendéget édesget B.-Füredre.

Tán nem lesz éreketlen most, miután a fürdői szak végződött, a múltba higgadtan visszapillantani, s a józan ész bírálatmérlegébe vetni az eseményeket, melyeknek B.-Füreden szemtanúi valánk; az intézkedéseket s előtervezeteket, melyek e nevezetes fürdői gyógyintézetre átalakítólag s jövőjét tekintve emelőleg hatottak.

¹²⁵ Varju József református ügyvédrel van szó, aki 1848-ban 31 éves volt. HUDI 2001a. 155.

B.-Füred társaséleti szempontból folytonosan emelkedik, mit az évi névsorok¹²⁶ fényesen igazolnak, minden évben növekedvén az érkező vendégek száma. E vendégkoszorú nagy része eddig oly egyénekből állt, kik szórakozni, az élet nyomasztó terheitől szabadulni, élvezni jöttek hazánkban e szép, igézőn regényes fürdőhelyére, mert gyógytani tekintetben nem állt még B.-Füred azon ponton, melyen az itt rejlő orvosi erők fölfedeztetése, közzététele esetén állhattott volna, mely erők közzététele, a szenvedő emberiségnek velöki megismeretése szembetünöleg növelendette az érkező s itt nemcsak élvezni, hanem betegségétől is szabadulni akaró vendégek számát. Elöző években Füred inkább társalgási, élvezeti gyönyörhely, mint gyógyintézet volt; a betegek aránylag sokkal kisebb számmal voltak, mint az egészségesek¹²⁷, s a társalgás mégsem volt oly feszten s gyönyörködtető, minö e regényes helyen, hol a szív önként nyílik meg a barátság érzelmei s a társalgás örömeinek, a különbözö osztályok egymáshozí testvéri simulása, a természet egyszerű törvényeinek hódolat esetén lehetett volna. Ez elkülönöztség, a szokás bilincseiböl kibontakozni nem tudás, az egyszerű természet törvényeitöl eltérés jelen évi saisonunk alatt is szembetünöleg észrevehető volt, s a kitünni akarás – önmotogatásrai hajlamanak –, mely hibában föleg szépeink sínlenek, s mely nyavalyának egyedüli (de fájdalom, nem mindig hatékony) orvossága az irodalmi téreni megrovás, az itt-tartózkodást vonzóvá s bájolóvá tevö társalgás nagy részben föláldozva lön. Fürdőhelyekre a városi élet unalmától menekülni, a természet egyszerű, de éppen ezért magasztos örömeit s kéjeit élvezni siet mindenki... itt ellentétbe jött a fürdői élet céljával az, ki mesterkéeltség által óhajt a többiek közt feltünni, s e mesterkéeltség utáni vágy kielégíthetéseért föláldozza a társalgásra fordítandott idő nagy részét, s Füreden e vágy oltára előtt a valódi társalgás föláldozva volt. A nők naponkint legalábbis háromszor öltözködtek, s ki nőt öltözködni, föleg ily kényes helyen, mint B.-Füred, hol ezer szem közöl hatszáz becsmérölöleg néz mást ahelyett, hogy vele együtt élvezné a táj s társalgás gyönyöreit, csak egyszer is látott, annak lehet fogalma arról, mennyi időt szükségel nőknél háromszori öltözködés, s mennyi időt hagy fenn a társalkodásra. E nevezetes és szokás általi szentesítettsége miatt nehezen gyógyítható bajban rejlik oka annak is, hogy a vendégeknek egymással érintkezni kevés idejük levén, gyakran egy

¹²⁶ Écsy László 1839-töl kezdve gondoskodott a fürdővendégek névsorának valamely pesti vagy a veszprémi nyomdával történö kinyomattatásáról.

¹²⁷ A változás a vendégforgalomban már az 1840-es években bekövetkezett, amikor a fürdőhelyi statisztika szerint a balatoni hidegfürdöt jó időjárású nyarakon többen vették igénybe, mint a gyógyfürdöt, az ún. melegfürdöt. Vö. HUDI 1989. 127.

hónapig együtt voltak és távoznak anélkül, hogy egymást ismernék – egymásnak csak nevét is tudnák! Más fürdőhelyeken a fény, pompa háttérbe vonul, a városi zajból kiszabadult élet egyszerűsége tör, minő maga a természet, s a fürdői időszak nem fényűzés-öltözködésnek, hanem betegeknek gyógymódnak, egészségeseknek kirándulásoknak, sétautazásoknak, szórakoztató, a szívre vidítólag, a lélekre emelőleg ható társalkodásnak van szentelve, s mindenki áldozik az emberi érzet oltárán anélkül, hogy kaszti elkülönző állására – mi a társalgási öröm virágait oly gyakran lehervasztja – tekintene. B.-Fürednek is arra kell törekedni, hogy e tekintetben fölverekedjék a polcra, melyre más fürdőintézetek már fölemelkedtek, mert társalgási szempontból csakis így fog fölibe szebb jövő derülni.

Társas életünk növelésére jótékony hatást gyakorolt az is, hogy a főbb nemesség közül sokan szerencsésíték e saison alatt B.-Füredet látogatásukkal. A két Odescalchi hercegen kívül huzamos ideig mulattak körünkben Magyarhonból Schmidegg, Viczay, Rhédey, Szapáry, Beleznay, Khevenhüller, Hunyady, Keglevich, Zsigray, két Csáky, két Festetich, két Almásy, három Eszterházy, öt Zichy grófok; Vécsey, Pongrácz, Révay, Lopresti, két Gerliczy, két Prónay bárók; Szathmári, Király, Ányos, Bezerédy, Domonkos, Dőry, Egressy, Eőry-Szabó, Ghiczy, Halász, Hertelendy, Hollósy, Huszár, Inkey, Káldy, Kacskovics, Kenessey, Konkoly, Kornis, Kubinyi Ágoston, Magyarai, Nedeczky, Noszlopy, Ostffy, Pap, Pázmándy, Puzdor, Roboz, Rosos, Sárközy, Szilassy, Szirmay, Jankovics tehetős nemesek. Erdélyből Mikes, Bethlen, Rhédey grófok, báró Radák, Kendeffy s Kozma főnemesek. Bécsből Oppolzer és Heller főorvosok, Zsoldos, Liederer, Malaniczai. Moldvából Goilard Tódor, Velencéből Driguét család, Szászországból (Drezda) báró Uickermann, Amerikából (New York) Delaplain, Prágából Pleischl vegytanár.¹²⁸

*Kubinyi Ágoston*¹²⁹ kirándulásokat tett Balatonunknak a régiség tisztas ereklýiben oly gazdag vidékére, a történeti múlt, a nagybecsű rom maradványairól a titok sötét fátyolát fölemelendő, vagy ha ez lehető nem volna, legalább jelenlegi minőségökkel a nemzetet megismerttetendő. Meglátogatá

¹²⁸ A fürdőfelügyelőség által kiadott 1853. évi nyomtatott vendéglistából elsősorban a notabilitásokat (a fő- és köznemeseket, külföldi vendégeket) emelte ki, a pesti és vidéki zsidó kereskedők, bérlők, a fővárosi és vidéki polgárok említéséről megfeledezett. A turisztikai vonzerőt ugyanis a társadalmi elit jelentette a fürdőpropaganda szempontjából.

¹²⁹ Felsőkubinyi és nagyolaszi KUBINYI ÁGOSTON (Videfalva, 1799. május 30. – Tápiószentmárton, 1873. szeptember 19.) 1843–1869 között a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója. 1843-tól a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli, 1853-tól igazgató tagja, 1844–1845-ben a Királyi Magyar Természettudományi Társulat elnöke volt.

többek közt a hajdan Zalához tartozott, jelenleg Veszprém megyébe kebelezett Felső-Eörsöt is, hol ez év tavaszán római temető s urnákra bukkantak, s e látogatás fő célja részint a temető, részint a régiségéről híres római katolikus templom valának. Sajnálni lehet, hogy a nagyérdemű hazafi, ki nemzete s hazája iránt régiségek körüli búvárkodása által magát oly kitűnően érdemesíté, nem szakíthata időt a Veszprém megyében, Veszprém s Palota közt fekvő sólyi s Zala megyében fekvő pécsel[y]i református templomok megtekintésére, melyek közül mindegyik a magyarok bejövetele előtt építettnek lenni állítatik.¹³⁰ Főleg a pécsel[y]i megérdemelné, hogy a templom tetőzetét tartó ácsmunka, melyhez erősségi szempontból hasonlót mostani ácsok készíteni nem tudnak, sajátos alkotásaért a templom lerombolta előtt szakértő egyén által lerajzoltassék; e rajz az építészet történetéhez becses adatként csatlakozhatnék s a megnézés minél előbbi megtörténte annyival inkább óhajtható, mert a pécsel[y]iek új templomot szándékoznának építeni, a régit nem sok idő múlva lerombolandják.

Visszatérve Füredre, futólag emlitem meg csak azon több lapokban pengett indítvány célszerűsége s mielőbbi életbeléptetésének szükségességét, mely Füred emelkedhetése tekintetéből halaszthatlan teendőül jelöli ki az Arács s Füred feléi építkezést, mely által Füred és Arács egymással 20–25 lépésnyi távra eső s virág és gyümölcsös kertközökkel ékített földszinti lakokkal lenne a Savanyúvízzel összekötendő, mely építkezés később Kövesd irányában s annyival inkább folytattathatnék, mert a Kövesdtől délre fekvő s Balatonra dülő csopaki határban is erőteljes savanyúvízforrást fedeztek fel, mit a veszprémi székesegyház földesúri jogánál fogva különben is rendszerezni s fürdői lakok építése által fürdő- és gyógyhellyé alakítani szándékozik.

B.-füredi határban is találtak savanyúvízforrást. Ereje a savanyúvízzel tökéletesen egyezne, ha kővel körülvézés által meggátolnák az édes vizek beleömlését. Birtokosai köznemesek, s mint halljuk, már faövezettel (bödön) vevék körül, s egy üveg savanyúvizet egy ezüstkrajcárért szándékoznak adni.¹³¹

Lovason a Balaton-parton (Veszprémtől délnyugotra, Füredtől keletre) veszprémi vállalkozók hidegfürdőket szándékoznak állítani részvények útján;

¹³⁰ A sólyi és a pécselyi református (eredetileg katolikus) templom is Árpád-kori.

¹³¹ Egy ezüstforint 60 ezüstkrajcárt, két és fél váltóforintot, azaz 150 váltókrajcárt tett ki.

egy részvény ára 40 ezüstforint. Óhajtható volna e vállalat sikerülése márcsak a vidék szépségének s érdekének növeléseért is.¹³²

Gyógytani tekintetben minő átalakítások történtek, elébbi leveleimben részletesen kifejtém, s így újból elősorolni fölösleges; csak annyit jegyzek meg, hogy a birkasavó gyógymódot s gőzfürdőt már ez évben is sokan használták,¹³³ s Orzovenszky főorvos fáradatlan tevékenysége, tárgyavatottságát tanúsító gyógyítása után a betegen jöttek egészségesen hagyák el gyógyintézetünket.

Művészetre nézve Füred nem kedvező. Zenén kívül nincs ága a művészetnek, mely itt kellő pártfogásban részesülne. Főleg a színészet hanyatló állapotban van a vendégkoszorú részvétlensége miatt, s hacsak az indítvány, mely szerint a színészet éppen úgy, mint a zenészet, érkező vendégek által fizetendő meghatározott díj letétele által nem lesz némileg biztosítva, úgy nehezen hiszem, hogy oly jeles színtársulatot, minő Latabaré volt, Füred jövőre megnyerhessen. Kíváncsú voltam e parkbani nyári színpad használatos állapotba helyezése is, mert a színészet iránti részvétlenségnek egyik fő oka a kis tériméjű zárt színházban összeszoruló meleg lég nem tűrhetése.¹³⁴

Kisfaludy gőzös még jelenleg is jár, rendes menetrendét azonban nem tartja meg, dacára a nagygyűlés azon végzésének, hogy Masjon úr intézkedéseig a menetrend változatlan maradjon. E meg nem tartás, mely ellen Dráva felől s Zala-Egerszegről jöttek panaszok, könnyen csökkentőleg hathat a gőzös hitelére, mert mint értesülve vagyok, körülbelül 30 egyén váratott hiába, s 30 egyén vajmi sok kárt tehet a különben is süllyedségéből csak most emelkedő közlekedési vállalatnak! Vagy tán Masjon úr már intézkedett? Ha igen, úgy ez intézkedést lap útján közzé kelle volna tenni, hogy tudta volna magát a közönség eleve mihez tartani. Legyünk óvatosak, s közönség iránti figyelmetlenségünk által ne idézzük föl a vészt, mi a vállalatot fogja érezhetőleg sújtani.

¹³² A lovasi balatoni fürdő felállításáról későbbi leveleiben nem tett említést, a terv nem valósult meg. A veszprémi vállalkozók Almádiban is csak jóval később építettek fürdőt. Brenner Lőrinc az első fürdőkabint 1874-ben állította fel. 1877-ben a veszprémi káptalanról 2 forint éves bér fejében kapott engedélyt 8 fürdőkabin felállítására a Remete patak torkolata, vagyis a későbbi Irredenta-, a mai Trianon- emlékmű közelében. SCHILDMAYER 2003. 4.

¹³³ A birkasavó gyógymód és a gőzfürdők használata a fürdőfelügyelői számadásokból évről évre követhető. 1853-ban pl. 84 vendég vett savófürdőt, 303 gőzfürdőt. Vö. LICHTNECKERT 2013. 426.

¹³⁴ Az első, ideiglenesnek szánt nyári színpadot 1842-ben a fürdőn gyakran megforduló főnemesség támogatásával építették, jó idő esetén inkább ebben játszottak a társulatok, mint az 1831-ben átadott Kisfaludy-féle állandó színházban. HUDI 2008. 77.

Zenén kívül még egy ága van a művészetnek, mely B.-Füreden számolhat némi pártolásra; ez ág a festészet. Kár, hogy Alconieri¹³⁵ híres arcfestő, ki Pápáról Veszprémbe Cseresnyés István¹³⁶ hullája levételére hívatott meg, s meghívás után Veszprémbe több egyének arcképét élethűn találva vevé le, nem szakasztá időt füredre elrándulásra; ügyessége kezeskedik arról, hogy B.-Füreden jó keresete lett volna, mert arcképet jól találva 10 ezüstforintért vetethetni le: oly előny, mit mindenki igyekszik fölhasználni.

Füred jövője emelésére nagy hatással volt dr. Orzovenszky megnyerhetése, ki oly sok hasznos indítvány uradalom előtti megpendítése s életbeléptetése által növelé e gyógyintézet orvosi érdekét, e hatást még magasabb fokra emelé dr. Oppolzer bécsi, Balassa magyarhoni, Heller bécsi főorvosok s Pleischl prágai vegytanár látogatása¹³⁷, kik Fürednek Ostend és Herculaneum feletti elsőségét elismerve kimondák, hogy mellnyavalyában sínlőkre nézve Füred gyógytani szempontból megbecsülhetetlen jótékonyosságú fürdőhely. Oppolzer nézete szerint a Balaton-parti friss lég reggelenkénti szívása s a parkbani nyári színek körül építendő lakokbani szállásolás betegek nézve legjótékonyabb, mivel a fürdők, savanyúvíz, csónakázás, sétányok használatának kapcsolatba hozása oly előny, mit egyedül Füred regényes s természet által bőven adományzott vidékén találhatni fel. Heller a savanyúvíz-forrásokat különíté orvosilag létreszeikre, s hisszük, hogy különítés alkalmával szerzett ismereteit nem sok idő múlva közzéteendi.¹³⁸

¹³⁵ ALCONIERE TIVADAR / Theodor Heinrich Alconiere / szül. Kohn Hermann (Nagymarton/Eisenstadt, 1797 v. 1798 – Bécs/Wien, 1865) festőművész, portréfestő, litográfus. Művészi tanulmányait 1812-ben Bécsben kezdte. Az 1830-as években áttért a katolikus vallásra és Rómába zárán dokolt, ahol 13 évet töltött művészi tanulmányokkal. Az 1840-es években Bécsen át Magyarországra jött, ahol Pápán, Pesten és Székesfehérváron festegetett az ötvenes évekig, amikor viszatért Bécsbe, ahol teljesen vallásos ábrándjainak élt s egy kolostorba visszavonulva halt meg.

¹³⁶ Cseresnyés István református ügyvéd, 1827-ben becsületbeli tisztii ügyész, 1831-től veszprémi járási alszolgabíró, 1834–1849 között főszolgabíró volt. 1839-ben táblabíróként az országgyűlési utasítást összeállító bizottmány tagjaként is tevékenykedett. 1849. július 7-től a szabadságharc bukásáig a megye székhelyéről különböző ürüggyel távozó Rosos István első- és Kenessey Antal másodalispánt helyettesítette. Később magánpraxist folytatott. HUDI 2004. 143., 153., 172–173., 240.

¹³⁷ 1853. augusztus augusztus 6-án Oppolzer János cs. k. udvari tanácsos és orvostanár, valamint Pleischl Adolf cs. k. kormánytanácsos és vegytanár Bécsből érkeztek Füredre; őket követte 7-én Balassa János orvos, pesti egyetemi tanár a testvérével, Emília kisasszonnyal. Heller János birodalmi vegytanár a nejével érkezett augusztus 30-án Bécsből. FÜRDŐNÉVSOR 1853. 13.

¹³⁸ Az ivókút vizének és a balatoni iszapnak az analízisét Heller Flórián bécsi tanár 1854. április 24-én készítette el. Kéziratát a pannonthalmi Bencés Főapátság Levéltára őrzi. LICHT-NECKERT 2013. 108–109.

A merő- s dugaszológépek ellen emelkedett hangok elnémítására nem látom fölöslegesnek megjegyezni, hogy e gépek ellen fölhozott okok nem olyak, melyek lényegesek volnának, mert időre s nem a víz minőségére vonatkoznak, holott nem az a cél, hogy kevés idő alatt *mennyi*, hanem az, hogy bármennyi idő alatt, de *minő* víz meríttetik ki. Időnyereményért a víz jóságát fölláldozni nem szabad, hacsak a vevőközönség iránt igaztalanok nem akarunk lenni. Ha sok idő alatt kevés víz méretik a gépekkel, az az uradalom kára, de ha sok idő alatt ugyan kevés, de jó, szénsavanyát el nem vesztett víz méretik, ez a vevőközönségre nézve oly nyereség, melyérti idővesztéssel járó áldozatát az uradalomnak nem méltányolni nem lehet. Elvitázhatlan igazság az, hogy a régi töltögetési rendszer alatt az üvegbe töltött víz majd minden ponton érintkezett a levegővel, s ez érintkezés a szénsavanyos részeket elszabadítván s röpítvén, erejéből a víz igen sokat vesztett. A mostani meregetési rendszer előnye az, hogy a levegővel érintkezés – víz alatt merülvén meg az üveg – megszüntetik, s általa a szénsavany elröpülése meggátoltatván, a víz forrásbani erejében árul-tatik, annyival inkább, mert a dugó is gép által nyomtatván be, az légzárólag felül az üveg falához, s a szénsavany kibontakozását, a víznek közegeken át levegővel érintkezését lehetleníti. Az idővesztés is csekély leend, ha a gép tökéletes leend, mert még eddig egészen nem mondható, csak egy dugaszoló-gépe levén, holott egy merőgéphez két dugaszológép szükségeltetik, hogy az egyszerre telemerített két üveg mindjárt vízből kiivetése után egyszerre be-dugaszoltathassék.

Vönöcky.

FORRÁS: *Pesti Napló* 4 (1853) 1071. sz. (október 5.) [1–2.]

16.

Balaton-mellék, 1853. október 23.

Érezve azon kötelességet, melynek erejénél fogva a levelező hivatva van a vidékeni termés minősége s mennyiségével igazsághűn megismertetni a közön-séget, s buzdítva a szerkesztőségnek vidéki levelezőihez intézett s azokat e rész-beni kötelességök lerovására fölhívó kérelme által, ez évi utóterményeink: a kapásnövények és bor minőségét s mennyiségét fogom jelenleg vidékünk-re vo-natkozólag közzétenni.

Veszprém s Zalának közvetlenül Balatonra dülő része inkább bor-, mint eleşttermésre s kapásnövények tenyésztésére levén az alkató sors kezei által rendeltetve, a két testvérmegye Balaton-melléki részén csak a lapokban tenyésztenek élelmicikkeket, s itt is oly keveset, hogy a termés még a legtehetősb gazdák évi szükségei fedezetére sem elégséges, s a veszprémi piacon kénytelenek azt jó eleve bevásárlani. Itt rejlik alapoka azon körülménynek, hogy Balaton-mellék lakossága félelemben van, ha országszerte szűk az eleség, s a bor aránylag több, mint szokott lenni előző években. Ily alkalommal ugyanis az eleség ára magasra szökik, pedig ezt készpénzen kell vásárlania, s az egyetlen termény, miből pénzelhet, a bor bőven teremvén, ára oly rendkívül leszáll, hogy a leszüretelt áldásfölösleg eltölthetéseért vásárlandó hordóért gyakran két-, sőt háromannyit is kell fizetnie, mint amit a beleszüretelendő bor érni fog, s éppen ez az eset adta elő magát jelenleg is.

Kapásnövényei: burgonya és tengeribe veté utóreményét a földműves, s hivé, hogy a nyárutói esőzés áldó hatása után ezek bőven termendvén, a fenyegető ínséget teljes erejében előtérre lépni nem engedendik. Mint felelt meg e részbeni várakozásunknak országszerte a valóság, nem tudom, mert vidéki levelezőink közleményeiben e tárgyra vonatkozólag a tudósítás hiányzik... én csak annyit írhatok, hogy vidékünkön nem felelt meg. Veszprémben – Bakony környékén – hol a burgonya, mely pedig legfőbb eleségpótlék, igen nagy mértékben természetik, fölötte kevés termett, nagy részét a földi kukac fölemészette, ami keveset épen hagyott, az is egyrészben éretlen, másrészben a bekövetkező vész előjelei által tarkázottsága kevés reményt nyújt télközépig eltartatásához. Tengeri sem termett vidékünkön annyi, mint az előző években, s hogy a kapásterményekben helyzett remény országszerte mint valósult, habár közleményekből nem tudhatjuk is, de gyaníthatjuk abból, hogy az egymással levelezési érintkezésben levő héberek, látva a bekövetkező drágaságot, nagymértékben kezdik újra összevásárlani a terményeket, holott néhány hét előtt a részökrőli vásárlás bátran semminek vala vehető, s e vásárlási düh okozá azt is, hogy az eleségnek előbbi hetekben csökkeni kezdett ára jelenleg ismét emelkedik, s az árpa kilája 14–15, a rozsa 19–20, a burgonyáé 6–7 s a tengerié 13–14 váltóforinton kel, holott még a tél be sem köszöntött. Nem tagadom, hogy az áremelkedésre befolyása van az orosz–török háború lehetőségének, melynek a börzére leverő, az eleségára emelő hatása van, de elvitázhatlanul igaz másrészről az is, hogy e rendkívüli áremelkedést az általánosan szűk termés növeli.

S amily fukar volt a természet eleséggeli megáldásunkban, oly bőkezű vidékünkhez szüreti áldása: a lángnedvű ital osztogatásában. Öregek állítják, hogy 1812 óta a jelenlegihez hasonlítható bő bortermés még nem vala.¹³⁹ Nincs gazda, kinek szüretje hordóhiány miatt félbe nem szakadt volna. A fürdői saison végződte óta megnépetlenült országutak ismét telvék egymást érő kocsikkal, de e kocsik nem fürdői vendégeket, hanem szüretelőket s bérelt vagy pedig vásárlott hordókat szállítanak. A hordóár s hordóbér egyaránt mesés magasságra rúgott. A hordó akója (előző években 2 váltóforint) jelenleg a nyereszkeskedő héberek által 5 váltóforinton árultatik, s még így is szerencsésnek tartja magát, ki közéletében vehet, s nem kell érte Pápára, Sopronba, Kis-Cellbe, sőt Steyerbe költekeznie. A hordóbér szinte nagy, 8 akós hordótól 3, sőt 4 akó mustot is ígérnek bérbe, s így ha még a hordó el s visszaszállítási költségét is fölszámítjuk, mi szinte a bérlőt illeti, s a roppant napszámot, mit a szüret általános megkezdése miatt csekélynek nevezhető munkaerő idézett elő, szerencsésebbnek mondhatjuk azt, ki hordót adhat bérbe, mint azt, kinek ily bőségben bérlett hordóba kell szüretelnie, mert maga részére fönmaradó bora nem sokkal, vagy tán semmivel sem ér többet, mint amennyit kellett érte költekeznie; a mustnak akója jelenleg három, sőt sok helyen két forintot s 1 forint 30 krajcáron is kelvén váltóban. E körülményben keresendő alapoka azon csodás tüneménynek, hogy a Balaton-melléki ember nem örül, ha drágaságban bő bortermése van, mert neki, kinek borán kívül úgyszólván mindenét készpénzen kell bevásárlania, ilyenkor sok kiadása s kevés bevétele levén, szükségét kellőleg nem fedezheti.

Bármily bő legyen is, s így bármily jó mennyiségi szempontból ez évi bortermésünk, minőségi szempontból dacára a késői szüretnek, nem nevezhető oly jónak, minő volt az 1848-iki, annyival kevésbé hasonlítható az 1834-ik évi terméshez.¹⁴⁰ Minőségi jóságára kártékonyan hatott az is, hogy a gazdák ily rendkívüli bőségre nem számolván, hordókról eleve nem gondoskodtak, s a

¹³⁹ A csopaki szőlőhegyek dézsmaköteles borterméséről az 1796–1854 közötti időszakban készült összeírások hitelesítik az öregek emlékezetét: 1812-ben 7390 akót mértek, ezt a mennyiséget csak 1829-ben közelítették meg (6910 akó); a leggyengébb termés 1814-ben volt (811 akó); a 3000–4000 akós termés számított átlagosnak. LICHTNECKERT 1997. 305.

¹⁴⁰ 1834-ben Ungvár környékén is bő termés volt, a szőlő érését semmi sem akadályozta: azt írta a helyi tudósító, hogy „az 1811, 1822 és 1827dikinél jobb bort reménylünk.” Ungvárról Oct. 18dikán. = Hazai s Külföldi Tudóítások 1834. 34. sz. (október 25.) 266–2067. Hasonlóan bő termést szüreteltek Pozsony környékén. – Pozsony Oct. 2dikán. = Uo. 1834. 29. sz. (október 8.) 226. 1848-ban Diószegen, Székelyhidon és környékükön a „legáldásteljesebb szüret reményéről” számoltak be. – Diószeg, Székelyhid, és más megyebeli bortermő helyekről... = Nemzeti 1848. 55. sz. (július 14.) 215. – Csupakon 1833-ban 1762 akó, 1834-ben viszont 5057 akó bor termett, az 1848-as összeírás nem maradt fenn. LICHTNECKERT 1997. 305.

leszüretelt, de hordóhiány miatt el nem tölthetett bor csöbrökben, bocskákban s kádakban lezúzva sóvárgott, míg tulajdonosaik Pápa, Sopron s Cellbe hordót vásárlani jártak. Még most is hátra van a szüretnek egyharmada, s bár a szőlő az utóbbi esőzések óta rendkívül rothad, a szüret mégis meg van akadva, mert a szőlősgazdák nem képesek hordót teremteni. A tavali termés mennyiségre nézve úgy áll az ideihez, mint 1:5, sőt sok helyen, mint 1:6, minőségre nagyon egyformák, sőt tán a tavalit még jobbnak lehet mondani, mint ez évi előszüretet, mert valódi, tökéletesen megérett szőlőt még e hó 10–15-e közt is nehezen lehetett találni.

[Vönöcky.]¹⁴¹

FORRÁS: *Pesti Napló* 4 (1853) 1100. sz. (november 9.) [2.]

17.

Balaton-vidék, 1853. november 15.

Balaton mellékén sok a szőlőhegy, mert e regényes vidéket már maga a természet is bortermésre alkotá, s bár a Balaton-melléki borokról általában elmondhatni, hogy jók, mégis jósági szempontból kiemelést érdemelnek a badacsonyi, szent-györgyi, szent-békálljai, ábrahádi, bácsi, köves-kállai, udvari, füredi hegyek..., s ez utóbbin ismét kiválnak jóságra nézve a bocsári, szálkai (mely sokáig tartva a somlaival vetekedik), öreg-hegyi és Tamás-hegyi szőlők.

A nyílt forrás helyett vidékünkre is Mórocza¹⁴² és többek által behozott, Rajna mellékén fölthalált mustkutyogtatási¹⁴³ rendszer máris kezd meghonosulni nemcsak a nagyobb birtokosok, hanem még a szegényebbek is elismervén e változtatás célszerűségét, mely elismertetésre nem csekély befolyást gyakorolt azon körülmény is, hogy a kutyogtatott must akóját drágábban vették a vásárlók, mint az eddigi modor szerint kiforrottét.¹⁴⁴

¹⁴¹ A szerző neve feltehetőleg helyhiány miatt maradhatott le a szám szedésekor.

¹⁴² Mórocza Dániel ügyvéd, felsőörsi birtokos.

¹⁴³ Lapalji szerkesztői jegyzet: *Kérjük ez eljárás minéműségéről a Gazdasági Lapokat értesíteni.* – Szerk.

¹⁴⁴ Az 1850-es évek elején Márkus Ignác alsóörsi, Mórocza Dániel felsőörsi birtokos és Varga Lajos szolgabíró voltak a modern borászat úttörői a borvidéken. Varga Lajos stájerországi és Rajna-vidéki utazásain szerzett tapasztalatai alapján létesítette Füreden a híres szálka-hegyi szőlőgazdaságát.

B.-Füred, mely múlt évben a pápai főiskola borsegélyszedő követét visszautasítá, jelenleg elfogadá azt, s annnyival inkább, mert a nép köréből, mely nagy kegyelettel viseltetik vallása s főiskolája iránt, hangok emelkedének, a tavali visszautasítást rosszallók s az általam e részben a Pesti Naplóban tett s Füreden csakhamar köztudomásra jutott fölszólalást helyeslők. Lelkészüik nyílt helyen, többek előtt dicsekvék, hogy ez elfogadás egyedül az ő megfeszített törekvéseinek köszönhető! Ha úgy áll a dolog, mifelől nem kételkedünk, törekvése méltán köszönetet érdemel tőlünk az ügy szentsége nevében, azt azonban mindenestre fájlalhatjuk, hogy e törekvést, mely jelenleg oly sikerdúsnak mutatkozott, múlt évben is föl nem használá, s általa a főtanodát meg nem menté azon veszteségtől, mely a borsegély megvonása következtében sújtolá, s melytől megmenteni akkor sem leendett nehezebb, akkor sem kerülendett erőfeszítőbb törekvésekbe, mint az akkori határozat folytán történt visszautasításnak jelen évben kivitt jövőrei megszüntetése!

Fájlalni lehet azt is, hogy azok, kik a főtanoda anyagi ügyei vezetésével megbíztatvák, nem gondoskodtak kellőleg már az előző években, hogy e bortermő vidéken a főtanodának kellő számmal legyenek hordói, melybe a borsegély szedessék. E gondoskodási hiánynak tulajdonítható, hogy a jelenlegi bő bortermésben főtanodai részre gyűlt segély bátran semminek vehető. Hisszük a főtanoda anyagi ügyei vezetésével megbízott egyének belátásáról s a főtanoda ügye melletti lelkesültségéről, hogy a jelenlegi káros tapasztalásból okulva, jövőre e tekintetben célszerűleg intézkedve leend, mit annnyival inkább hiszünk, mert kiküldöttei által máris nyomoztatja a főtanodai igazgatóság, hogy hol, mennyi s minő hordaja van.

Az anyagi segélyről — mint a főiskola életben maradhatása, fennállhatásának egyik nevezetes tényezőjéről — szólva nem tehetem, hogy e főiskola sorsa felett velem együtt s oly méltán aggódó sokezernek nevében kérdést ne intézzek azokhoz, kik e főtanoda élete fölötti örökösre hivatvák, hogy miután Debrecen s utána Kőrös megnyerte gimnásiumának a nyilvánosságot, mi lehet oka annak, hogy pápai tanodánk még jelenleg sem áll a nyilvános iskolák sorában.¹⁴⁵ Megtettek-e minden lépést azok, kiknek meg kelle tenniök, hogy e tanoda, mely az államnak s egyháznak oly sok jeles s kitűnő férfiakat növelt, továbbra is fennmaradjon? E kérdések lebegnek jelenleg mindenki ajkán, kit e

¹⁴⁵ A Pápai Református Gimnázium nyilvánossági jogát 1851. augusztus 4-én veszttette el, és csak 1857 őszén nyerte vissza; ezt követően tarthatták meg az első érettségi vizsgát. TRÓCSÁNYI 1981. 253., 280–281.

főtanoda sorsa közelről érdekel, ezek lebegnek főleg a szülőknél, kik félve a tavalai jelenetek megújulásától s gyermekeikért évek hosszú során tett költségeik porba ejtésétől félhetnek, mert a dolgot bizonyosan nem a kormány hátráltatja.

Hisszük, hogy az egyházkerületi tanácskozmány, melynek kevés idő múlva meg kell tartatni, s fő tárgyal a főtanoda biztosítását kell kitűznie, e kérdésekre megnyugtató feleletet adand, mi hogy mielőbb történjék, az ügy szentségétől áthatott kebellet – szívből – óhajtja

Vönöcky.

FORRÁS: Pesti Napló 4 (1853) 1113. sz. (november 24.) [1–2.]

18.

Balaton-mellék, 1853. december 6.

Az orosz–török kérdés¹⁴⁶, melynek gordiusi csomóját – miután a diplomácia békés úton megoldani minden erőmegfeszítése mellett sem bír – az egymással szemközt álló harcszomjas felek két világrészben hősi csatázásai kard élével vágandják ketté, nem lehet, hogy hatást ne gyakoroljon oly birodalom anyagi ügyeire is, minő Ausztria, melynek kormánya jelenleg még a semlegesség korlátai közt áll, birtokában mintegy a döntő súlynak Európa, sőt a világ békéje vagy harca felett, mely egyik vagy másik félhez csatlakozása esetén mulhatlanul bekövetkezendik. E hatás, mit az oldatlan s mindenkit feszültségben tartó kérdés gyakorol, a termények folytonosan magasbra szökkenő árában nyilatkozik, s bár a gabona növekvő árának fő oka az Európa-szerthe szűk termésben keresendő, de elvitázhatlanul igaz az is, hogy ez okhoz még egy másik ok is járul, a lehető európai háborúi speculáció s egyesek számítása, mely számítás e lehetőséget szem előtt tartva, egyesekkel nyereség reményében összevásároltat, míg másokat, s főleg a főbb termesztoők közöl, kik terményeik eladására

¹⁴⁶ 1853. november 1-i oroszországi hadüzenettel kezdődött a XIX. század második felének első jelentős nemzetközi katonai konfliktusa, az ún. krími háború (1853–1856), amely a Fekete-tenger és térsége birtoklásáért folyt. A háborút lezáró párizsi békekonferencián azonban csak részleges eredmények születtek. (Oroszország kénytelen volt csapatait kivonni a háború kezdetén megszállt dunai fejedelemségekből, a dunai hajózást nemzetközi bizottság felügyelete alá helyezték, a nagyhatalmak biztosították Törökország területi integritását, emellett a Fekete-tengert és partvidékét semleges övezetnek nyilvánították.)

szükség által nem kényszerítvük, az eladástól visszatartóztat, s a nyereszkesedők általi összevásárlás szintúgy, mint a nagyobb termesztők eladástóli idegenkedése jelentékenyen emeli a szűk termés által különben is magasra szökött gabonaárt. Úgyszólván még csak most köszöntött be a tél s az eleség máris oly méregdrága, hogy a szegényebb sorsúak, kiknek önszükségeikre évenként kell gabonát vásárlaniok, most jobban félnek a téltől.

A tisztabúza kilója máris 27–28, a rozsé 18–18 forint 30 krajcár, árpáé 14–15, zabé 12–13, kukoricáé 12½–13, burgonya zsákja 6–7 forinton kel váltóban nemcsak a veszprém- s zalábani eleségárt szabályzó veszprémi piacon, hanem a helységekben is, s szerencsésnek tartja magát, ki ez áron helyben vásárolhat, s nem kell érte Veszprémbe meneteli fuvarra költekeznie. Veszprém s Zalának Balaton-vidéki lakossága, hol a föld éppoly kedvezőtlen eleségtermesztésre, amily sikerdúsan használható bortermő helyül, a lakosok, dacára annak, hogy bőven termett boruk ára kissé emelkedni kezd, még ebből nem fedezhetik szükségüket, hanem a lovasgazdák régi szokás szerint téli élelmüket csere útján szerzendők be, messze vidékre járnak alma s több téli gyümölccsel, melyen az eleséget bővebben termő vidékeken gabonát cserélgetnek be.

E csere a hon különböző vidékei lakosságávali érintkezés következtében kereskedelmi szellemet ébreszt, fényűzést kapat lábra a föld népénél. Kellő avatottság mellett amily örömdetes tünemény a kereskedelmi szellem ébredése, oly veszedelmes a folyvást terjedő fényűzés.

Sokan, főleg Zalában, borral kereskednek, s azt többnyire Styriába, Karinthiába viszik ki. De mert a kereskedelem e nevezetes ágának vidékünk lakosai közül vállalkozó kezelői e tárgyban sem kellő avatottsággal, sem a magyar borok hitelének emeléséhez oly nélkülözhetlen szükségességű lélekismeretességgel nem bírnak, kereskedelmök többnyire magokra nézve bukással, őseikről maradt vagyonuk elvesztésével s a Balaton-vidéki bor hitelére vonatkozólag csökkenéssel van kapcsolatban; s míg amaz által a fekvő birtok rosszul kezeltetvén, az ország belszegényedése s a kereskedelem iránti idegenség, emez által a bor megvesztegetve vitetvén ki, a Balaton-vidéki bor külföldöni hitelvesztése idéztetik elő.

A Balaton-vidéki nép szeret elmélkedni is, az ébredő kereskedelmi szellem által költetvén fel, a felköltő szellem bélyegét hordozza magán, s azon conjunctúrák körül forog, melyek európai háború esetén ez vagy amaz termény összevásárlása vagy illetőleg megtartása által nagyobb jövedelemforrással kínálják.

A fényűzés is mindinkább terjed, mi a korcsosulás s elszegényedésnek vésszes előjele. Alig van soknak betevő falatja, de azért az öltözetnek meg kell lenni, a fényűzéssel a tehetetlenség álszemérme miatt alábbhagyni nem lehet. Pedig Nagy Sándor világhódító népét is kelet fényűzése dönté rabigába, Róma óriás erejét is a fényűzés férgé emészté föl.

A bor ára naponként növekedett e hó elejéig. Felső-Eörsön (az Öreg-hegyen), Udvariban (Zala) 6–7 váltóforinton kel akója, míg Arácson (Zala) s Kövesden (Veszprém), hol minőségi viszonyában a bor semmivel sem alábbvaló amazoknál, jelenleg is csak 5 forint s 5 forint 30 váltókrajcáron kel az újbor akója, míg az óboroké minőség s időviszony szerint 6–10 forint pengőpénzben.

Sok helység előljárósága (köztök Vámosé is) Veszprémben, tudva az asszonyok azon rossz szokását, hogy férjök akarata ellenére lopva is cserélnek elesegen gyümölcsöt, e bajt forrásában megszüntetendő, büntetés alatt tiltá meg gyümölccsel terhelt kocsiknak utcáni megállapodását.

Vönöcky.

Forrás: Pesti Napló 4 (1853) 1126. sz. (december 10.) [1.]

19.

Balatoni gőzhajózás.

Füred, 1854. január 25.

Minél jobban, célszerűbben kezeltetik a mezei gazdaság, minél virágzóbb az ipar, s terményei, készítményeinek forgalomba hozatalára minél jobbak a közlekedési eszközök, minél könnyebben közlekedhetik egyik vidék a másikkal, annál élénkebb kereskedelme, s a nemzet, melynek kereskedelme élénk, gazdasága jól rendezett, folytonosan emelkedik anyagi erőben, mellyel a szellemi erő — s ezzel a nemzeti nagyság — karöltve jár, mert nemzetet korunkban naggyá csak szellemi s anyagi erőbeni folytonos növekedés tehet, s mert földrajzi igazság, hogy a közlekedési eszközök jósága esetén a víz nemcsak el nem választja, hanem inkább összeköti a partmelléki vidékeket; elvitázhatlanul igaz az is, hogy a Balaton tava által elválasztott Veszprém–Zala és Somogy is, ha vízi járművei tökéletesek, közelebb vannak egymáshoz, mintha a vízen végezhető utat a sokszor oly rossz, esős időben sártól borított, télen hófuvatos szárazföldi út kátyúin, süppedékein keresztül kellene megtenniök. E tudat költé föl a Kis-

faludy gőzöst alapított társaság részvényeseiben azon eszmét, hogy a kereskedelem élénkítése s a közlekedés könnyítéseért célszerű volna gőzöst szállítani a tündér Balaton hullámozó vizére, mi az egész vidékre ugyan, de főleg a rossz utakkal megvert Somogy lakosságára, tökéletesen elszenderült kereskedelme fölébresztésére, süllyedő anyagi jólétének más vidékekkel könnyű érintkezhetés általi emelésére jótékonyan hatandana, s terményét, melynek otthon ára nincs, a veszprémi búzapiacra bevitel könnyítése által becsértékben emelendné.

Az eszme – mert életrevaló volt, s a lelkes fők, ki életbeléptetését első indítványozák, Schweiczról vontak következtetést, hol kisebb tavakon nagyobb s több gőzösök gazdag jövedelemforrással ellátva úsznak a hullámok felett – megtestesült, a társaság magát alakultnak nyilvánítá, a gőzös elkészült, s vízre szállíttatása első éveiben szépen jövedelmezett. A forradalmi korszak által tetemesen sújtott gőzös forradalom utáni években nem vala képes többé azon állaspontra – melyen a forradalom érte – fölemelkedni. Hogy a gőzös magát fönntarthassa, pályáját folytathassa, adósságokba kelle keverednie, melyekből maig sem tisztázható ki magát, mert a leginkább érdekelt három megye lakosságának részvéte hiányzik, holott a gőzös – kellő pártfogolás s Balaton-vidék lakosságának önérdekei tudatára fölébredése esetén – kereskedelmének oly jelentékeny emeltyűjét képezné. Forradalom utáni évekbeni jövedelemforrásai nem valának képesek a gőzöst süllyedt állapotából kiemelni, eladatlanul heverő 200 részvényét pedig – melyből szép összeg folyt volna be a pénztárba – senki sem meré megvenni, mert a körülmények kedvezőtlen összefolyása következtében süllyedésnek indult gőzhajózási vállalatot már mindenki haldoklani hívé, sőt magok a részvényesek közül is találkoznak olyanok, kik vett részvényeiket becsáron alol igyekezének elárusítani. Az önzés e gyáva félénksége még kártékonyabban hatott a gőzhajózási vállalat hitelére, s következménye a részvények el nem adhatása lón, pedig az eladás vala az egyetlen forrás, mely képes leendett a gőzöst nemcsak süllyedt helyzetéből tökéletesen kiemelni, hanem az erőnek oly mértékével is fölruházni, hogy pályafutását újjáteremtve sikerdúsan folytathassa, mert süllyedését nem annyira a Balaton-vidék gőzös fenntartásrai elégtelensége, mint az elemek s hadjárat érzékeny csapásai okozák.

A bajt, mely a gőzhajózási vállalatot végveszéllyel fenyegeté, gyökeresen orvoslandók, már a múlt évi fürdői saison vége felé (august utónapjai) nagygyűlést tartának a gőzhajózó társaság részvényesei B.-Füreden¹⁴⁷ mely gyűlésnek

¹⁴⁷ A szerkesztő lapalji jegyzete: *Lásd Pesti Napló 1853-ik évi sept. 6. (1047. sz.)*

legnevezetesebb s erélyesebb tette volt az e tárgyban szélesen kiterjedt szakismeretekkel bíró dunai gőzhajózás igazgatója: Masjon úrnak üzletvezénylővé választása, mi az üzletvezényleti hatáskörnek a társulat érdekeit biztosító, de amellet a vezénylőnek működhetésre szabad tért engedő kijelölése mellett meg is történt; valamint a kormányzó választmány megalakítása is, de a gőzhajózási vállalat életét biztosítandók semmi részletes tervezetekbe nem bocsátóztak. E tárgyban az alapos képzettségű, tárgyavatott Masjon belátása s nézetei szerint óhajtván a részvénytársulat intézkedni, ide vonatkozó határozatai meghozatalát a pesti nagygyűlésre halasztá el, mely nagygyűlés ez év első napjaiban csakugyan meg is tartatott, s melyre vidékünkéről a kedvezőtlen idő s rossz utak miatt csak Hertelendy K[ároly] s Némethy Pál mehetének el, de akik közül mindegyik többrendbeli fölhatalmazó levéllel volt megtisztelve.

Mi, Balaton-vidékiek, Pestről vártunk e tárgyban részletes értesítést, onnét vártuk a nagygyűlés folyama s határozatainak kimerítő közzétételét, s mert e közzététel mindeddig nem történt, jogot vevék magamnak e tárgyra vonatkozólag hiteles kútfőből merített értesítésemet nyilvánosság elé vinni, s a nagyközönségnek Ön becses lapja által tudomására juttatni, ha ugyan becses lapjában e tudósítás közzététele által legközelebből érdekelt vidékünk jobbainak feszült várakozását kielégíteni szíves leend.

Részvényesek — dacára a kedvezőtlen időnek — szép számmal jelentek meg. Sok meg nem jelent tag fölhatalmazottai által képviselteté magát. Gyűlés kezdete előtt számadások nézettek át, melyekből kitűnt, hogy a társulatnak múlt évi hajókázásból összes jövedelme 5000 forint körül áll, holott a gőzös évi jövedelme keletkezése éveiben 10–12 000 forintra rúgott.¹⁴⁸ E roppant különbség fölötté érezhető oly vállalatnál, mely különben is szenvedőleges helyzetben van; itt keresendő alapoka annak, hogy a jelen volt tagok az évi jövedelem ily jelentékeny kevesbülése pusztá tudatával nem elégedének meg, hanem fölku-
tatni igyekeztek a baj alapforrásait, mely a jövedelem ily föltűnő kevesbedését vonta maga után; hogy a sérelmes részek alapos ismerete lehetősitse a sérvek gyökeres orvoslatát. A nyomozásból kitűnt, hogy a múlt évről jövedelem csekélységének fő oka:

1. A lefolyt évi időjárás kedvezőtlenége, mely miatt a gőzös — későn eresztvén ki a tél — nem futhatott ki kikötőjéből oly hamar, mint az előző években, s

¹⁴⁸ Az első üzleti évben, 1847-ben a Kisfaludy-gőzös bevétele 14175 pengőforint 43 krajcár, kiadása 13583 pengőforint 20 krajcár volt, szerény tiszta nyeresége 592 pengőforint 33 krajcárt tett ki. LICHTNECKERT 2013. 216.

mert jövedelme fő részét a fürdői saisonra s innét hazaszállított vendégek által fizetni szokott vitelbér képezi, még kifutása után is alig észrevehetőn jövedelmezett, a borongó idő által elriasztott vendégek még június első heteiben sem akarván Füredre jöni. Pályáját is sokkal előbb bevégezte, mint az előző években, mert dacára a b.-füredi nagygyűlés azon határozatának, hogy az eddigi menetrend változatlan marad, már septemberben befutott téli nyugalma helyére, befutni kényszeríté a szállítmányi vitelbér jelentéktelensége, mi a kiadási költségeket sem fedezé. A gőzös járatideje eszerint több mint két hónappal rövidebb volt a kedvezőbb időjáratú évekbeni járatidőnél, mely körülmény érezhetőn sújtja a pénztárt, s előző évek jövedelméveli viszonyában a múlt év jövedelmét igen csekélynek tünteté föl.

2. A Balaton vízmagasság-vonalának rendkívüli, emberemléket haladó emelkedése, melynek a társulatra nézve azon vészes következménye lőn, hogy a keszthelyi kikötő még jelenleg is egészen víz alatt van.

3. A tavaszi roppant viharok, melyek a gabonaszállító rakhajókat siófoki homokra eleségterhelten kivetvén, annyira megroncsolák, hogy közölők csak egy tehető még használható állapotba.

4. A kikötők rosszasága, mi a gőzös kikötését lehetlenné, úgyhogy a gőzösre szállni akarók csak ladik segélyével mehetének a gőzösre, s mert a személyszállítási jövedelem nagy részben a fürdői saison vendégkoszorújának köszönhető, s e vendégkoszorúnak legalábbis fele része hölgyekből áll, kik drága életüket lélekvesztő csónakra szállás által veszélyezni, vagy szép öltönyüket a fölborulás lehetősége által okozható kárnak kitenni kevés hajlamot éreznek, mi természetesebb, mint az, hogy a szállított személyszám, s így vele együtt a vitelbér, a jövedelem is kevesbedett, s előző évek jövedelméhez viszonyában minust mutat. Vannak ez okokon kívül még általános s minden évben érezhető okok is, minők:

1. A kereskedelmi szellemnek vidékünkön teljes hiánya, holott ha mással nem is, de gabnával Somogy oly jelentékeny kereskedelmet űzhetne! Gazdag térein – hol követ pénzért sem lehet találni – oly jó s oly sok eleség terem, hogy nem tudja gyakran hova tenni, s mégsem állít a Balaton-parton gabonarakat, hogy a Balaton által e tavat környező minden pontjához oly közel vitt Alsó-Eörsre, s innét tengelyen egy óra alatt Veszprém híres búzapiacára szállíthassa, hol az eleségnek mindig elég magas az ára, hogy a szállítási költségeket is fedezze. Sürgető szükség Somogyra nézve e magtárak fölállítása, pöngetik is régóta, de az eszme csak marad eszmének, miért is testesítnék meg a

gyakorlati életben, hisz az eszme oly szép! csakhogy szó ami szó! a szépség nem ad kenyeret, hanem a tetterő, mely minden rugót mozgásba hoz, miáltal anyagi jóllétünk előmozdítását eszközölhetni. S csakhogy a balatoni gőzösön vagy rakhajóini vitetést kikerülhessék, készek a somogyiak megkerülni a Balatont, vagy pedig Tihany s Akali irányában kompon általkelve¹⁴⁹, innét egész Veszprémig tengelyen vontatni az eleséget, holott a gabnatárakba összehordott eleség Alsó-Eörsig szállítása oly kevésbe kerülne, általa oly sok idő megmentve, állati erő megkímélve s más hasznosabbra fordítva, s a gőzös élettereje oly jelentékenyen emelve lenne.

2. Pestteli összeköttetés hiánya. Ha Balaton északi vagy déli partvidékét Pestről jövő vasút szelné át¹⁵⁰, vagy ha a Dunának balatonnali összekötése a Sió által¹⁵¹ sikerülne, ez összeköttetés nagyobb forgalom színhelyévé tevéen Balaton vidékét, e regényes helyen városok emelkednének, ipar keletkeznék, kereskedelmi szellem ébredne, mi nemcsak ez egy gőzöst emelné virágzásra tetőpontjára, hanem siettetné azon várva várt időpont elérését is, midőn több gőzös fogná szelni Balaton tavának főlszínét.

Ezek azon okok, melyek a Kisfaludy gőzösnek részint múlt évi, részint általánosan évi jövedelmeinek csekélységét okozák, s melyek által okozott hiányok mikénti helyrehozása érett megfontolást igényel.

A számadások átnézete után nyílt meg a nevezetes, Kisfaludy gőzös jövője felett eldöntőleg intézkedő nagygyűlés. Mielőtt határozatok hozatalába bocsátkoznék, első teendőül is az elnökválasztást tűzé ki a nagygyűlés. *Széchenyi* helyébe, ki mind anyagi, mind szellemi emelkedésünk tekintetében oly sokat tett, s hazánk történeteinek évtárára letörölhetlen betűkkel vésék föl nagy nevét halhatatlanságát biztosító óriás vállalkozásai s a hazai jólét emelésére irányzott nemes

¹⁴⁹ Tihany és Szántód között kompjárat szállította az utasokat és árukat. Az északi-déli part között még Révfülöpről közlekedett révhajó („sajka”) a somogyi oldalra, Boglára a gőzhajózás megindulása előtt (és után is). A fülöpi révállomás a Jankovics család tulajdonában volt. A reformkorban Somogyból 25–30 ezer pozsonyi mérő gabonát tárolt a Jankovics család a raktárában, amelynek egy részét a Balaton-felvidéken értékesítették, de Vas megyében is vásároltak belőle. Az értékesítést előmozdította, hogy a veszprémi piaci árnál kedvezőbb áron kínálták. OLÁH 1834. 71., KOVACSICS–ILA 1988. 334–335., DOBOS 2015. 34.

¹⁵⁰ A Balaton déli szakaszán 1861-ben, az északon csak 1909-ben épült ki a vasútvonal. Az északi parti vasút kiépítéséről: FAZEKAS 2005.

¹⁵¹ A Balaton és a Duna hajózható csatornával való összeköttetésének szükségességéről már Deák Ferenc írt gr. Széchenyi Istvánnak 1845. november 29-én kelt levelében. – A Balaton víz-szintjét az 1863. október 25-én átadott, Sió-csatornán épített zsilippel tudták szabályozni. Ezzel lehetővé vált a Balaton–Duna közötti összeköttetés. ZÁKONYI 1988. 368., TÓTH-BENCZE 2011. 57.

tettei, e nagy férfiú helyébe Ürményi József¹⁵² úr óméltósága, a budai alagút részvénytársulat elnöke választatott, ki mint a tett embere, mindent előmozdít, miáltal a nemzeti míveltség, a haza szellemi s anyagi jóléte növekedik.

[2. rész]

Füred, jan. 25.

Elnökválasztás után (mely alkalommal a derék és nemes szívű Nádosy [István] lemondása el nem fogadtatván, a közgyűlés kérelmére elnöki helyét megtartá) a gőzös jelenlegi süllyedt helyzetéből miként leendő kiemelése kerülván szőnyegre, e tárgyban Masjon – mint üzletvezénylő – véleményadásra kéretett fel. S Masjon részletesen előadá a teendőket, melyek múlhatlanul szükségesek, ha azt akarja a társaság, hogy a gőzös tovább is folytassa pályáját. Kimondta, hogy itt lényeges átalakítás szükségeltetik. Üzletvezénylővé választatása után megtekinté a kikötőket, s a keszthelyit víz alatt, az alsó-eörsit tökéletesen, a boglárít nagy részben összerombolva, a füredit bomló, s a több kikötőket is kisebb-nagyobb mértékben rongált állapotban találta. Ezek így nem maradhatnak. A kikötőket tökéletesen ép s használható állapotba kell mindenekelőtt helyezni. A rakhajók rosszak, azokat újakkal kell föl váltani. Vitorlás csónakok készítése múlhatlanul megkívántatik, s a b.-füredi gyűlésen pengetett fedetlen kompok állítása sem lenne egészen célszerűtlen. A gőzöst, mely vízre bocsátása óta még nem volt a vízből kivéve, okvetlen partra kell húzni, hogy hiányai kiigazíttassanak. – Szóval: lényeges reform! Nagyon természetes, hogy ezt pénz nélkül nem lehet kivinni. Ennyi hiány által okozott óriási úr betöltésére nagy pénzösszeg szükségeltetik; a tárgyavatott Masjon előleges s valót közelítő számítása szerint körülbelől 30 000 forint szükségeltetik, hogy a hiányok kiigazítva, a szükségesek előteremtve legyenek, s a gőzös pályafutását ne csak megkezdhesse újra, hanem újult erővel folytathassa is. Mindenekelőtt hát pénz szükségeltetik. De hol vegyék ezt, mikor a pénztár üres, mikor hiányzik a nervus rerum gerendarum!¹⁵³

Mint már érintém, 200 részvénye a társulatnak eladatlan hever, s egy részvény ára 150 ezüstforint levén, ezek eladása esetén $200 \times 150 = 30\,000$ ezüstforint jönne be a társulat pénztárába. Ezek eladása lőn hát a társulat által határozatilag

¹⁵² Ürményi József (Székesfehérvár, 1807. április 3. – Zalaegerszeg, 1880. október 20.) császári és királyi kamarás, politikus, alispán, alnádor, 1876–1880 között Zala vármegye főispánja.

¹⁵³ Pecunia est nervus rerum gerendarum (latin) = Démoszthenésztől (385–322) származó közmondás: A pénz minden dolgok idegsejtje – t. i. feltétele, mozgatórugója.

kimondatva, s e célból aláírási ívek nyitottak oly formán, hogy a részvény ára apróbb (háromfelé osztott) részletekben is letehető (nem pedig – mint nálunk hibásan hírlélék – a részvények osztatnak el kisebbekre, hogy így eladásuk könnyíttessék), s fizetésre a részvényvételt aláírottak közül addig senki nem köteleztetik, míg mind a 200 részvény aláírva nincs. E célból maga Ürményi József elnök általa kezelendő aláírási ívet nyitott, az ügyet a jelenvoltak, s közöttük ifj. Odescalchi herceg¹⁵⁴ lelkesedéssel fölkarolák, s hisszük, hogy a tagok másokat is lelkesítve, a megnyitott aláírási ívek rövid időn betelendnek, s a szükségelt pénzösszeg készen leend.

Mindaddig, míg minden részvény eladva nem leend, az átalakítási munkálatok megkezdetlenül maradnak, s így a gőzös járása mindaddig megszűnik, míg a bejött pénzösszeg nem lehetőlegesíti a szükségelt átalakítási reformok keresztülvitelét, ugyanazért a gépész (maschinist) s kormányzó (conducteur)¹⁵⁵ elbocsáttatván, a gőzösrei ügyeletet Némethy Pál (ki már különben is 3 évig viselé jutalom nélkül e terhes hivatalt) s Écsy László (volt pénztárnok) veendik át. Ha a 200 részvény február hóban elkelne, úgy 3 hó alatt (martius–május) a szükségelt átalakítás megtörténnék, s a gőzös már június vagy legfőllebb júliusban újrakezdhetné pályafutását... ha aláírók nem lesznek, ha hiányzik a részvét fölkarolni e később még jövedelmessé válhatandott közlekedési vállalatot, úgy a gőzös mindaddig tétlen vesztegel kikötőjében, míg föl nem támad a részvét, a hazafiúi jobb érzelmek e nevezetes, de a körülmények kedvezőtlenége által szomorú helyzetbe taszított vállalat fölkarolására.

Míg a gőzös kikötőjében vesztegel, addig helyét három vitorlás csónak pótolandja, melyek Némethy Pál fölügyelete alatt mindjárt tavasz nyíltakor vízre szállíttatnak, s a fürdői szak alatt vendégek átszállítására, sétautazásra fordíttatnak.

Ne essünk kétségbe e vállalat szebb jövője felől. Nem önerőtlenységében, hanem a szerencsétlen viszonyok ónsúlya alatt roskadt a gőzös ennyire. Több körülmény van, melyből ereje visszatérését, jelen sújtott helyzetéből fölüdülését bizton következtethetjük. Ilyen, hogy egyebeket elhallgassak:

1. Az elnök ismert erélye;

¹⁵⁴ Herceg Odescalchi Artúrról van szó, aki 1853 nyarán is a fürdő vendége volt. Augusztus 1-jén Pozsonyból két család érkezett Füredre: a herceg másodmagával, gróf Zichy Károly nagybirtokos harmadmagával. FÜRDŐNÉVSOR 1853. 12. p.

¹⁵⁵ 1847–1848-ban és feltehetőleg az 1850-es évek elején Sax Dániel konduktort (ügyelőt) alkalmazták. KATONA 2008. 31., Zákonyi hibás adatát (Sax Dezső!) kijavította: TÓTH-BENCZE 2018. 9.

2. Masjon üzletvezénylő szakavatottsága s vállalkozó szelleme;

3. Több nemes lelkű honfiak áldozatkészsége. Főméltóságú herceg Eszterházy a badacsonyi, inkei s fonódi kikötők használható állapotba helyezésére, s gróf Festetics őméltósága a keszthelyi kikötő javítására fordítandó, s általa évenként 100 forint fizetésére kötelezék magokat. – Valóban fáj az ember lelke, ha elgondolja, hogy a boglári kikötőt az a sok úr s tehetős közbirtokos, ki e vidéken lakik, s kiknek kedvéért van nagy részben a kikötő felállítva, oly rongált állapotban látja, s mégsem rezzen meg keblében a közszellem húrja, hogy e kikötő helyreállítása költségeihez neki is kellene járulnia;

4. A gőzös jövedelemforrásai emelésére fürdői szak alatt sorshúzással egybekötött táncvigalmak, csónakázások, Tihanyba s Balatonunk regényesb helyeirei sétakirándulások terveztetnek, melynek tiszta jövedelme..., mint szinte

5. a három vitorlás csónak szállítmányaiból bejövő haszon is a gőzös szükségletei fedezésére fog fordíttatni;

6. Egyik rakhajó szinte használható állapotba helyezettetik, s folytatandja pályafutását.

A gőzös menetrende – azon esetben, ha a részvét a kikötőből síkraszállását lehetősi – lényegesen meg fog változni. A Jankovics-féle kompok tulajdonosának visszaadtnak, s így a kényelmetlenség – mit ezek vontatása miatt a vendégeknek érezniök kelle – jövőre megszűnik. Egész Hídvégig fog menni.¹⁵⁶ A b.-füredi kikötőből mindennap kifutand, s ugyanaznap vissza is térend.

Az adósságok letisztázása folytatattik, s mindenekelőtt a Tallián uraságtól vásárlott fa ára fizettetik ki.

Nem tartom fölöslegesnek megemlíteni, hogy a gyűlés folyama alatt *Tasner Antal*¹⁵⁷ lelkes beszédében fényesen kiemelé a társulat volt alelnöke, *Hertelendy Károly* úrnak e gőzhajózási vállalat körüli érdemeit, mit a társulati nagygyűlés mint B.-Füreden, úgy itt is méltánylólag ismert el.

Hazafiak! főleg ti, kik laktok a Balaton regényes partjain s ezek közelében! Ti, kik ön anyagi érdekeitek által leginkább vagytok e kereskedelmi tekintetben oly nélkülözhetlenné válandó közlekedési eszköz gyámolítására, fenntartására hivatva! Pártoljátok a gőzöst, vegyétek a részvényeket! Önérdékeitek, még-

¹⁵⁶ Az eredeti terv szerint a Kisfaludy gőzös Balatonkenese és Balatonhídvég között közlekedett volna. A fenéki töltést 1852-ben átvágták, a Kisfaludy azonban Hídvég felé tartva megfenneklett. Így a Kassa–Fiume, szűkebb értelemben a Buda–Nagykanizsa összeköttetést nem sikerült létrehozni. Vö. LICHTNECKERT 2013. 219.

¹⁵⁷ Gr. Széchenyi István titkáráként kezdettől részt vett a balatoni gőzhajózás ügyeinek intézésében.

pedig legközelebből: anyagi érdekeitek, s az ezzel karöltve járó nemzeti jóllét forognak kérdésben!

Vönöcky.

FORRÁS: *Pesti Napló* 5 (1854) 1166. sz. (január 28.) [1.], Uo. 1167. (január 29.) [1.]

20.

**Veszprém–zalai levelek.
Balaton-mellék, 1854. február 28.**

Folyó hó 21, 22 s 23-ik napjain tartá fensőbb engedelem mellett a veszprémi helvét hitvallású egyházvidék kormánytanácsa ez évi közgyűlését, melyre Veszprém, Zala s Fejér megyékből mind a világiak, mind az egyháziak díszes koszorújából számosan jelentek meg. A tárgyalandó ügyek előleges átnézete után Veszprém megyei főnök, Kulcsár István¹⁵⁸ őnagysága mint kormánybiztos rövid, de velős szavakkal előadván cs. k. biztosul lett kineveztetését, fölhívá az esperest, nagytiszteletű Vecsey Gábor¹⁵⁹ palotai lelkész urat a gyűlés megnyitására, mi az időközileg előfordult s gyors elintézését igényelt ügyekbeni esperesi eljárás rövid kivonatának elolvasásával, s az előző napon megvizsgált s a gyűlés reggelén ünnepélyesen kibocsátott 3 papjelelt osztályzatának nyilvánossá tételével megtörtént. Ezt követék azonnal a papi változások, melyek folyama alatt elsőben tapasztalók a candidatio¹⁶⁰ (Candidatió az egyházvidéki gyűlés¹⁶¹ azon joga értendő, miszerint az egyházaknak 3 egyént jelöl ki lelkészül, s e 3 egyén közül azok bármelyikét tetszés szerint választhatják. E kijelölésnél fő szabály: másodrendű osztályzatot nyert egyént mindaddig nem candidálni, míg kitűnő egyének vannak, kik magokat szintén candidáltatni óhajtják.) helyett a cseréltetési rendszer életbeléptetését, miáltal az egyházak szabad választása, s az érdem előmeneteli útja többek szerint rövideget szenved. Szeretjük hinni, hogy a csererendszert csak rendkívüli körülmények szükségessíték,

¹⁵⁸ A neoabszolutizmus alatt az egyházi autonómiát felfüggesztették, emiatt Kulcsár István veszprémi megyefőnök császári-királyi biztосként elnökölt az egyházmegyei közgyűléseken.

¹⁵⁹ Vecsey Gábor (Moha, 1783. január 10. – Palota, 1861. augusztus 19.) református lelkész, 1826-tól haláláig palotai lelkész, 1848-ban helyettes esperes, 1849–1860 között a Veszprémi Református Egyházmegye esperese. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. I. 1045. Emlékére külön gyászistentiszteletet tartott a Veszprémi Református Egyházmegye. DREL I.1.a. 13/1861 (augusztus 26–29.) győri közgy. jkv. sz., ZOVÁNYI 1977. 688.

¹⁶⁰ candidatio (latin) = jelölés

¹⁶¹ értsd: egyházmegyei gyűlés

s az most tán csak *kivételesen* történt, nem fog a következő gyűléseknek sinór-mértékül szolgálni, mert akkor alapos képzettségű s jutalmat érdem után váró egyének nem fognak a veszprémi egyházvidékbe kíváncsozni, főleg ha tudomásukra jut, hogy itt még gregarius¹⁶² papok közt is találkoznak olyanok, kik náluk szellemi fölemelkedettségben alább semmivel nem álló paptársaik ellenében fennhangon merik nyilvánítani, hogy „kipöckölik a tractusból”¹⁶³.(!?)

A pápai főiskola életkérdése fordult elő a papi változások után. Az egyháztól e célra beszédendő kötelezvények átvételére kiküldött világi s egyházi tagok beadák hivatalos jelentéseket, melyből kitűnt, hogy a kötelezvényt – Vörös-Berényt kivéve – mindenik egyház örömmel megadá. Vajha minden egyházvidék hasonló lelkesedéssel karolná föl e főtanoda ügyét, úgy az óhajtott eredmény: a nyilvánosság megadatása csakhamar bekövetkeznék.

B.-Füred, mely egyház szüretkor múlt éve a főtanoda borsegélyszedésre kiküldött tagját visszautasítá, átlátá eljárása helytelenségét, s a hibát – mit elkövetett – helyrehozandó: lelkésze buzdító felhívására nemcsak az akkori hátrányt ügyekszik telhetőleg helyrehozni, hanem a kötelezvényt is minden ellenmondás nélkül kiadá a hivatalos küldötteknek. Üdvözljük e nevezetes egyházat a jó ügy melletti lelkesedés terén, s üdvözljük annyival inkább, mert példája károsan hatandott megtagadás esetén a több apró s utána irányzódó egyházakra is.

Garay árvái¹⁶⁴ segélyezésére az ifjúság által adatni szándékolt táncvigalom lámpabállá alakult át, a táncvigalomból bejövendő tiszta jövedelem Veszprém város kivilágítási költségeire adatik át. A Garay árvák fölsegéllésére rendezett táncestélyre készített női munkák kisorsolása a tegnap tartott fényes álarcos táncvigalomban ment véghez. Hova fog a bejött tiszta jövedelem fordítatni, fognak-e a nemzeti költő árvái a nők által javokra készített díszmunkák kisorsolásából bejött pénzösszegeből valami részt kapni – nem tudjuk. Annyit azonban hiszünk, hogy Veszprém sem fog elmaradni a kegyelet oltárától, melyen költőnk kiengesztelendő szellemének az egész nemzet tetteleg áldozik.

[Vönöczky.]¹⁶⁵

FORRÁS: *Pesti Napló* 5 (1854) 1204. sz. (március 15.) [2.]

¹⁶² gregarius (latin) = közkatona; itt: egyszerű lelkész

¹⁶³ tractus (latin) = itt: református egyházmegye

¹⁶⁴ Az 1853. november 5-én elhunyt Garay János (1812–1853) költő árváinak segélyezésére indult országos gyűjtésről van szó, amelyet ekkor nemzeti ügynek tartottak.

¹⁶⁵ A közleményből a név feltehetőleg helyhiány miatt lemaradt.

21.

**Veszprém–zalai levelek.
Balaton-mellék, 1854. május 20.**

A tagosításnak¹⁶⁶ nemzetgazdasági szempontból szükségessége általánosan elismerve van, s habár dűlönként is, de csakugyan egyített birtok könnyebb s célszerűbb kezelése által növekedvén az egyesek, s ezek által közvetve az állam anyagi jólléte. A tagosztálynak egyes helységei bevitele azonban a kisebb birtokú lakosok ellenszegülése miatt sysiphusi munkához hasonlítható, mely a legnagyobb erőfeszítés mellett sem létesíthető mindaddig, míg a kormány rendelkező hatalomszava az ellenállás gordiusi csomóját ketté nem vágja. Régóta rebesgetik már, hogy kormányrendelet folytán egy év alatt meglesz mindenütt a tagosztály, s az egyesek birtokai – ha lehető, úgy általában, ha pedig ez egyesek nagy hátrányával történnék, úgy dűlönként, de mindenestre egyítve – elkülöníttetnek, azonban az év elmúlt, a rebesgetés megmaradt rebesgetésnek, s a tagosztály sok helységben maig sem létesülhetett, minek szomorú eredménye máris látható a tagosítatlan földek terményei silányságában. A jelenlegi földbirtokosok ugyanis tartván attól, hogy tagosítás esetén mostani birtokuktól elűttetnek, s azt másutt fogják egy tagban kikapni, vagy egyáltalában nem, vagy csak kismértékben ganajozzák földeiket, mihez a folytonos termesztés is – mégpedig nem a váltógazdaság szabályai szerint – hozzájárulván a gabnatermő földekben szegény Balaton vidékén, nem csoda, hogy azok a termőerőből egészen kimerülnek, s oly kedvezőtlen időjárásban, minő vidékünön a jelenlegi, még a magot sem adják meg. Csak egy futó tekintetet kell vetni a Balaton-melléki helységek határaitra, a szántóföldek termények minőségéből azonnal megítélhetni, hol létesült tagosztály, hol nem.

Tagosztály alkalmával jó lesz figyelembe venni azt is, hogy az egyes kihasított tagok hossza ne képezzen közegyenest az országút hosszával, hanem inkább ahol csak lehető, a hosszvonal végpontjai derékszögöt képezzenek az országút azon részével, melyre dőlnek, vagyis az egyes tagok szélességi vonalai legyenek közegyenest az országút hosszával. Ez azért ajánlható, mert ellenkezőleg egyesek sok kárt vallanak az országút mellé ültetett fák által

¹⁶⁶ Tagosítás: a felszabadult volt úrbéres jobbágyság és a földesúri majorsági birtok különválasztása és egy tagban való kimerése. A tagosítás ellenállásba ütközött, mert előfordulhatott, hogy valaki a földrendezés során gyengébb minőségű földet kapott a régi helyett.

vetendő árny, s e fákat ellepő madarak pusztításai által, míg mások e kettős bajtól egészen megmenekülnek, s mert az országút mellé ültetett fában fő cél az útvonalak általoki kijelölése, főleg hófuvatok alkalmával, s a vidék kellemesbítése, a beültetésnél célszerű volna ügyelni arra is, hogy lehetőleg alacson, s hacsak lehet, hasznavehető fákat ültessenek. Különösen ajánlhatók a szederfák, mint amelyek gyümölcsöt is hoznak, s levelök selyembogarak etetésére levén fordítható; a fák nagymértékbeni ültetése esetén tágasabb tér nyílnék a lelkészeknek is hallgatóikkal a selyemhernyók tenyésztését megkedveltetni, s általa a nemzet belgazdaságának e nevezetes forrását, mely hazánkban úgyszólván teljesen kiszáradva van, fölnyitni.

Éppen most hallom a szárnyaló hírt, hogy Veszprém vármegyének annyi éveken át s oly kitűnőleg működött főorvosa, tekintetes Cseresnyés Sándor beadta lemondását.¹⁶⁷ Az ősz veterán lélekben fiatal most is, benne az évek öreggét az embert, de nem az orvost tevék. Nála az elméletet évek hosszú során át szerzett tapasztalatai oly gyakorlati jártassággal párosíták, mi képesíté arra, hogy sikeres gyógyításai közfigyelmet lebilincseljék, s számára az általános bizalom érdemkoszorúját kivívják. Mert kérde: lehet-e szebb koszorú orvosra nézve, mint a vidékéni népség általános bizodalma? A rigorosumokban nyert doctor-koszorú csak az elmélet emberét ékesíti, a gyakorlat emberének érdemkoszorúját a közbizalom képezi. Cseresnyés ezzel dicsekedhetik. Nem tudjuk, mi okok bírhaták őt díszes hivatali állomásáróli lemondásra, de mi érezzük a veszteséget, mely lemondásával – ha ugyan az fensőbb helyen elfogadtatik – kapcsolatban van, bár hisszük, hogy segélyét a szenvedő emberiségtől ezután sem vonandja meg.

B.-Füreden f. hó 15-én nyílt meg a fürdői saison, mely napra fürdői főorvosunk, a szakavatott – csupa tűz és lélek – Orzovenszky Károly úr is megjelent. Valóban érzők a hiányt, mit távolléte okozott az unalmas téli napokban... Veszprém messze volt Cseresnyésével, s a télen oly rideg, néma és hallgatag Füredtől Orzovenszkyt elrablá az életvidor Pest! Mintha új élet keringne ereinkben, oly jól érezzük magunkat, hogy megnyílt a saison, s Orzovenszkyt ismét mienknek mondhatjuk.

¹⁶⁷ CSERESNYÉS SÁNDOR (Nyírgyulaj, 1786. szeptember 5. – Veszprém, 1854. november 13.) orvos, író. Pesten szerzett orvosi diplomát. 1832-től Veszprém vármegye másodfőorvosa Pápán, 1848 után főorvosa Veszprémben. A veszprémi Alsóvárosi temetőben nyugszik. Könyve jelent meg az ugori gyógyforrásokról (1841) és a Nagy-Somló hegyről (1848). VARGA 2014. 203.

Óhajtható volna, ha a füred-fürdői saisons ezentúl nem május 15-e, hanem az ébredő természet első életlehelete nyitná meg, mi hogy megtörténjék, egyedül a vendégektől függ. Vidéki, főleg nagyvárosi embernek, ki az év e szakában még sohasem volt B.-Füreden, fogalma sem lehet azon sajátos varázsról, igéző szépségről, mellyel Balatonunk fölvidéke május elején, sőt sokszor már april hó utóján téli szenderéből fölbredtekor megragadja a szívet és lelket. Mi, kik itt lakunk évek óta, s a természetnek e gyönyörű panorámájában minden tavasz nyíltakor gyönyörködünk, nem győzünk betelni ez igéző látvánnyal, minden kikeleti pompája ugyanazon varázshatalmat gyakorolja fölöttünk. A saison egész pompája erőtlenné árnyék a természet azon fenségéhez viszonyítva, mi Balaton fölvidékén tavasz nyíltakor árad el. Az ébredő élet ezer meg ezer változatokban s oly kellemes csoportozatban látható itt, mint tán sehol a *honnak* bármelyik vidékén! Veszprémben a fák még életjelet sem mutatnak, mikor itt már virágoznak; ott a cseresnye akkor hullatja virágát, mikor nálunk már érni kezd. S a vendégek mégsem sietnek e gyönyörű édenkertbe, melyen az örökkévaló ujjai remekeltek, s melyhez az emberész, emberi szorgalom ha adott is valami keveset, csak azért van az, hogy szembetűnjék, mily csekély az ember az istenhez mérve.

Nem látom célszerűtlennek megemlíteni azt is, hogy a gőzfürdők, birkasavó gyógy mód ez évben is alkalmaztatnak; lesz savó-savanyúvíz, balatoni hideg s meleg fürdő, kényelmes lakszobák, a vendéglősök (Mayer és Lössel)¹⁶⁸ részéről pontos ellátás, kiknek egymással versenye míg egyrészt az étárakat mérséklendi, bizton reménylhetni, hogy másrészt az ételek választékosságára is nem csekély befolyással leend.

Kisfaludy gőzös részvényei vidékünkön, melynek pedig e gőzös fenntartása annyira érdekében áll, nem nagy keletnek örvendenek.¹⁶⁹

Balaton fölvidékén oly nagy szárazság van, hogy a földművelő reményt veszítve kétségbe esik a jövő felől. Vidékünkön még nem volt eső, s mikor halljuk, hogy Veszprém és Somogyban csaknem mindennap esik, akaratlanul is felsóhajtunk: boldog veszprémiek, boldog somogyiak!

B.-Füreden a református közönség oly egyszerű iskolát akar építeni, melynek párja az egész dunántúli helvét hitvallású superintendenciában ne

¹⁶⁸ Mayer Antal és Lössel Farkas: előbbi a Nagyvendéglő, utóbbi az Esterházy-vendégő bérlője.

¹⁶⁹ A részvétlenség oka, hogy a gőzöst üzemeltető részvénytársaság gazdálkodása nem volt elég eredményes. 1848-ban, 1849-ben a gőzhajózás veszteséges volt, az 1850-es években sem számított jó befektetésnek. 1857-ben maga Széchenyi István is részvényei eladását kezdeményezte. Vö. LICHTNECKERT 2013. 217–219.

legyen.¹⁷⁰ Mi csak kitartást kívánunk hozzá, s a több roppant iskolájú egyháznak hasonló szent lelkesülést!

r. l.

FORRÁS: *Pesti Napló* 5 (1854) 1269. sz. (június 2.) [1.]

22.

Veszprém–zalai levelek. VII.

1854. június 17-i szám.¹⁷¹

A b.-füredi fürdői saison f. hó 15-én megnyílt, s az uradalom mindent elkövetett, hogy most, mikor a világ minden fürdőintézete mozog, az érdekek sorozatát – melyek a vendégeket hozzá édesgetik – nevelendő, e mozgalom terén B.-Füred se maradjon hátra, s a természet kellem- s gyógykincsei, az ember észteremtő hatalma s rendszerző ereje segélyével becsértékben növeltessenek. A vendégek száma folytonosan növekedik, s honnét a legközelebb lefolyt években kevés vendég látogatá B.-Füredet, jelenleg a déli vidékekről is sok vendéget várunk. Most is vannak krajovai s zimonyi vendégek.

Pestről a gyorskocsi rendesen jár, s bár nem sok vendéget hoz, de magánalkalmakon mindennap érkeznek új meg új vendégek. Nemcsak a hideg- s melegfürdők látogatvák, hanem a gőzfürdőket is használják. A birkasavó gyógy mód behozatalának célszerűségét fényesen igazolja azon körülmény, hogy az érkező mellbetegek száma naponként szaporodik, kik e gyógy mód jótékony hatását belátva, használata végett B.-Füredre sietnek. A birodalmi fővárosból is sok mellbeteget várunk, mert Oppolzer [János], ki e fürdőintézet Ostende fölötti előnyét elismeré, ígéretet tőn, hogy mellbetegeit ide utasítandja.

Az Eszterházy grófi család vendéglőjében ez évben is Lössel, az uradalomban Mayer [Antal] kezelendi az étkezési szolgálatot. A helyiségek csinosítása, a vendégek lehető kényelemmel fogadhatásaért semmi áldozatot sem kímélnek. Óhajtható financialis szempontból, hogy egymással versenyök az étárt is szállítsa. Sajnos, hogy magyar lapjaink közöl még eddig egyet sem rendelnek meg. A megrendelést hihetőleg júliusban akarják megkezdeni. De kérdem:

¹⁷⁰ A tervezett balatonfüredi református népiskola építése nem valósult meg. TÓTH-BENCZE 2011.; LICHTNECKERT 1999. 609–610.

¹⁷¹ Keltezés nélküli tudósítás.

méltányos-e a már júniusban szép számmal összegyűlt magyar fürdővendégeket politikai s szépirodalmi lap és így szellemi élvezet nélkül hagyni oly számítással, hogy két évnegyedre ne kelljen előfizetniök? Méltányos-e főleg akkor, mikor anyagi élvezéért oly sok áldozatot tesznek?

r. l.

FORRÁS: *Pesti Napló* 5 (1854) 1280. sz. (június 17.) [4.]

22.

Balaton-mellék, 1854. július 9.

A remény, mit a honfiúi érzelem Kisfaludy gőzös fennmaradásában s a gőzöst előteremtett részvénytársulat erélyességében helyezett, a részvénytársulat folyó hó 9-én B.-Füreden fensőbb engedelem mellett tartott nagygyűlésének erélyes intézkedése s a józan közmunkásság terén halhatatlan *Széchenyink* nyomdokát követő társulati elnök, *Ürményi József* öméltósága ügyszeretete, fáradhatlan tevékenysége s gyakorlati téren ügyes tapintattal hatni képessége következtében újra megerősült, s ha nem is szilárd, de legalább megszilárdítható alapra helyeztetett. Ürményi nem annyira szavak, mint tettek embere, hol más beszél, ott ő tesz, ha látja, hogy tevékenységét az országnak akár anyagi, akár szellemi jólléte igényeli.¹⁷²

Közhasznú sikeres munkásságának egyik gyümölcse a *budai alagút*, mely vállalat eszméje *Széchenyink* agyában foganszott meg, s a kivitel dicsősége Ürményire maradt. A másik Kisfaludy gőzösnek süllyedt helyzetéből kiemelése, a nemzet anyagi jóllétének ezáltal emelése s közvetve a magyar vállalkozó szellem életének biztosítása, mi bizonyosan elenyészendett, ha a vállalat bukása meg nem előztetik.

Elment evégre személyesen Sopronba,¹⁷³ s kieszközlé, hogy a társulat szabályai ne csak szentesítettének, hanem a társulat engedélyt is nyert ügyei intézhetéseért gyűlést tarthatni, s ez engedély folytán tartatott a b.-füredi jelen-

¹⁷² ÜRMÉNYI JÓZSEF (1807–1880) 1838–39-ben Fejér megye alispánja, 1839-ben országgyűlési követ, 1841–46-ben alnádor, 1848 után a Tisza-szabályozás biztosja volt. Pap fürdőlevele bizonyítja, hogy Ürményi 1853-tól látta el a Balaton Gőzhajózási Társaság elnöki teendőit. (A füredi fürdőmonográfia szerzője csak 1856-ban talált erre vonatkozó dokumentumot.) Vö. LICHTNECKERT 2013. 218.

¹⁷³ A soproni helytartósági osztálytól kellett engedélyt kérni a Balaton Gőzhajózási Társaság nagygyűlésének megtartásához.

legi nagygyűlés is. Már az elébbi gyűlésekben ki volt mondva, hogy a társulat, gőzhajóját biztosítandó, tevékenyen nem mozoghat, míg 200 db eladatlan részvénye, darabja 150 pengőforintjával el nem árusítatik, s az ezáltal bejövő pénzmennyiségből egyrészt az adósság nem tisztáztatik, másrészt a hiányok ki nem igazíttatnak. A társulat fennállásának, a gőzös fenntarthatásának *conditio sine qua non*¹⁷⁴-jává eszerint a részvények eladása lőn, mely célból aláírási ívek osztattak ki s köröztettek mindenfelé. Ürményi aláírási ívében 50 új részvényes van, s így lélekismeretes fáradozása nyomán az eladatlan részvények ¼-e aláírva lőn. Más aláírási íveken is vannak aláírók, de jóval csekélyebb számmal. S mi a vállalat jövőjére nézve igen kecsegtető, különösen az, hogy maga a főkormányzó, *Albrecht cs. kir. főherceg* öfensége¹⁷⁵ is vett actiákat, s így e nemzeti vállalatnak öfensége – mint az ország főkormányzója – általi fölkaroltatása bizonyosan buzdítólag hatand mindenkire.

A társulat nagygyűlésén sokan voltak jelen, de mégsem annyian — főleg a tagok közül —, mennyit ily roppant érdekű gyűlés alkalmával várni lehet; s mert határozattá lőn, hogy a gyűlésen tárgyalt eszmék s létesített határozatok lap útján fognak közzététetni, mégpedig hivatalosan a társulati titkár által, én csak futólag érintem, hogy közlési terül Ön becses lapja ajánlatott.¹⁷⁶

Megpendült azon eszme is, hogy célszerű volna, ha a gőzös csak egy hónapig is járhatna, vagy legalább a vendégek rajta sétautazásokat tehetnének, hogy ezáltal leküzdetnék a gőzös haldoklásáról hit, mit kikötőből ki nem futhatása máris sokakban megerősített, s akkor tán a részvényeknek is nagyobb kelendőséget lehetne ígérni. Ez eszme valósíthatása ellen küzd a gőzös kifuthatásához szükségelt személyzethiány, s jól jegyzé meg az elnök, hogy a nemzet részvétét, ha ugyan a nemzetben önmaga, saját anyagi jóléte iránt csak legparányibb szeretet van is, sokkal inkább felkölti az a tudat, hogy a gőzös haldoklik s el fog bukni, ha a nemzet részvéte föl nem karolandja, mint az a hír, hogy a gőzös pártolása nélkül is fenntarthatja magát, mert akkor egyesek, kik tán különben részvényesekké lennének nemzetiségből, így fognának gondolkozni: minek vegyek én actiát, az eddigi actionáriusok nélkülüm is képesek fenntartani a vállalatot, mert hisz jár a gőzös, s így nem áll mégsem oly rosszul, mint a közvélemény híreszteli. Nem lehetetlen azonban, hogy Kisfaludy – ha a dunai

¹⁷⁴ *conditio sine qua non* (latin) = elengedhetetlen feltétel

¹⁷⁵ Albrecht főherceg a szabadságharc leverése után, 1851–1860 között Magyarország polgári és katonai kormányzója volt.

¹⁷⁶ A szerkesztői laplaji jegyzete: *Ily közérdekű vállalatok ügyét célszerű minél nagyobb nyilvánossággal s minden hazai lapok útján tárgyalni.* – Szerk.

gőzhajózásnak van nélkülözhetlen személyzete – még ez év folytán kifutand kikötőiből s a jobb karban levő, vendégszállítási szempontból népesebb kikötőket fölkeresendi, s napi és éji sétautazásokat teend, mi annyival óhajthatóbb, mert B.-Füred fürdői sasona már eddig is sajnosan érzi, mit vesztett Kisfaludy gőzösnek füredi kikötőbeni tétlen vesztéglése által.

A részvények vételében különösen kitüntette magát a fő- és közép-rendű magyar clerus, híven századokon keresztül tanúsított áldozatkészségéhez.¹⁷⁷

S míg vidékünk — mely anyagi szempontból e gőzös élete vagy bukása által leginkább érdekelve van — hideg részvértlenséggel, tompult érzéssel, fagyos közönyösséggel nézi Kisfaludynk élethalálharcát, s a lelkes Hertelendyk, főpapok, Mórocza stb. mellett százan meg százan vannak, kik részvényt vehetnének, azonban nem vesznek; kik szájjal lelkes hazafiak, de ott, hol a haza s nemzeti-ség oltára áldozatra várja igaz gyermekeit, félresompolyognak, s nem egyszer tört hánynak útjába a férfinak, kit márcsak mint lelkes honpolgárt is kímélniök kellene; míg, mondom, vidékünk úri osztálya — tisztelet a kevés kivételnek — nagy részben ily elemekből van összealkotva, addig eljön Erdély, mely anyagi szempontból egyáltalában nincs ez ügy által érdekelve, eljönnek lelkes gyermekei, elhozza őket a nemzetiségi szent érzet, s ők teszik le az áldozatot az oltárra, melytől vidékünk tehetős osztálya hidegen visszavonult. Ott látjuk a részvényesek közt gróf Teleki Sámuel s báró Jósikát, kiket Erdély büszkén vallhat magáéinak.¹⁷⁸

Még egy eszmét kell érintenem, mely szinte e gyűlés tartama alatt pendült meg, s ez eszme: a gőzhajózási vállalatnak kereskedelmi vállalattal leendő kapcsolatba hozása, s ezáltal a gőzös részvényeinek *becsértékben növelése*. E vállalat annyival jövedelmezőbbnek mutatkozik, mert a Pécs feléi vasútvonal cövekei eddig már levervék, s a balatoni forgalom a vasúti forgalommal kapcsolatba hozathatik, mi annyival jövedelmezőbb leend, mert Zala és Veszprémből Somogyba követ, Somogyból a veszprémi piacra gabnát szállíthatni, s a borrali kereskedés a bortermő vidéken – mikor a külföldöni vámsorompók

¹⁷⁷ Az első részvényvásárlók között volt gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök, Külley János veszprémi nagyprépost, Niklesz János felsőörsi prépost, Villax Ferdinánd zirci apát, Rimely Mihály pannonthalmi főapát és Bresztyenszky Béla tihanyi apát. A veszprémi kanonokok általában egy-két részvényt jegyeztek. LICHTNECKERT 2013. 207. A protestáns lelkészek szerény jövedelme nem tette lehetővé nagy értékű részvények vásárlását.

¹⁷⁸ SZÉKI GRÓF TELEKI SÁMUEL (1819–1882) erdélyi birtokos, báró branyicskai Jósika Miklós (Torda, 1794. április 28. – Drezda, 1865. február 27.) író, újságíró, politikus, a magyar romantikus regény megteremtője.

lehullása a bor árát tetemesen felszöktetvé – nevezetes jövedelmi ágot képezend.

r. l.

FORRÁS: *Pesti Napló* 5 (1854) 1302. sz. (július 14.) [1–2.sz.]

24.

**Veszprém–zalai levelek.
Balaton-mellék, 1854. július 17.**

Az aratás Veszprém s Zala Balaton-melléki részén nagy részben bevégezve van, s amily silány a termés képéket tekintve, oly jó fizető a kereszt. Általában föltehetni, hogy egy – huszonhat kérés – kereszt másfél kila szemet ad, sőt sok helyen 14 kéve megad egy kilát. Bármily jó fizetők is a kereszttek, nem képesek pótolni a hiányt, mit az eleség ritkasága okozott, úgyhogy a termés általánosan tűrhető, de nem kielégítő, s szalma igen kevés lesz. Ez az oka, hogy az eleség árának leszállása csekélynek nevezhető, s a veszprémi piacon a rozs kilája (2 pozsonyi mérő) 19–24 forint, a tisztáé 25–28 forint váltó, s nem is igen hisszük, hogy ez ár tetemesen alászálljon, sőt közeljövőbeni emelkedésétől kell tartanunk, mert e leszállást is a szegény néposztály szorultsága okozá, ki szükségétől kényszerítve kénytelen gabnáját becsáron alol elvesztegetni, habár később – tavasz felé – kétannyi áron kell is helyette magának vennie.

A dohányzás közbeni vigyázatlanság okozta károk száma ismét eggyel szaporodott. A veszprémi telekben egyike a veszprémi gazdáknak képébe rakott eleségét tolvajoktól őrzendő, lefeküdt a gabnakereszttek közé, s – égő szivarral szájában – elaludt. A szivarról meggyúlt a kepe, s nemcsak saját termése égett el, hanem szomszédjának lábán álló eleségébe is átharapódzott a tűz, s továbbterjedését csak az eleség kitépésével lehet akadályozni. Valóban célszerű volna szigorú rendeletet tenni közzé, mely aratás alatt a gabnaföldekeni pipázást és szivározást letiltaná, s e rendelet ellen vétőket a törvény egész szigorával kellene sújtani. Mennyi kárt okozhata e vigyázatlanság, ha éppen akkor a közelben aratók nincsenek, kik rögtön odaszaladva kitépék a terjengő láng elől az eleséget, hogy anyagra – mi a továbbterjedést lehetővé teszi – ne találhasson az, s mily szerencse, hogy éppen e tűzvész alkalmával csendes idő volt, s nem uralkodott a szél, mi jelenleg uralkodik, mi az oltást lehetlennítendette, úgyhogy

a vigyázatlanságnak a széliránybani egész határ áldozatául esett volna. Jó lesz hát ezentúl jobban vigyázni arra a pipára s szivarra, s célszerű oly rendeletet tenni közzé, mi a dohányozni szeretőket aratás s takarításkor szántóföldekeni pipázás s szivarozástól visszariassza.

Veszprémben a takarékpénztár pénzalapja folytonosan növekedik, s e növekedő pénzalap fényes bizonyítéka azon igazságnak, hogy Veszprém s vidékének a takarékpénztár föllállítására igen nagy szüksége vala.¹⁷⁹ Sok földművest mente meg ez a tökéletes elszegényedéstől, kirántván azt az uzsorások körmei közül, s megmentvén azon kényszerűségtől, hogy kevés termését napi szükségéi fedezhetéseért mindjárt aratás vagy szüret után olcsó áron kelljen elpazarolnia. Vajha minden nagyobb városban ily pénztárak volnának, miből az alakítóknak éppen úgy, mint az alakítás jótékony eredményeiben részesülőknak kézzelfogható hasznok van. Lelkesítsen titeket, hazánk nagyobb városainak tehetősb polgárai ily pénztár föllállítására egyrészt az emberi érzés, a jótét örvendeztető tudata, másrészt a tetemes anyagi haszon, mit a föllállított takarékpénztár hajtani fog, mert a jövedelem arányban leend a szükséggel, mely számít az alakítók nagylelkűségére, s a befektetendő pénzalapban általatok hozandó áldozatot hálásan fizeti vissza. Veszprém takarékpénztára alakítóinak példája lelkesítőleg hathat rátok, ezek pénzalapja folytonosan nő, mit kétségbevonhatlanná tesz azon körülmény, hogy a nagypiac északi végén pompás emeletes épületet épített önerejével, mi a város szépségét nagymértékben növeli, s vele együtt növeli a pénztár kezelőibe helyezett bizalmat is.

Kisfaludy gőzös f.[olyó] hó 21-én kifutott kikötőiből. Jövő levelemben e tárgyról részletesebben.

r. l.

FORRÁS: *Pesti Napló* 5 (1854) 1313. sz. (július 27.) [1.]

¹⁷⁹ A Veszprémi Takarékpénztárt Mustos János (1805–1881) ügyvéd kezdeményezésére 1845. augusztus 15-én alapították, 1846. január 1-től kezdte meg működését, 1949-ben államosították. A bankot 1846-tól évtizedeken át Ferenczy Károly gyógyszerész vezette. Vö. VARGA 2009. 795.

26.

Balaton-mellék, 1854. július 31.

Az önkényes államkölcsön¹⁸⁰ foglalkoztatja jelenleg a közfigyelmet, s hogy ily válságos időpontban mennyire felel meg Veszprém megye közönsége a bizalomnak, mit a kormány benne helyezett — eléggé tanúsítja az, hogy Veszprém megyében nagy mérvben folynak a kölcsönrei önkényes aláírások, s tesületek úgy, mint egyesek, sietnek az aláírás által újabb bizonyítékát adni azon ragaszkodásnak, mely őket a dynastiához századokon át fűzi, s melytől van ma is vezérelve. Egyedül Veszprém városban 420 000 pengőforintnyi összeg íratott alá, mely összegből 100 000 pengőforinttal — olyformán, hogy egy része a héber egyház községe által lesz fizetendő — maga a város, 120 000 pengőforinttal a káptalan, 200 000 pengőforinttal Ranolder [János]¹⁸¹ veszprémi püspök járult a kölcsönhöz; nyitva hagyatván más egyeseknek is az út az államkölcsönhöz vagyonaránylag járulhatnak. Voltak válságos percek a nemzet életében, s mutatott-e föl valaha Veszprém ily áldozatot, mint jelenleg, mikor a kormány iránti ragaszkodását kelle kitüntetnie?!? Pápa sem akart elmaradni Veszprémtől, s közsélegileg szinte 100 000 forintot írt alá, s így Veszprém megye két jelentékenyebb városában aláírt összeg már maga 520 000 pengőforintra rúg. Ha a falvak is aránylag így járulandnak a kölcsönhöz, úgy Veszprém megyében e célra tetemes pénzösszeg fog begyűlni.

Pápán a helvét hitvallásúaknak (nyilvánjogot mindeddig nem nyerhetett főtanodájában) a közvizsgák f.[olyó] hó 27-én végződtek, s a papi hivatalra készülő ifjak érettségi szigorlatai 28-án s 29-én tartattak. Hisszük, hogy Önnek pápai levelezője az eredményről tudósítandja, s így én — hatáskörébe vágni nem akarva — mellőzöm, bár tudomásom van róla; csak annyit tartok szükségesnek kiemelni, hogy az eredmény mindenkit kielégítő volt, mit oly jeles tanárok vezérlete alatti ifjúságtól — minő tanárokkal Pápa dicsekedhetik — várni is lehetett. Fájlalni lehet, hogy e tanárok egyike, a tanítványai előtt közkedves-ségű Heisler József¹⁸² hittanár lelépett díszes állásáról, s azt a bár kisebb körű,

¹⁸⁰ Megszépítő kifejezés: nem önkéntes, hanem az 1854. június 26-i császári nyílt paranccsal elrendelt, adók módjára kivetett és behajtott államkölcsön.

¹⁸¹ RANOLDER JÁNOS (Pécs, 1806. május 16. – Csopak, 1875. szeptember 21.) 1849-től haláláig veszprémi püspök, a népoktatás, nőnevelés nagy támogatója.

¹⁸² HEISLER / HEISZLER JÓZSEF (Nagykároly, 1819. február 21. – Dombrád, 1901. október 15) volt piarista szerzetes és gimnáziumi tanár, református lelkész, főiskolai tanár, egyháztörténész. 1843-ban szerzett doktorátust, 1848-ig a pesti piarista gimnáziumban tanított. 1848-ban részt vett a szabadságharcban. 1849-ben Vámoson Pap István lelkész hatására tért át a református hitre.

de biztosabb alapú lelkesességgel cserélé föl. S ez annyival sajnósabb, mert a másik hittanár, Széki Béla¹⁸³ is – alig egy évvel elébb – ugyanezt tevő. Példákat – ha a nyilvánossági jog megadatása késik – többen is fogják követhetni, s nem lehet nem csodálkozni azon tétlenségen, melyet a főtisztelendő egyházkerület a főiskola fenntarthatásaérti működés terén tanúsít. Ha másképp nem lehet, feszített erővel is fenn kell a tanodát tartani, melyből oly sok egyén került ki, kikre a hon, az egyház s az irodalom büszke lehet. E tanoda növelé politikai életünk több kitűnő bajnokait, az ország kormányfőit s a magyar irodalom több kitűnő egyéniségeit – kik közül elég legyen most *Jókai Mór*t felmutatnom, kit a nemzet oly édes örömmel, oly lélekemelő öntudattal nevezhet magáénak.¹⁸⁴ Több erély – mint eddig – az életfenntartásérti fáradásban, nem lankadó áldozatkészség, szigorú lélekismeretesség, s e főtanoda éppen úgy megnyerendi a nyilvánosságot, mint megnyerte azt Debrecen! Debrecen megtörte az utat, ismerkedjenek meg ezúttal azok, kik az egyházkormányzat élén állanak, haladjanak úgy, mint haladt Debrecen, s a kivívandó nyilvánjog kivívandja számokra a jelenkor tiszteletét – az utókor háláját.

B.-Füreden szép vendégkoszorú van összegyűlve, vajha oly honfias érzelmű volna e vendégkoszorú, mint aminő népes! Mily örömmel dobogna fel akkor minden honfi szíve! E honfias érzelmet kitüntetni nem hiányzik a tér, vajha ne hiányoznék az akarat is, melytől a szív megszentelve tanúsítna több részvétet Kisfaludy gőzös s nemzetiségünk fölvirulásának egyik hatékony eszköze – a magyar színészet iránt!

Kisfaludy gőzös f.[olyó] hó 19-én rövid sétautazásra kifutott b.-füredi kikötőjéből, egész ünnepélyességgel, taracklövések közt, felvont lobogókkal.

(Nemes)pécselyi ideiglenes segédlelkész volt, amikor a Dunántúli Református Egyházkerület 1850. május 27-én kezdődő közgyűlésén évi 400 pengőforint fizetéssel az elhunyt Dömjén Ferenc professzor helyére megválasztották a pápai református főiskola szentírásmagyarázat tanárává. 1854-ben a Somogy megyei Mocsoládra választották meg lelkésznek. 1856-tól Gyöngyön szolgált, 1859-től Sáropatakon tanított, 1869-től haláláig a felsőszabolcsi egyházmegyei Dombdrádon volt lelkész. Protestáns lelkészként a teológiai ortodoxiát képviselte. DREL I.1.a. 16/1850 (május 27–30.) pápai közgy. jkv. sz., Dr. Heiszler József... = PEIL 44 (1901) 42. sz. (október 20.) 672., SZINYI-NYEI 1896. IV. 645–647.

¹⁸³ Széki Béla (Kölked, 1814. augusztus 29. – Pápa, 1871. november 21.) református lelkész, esperes. Pápán és a berlini egyetemen tanult, 1838–1853 között a teológián tanított, 1853-ben Erdőkocsnyára hívták lelkésznek, 1855–1859 között belsősomogyi esperessé választották. 1859-től Pápán lelkész, 1865-től esperes; az egyházkerület tanácsbírája (1839–1850), majd főjegyzője (1859–1871). KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. I. 944.

¹⁸⁴ Jókai Mór 1841/42. tanévben Petőfi Sándorral és Orlai Petich Somával együtt tanult a pápai református gimnáziumban, ahol a Tarczy Lajos tanárelnök irányította képzőtársaságban is aktívan tevékenykedtek. Vö. LAMPÉRT 1931. 190–195.

Rendes járását f.[olyó] hó 20-án kezdé Kisfaludy, s 28-án ismét nagyszerű sétautazást rendeztek a tihanyi partokhoz, s mert ugyane napon tartatott a színház javárai előadás, nem lehet helyeselni, hogy a kiindulás du. 5 órára határozottatott, mikor már a színielőadásnak kellett volna kezdetni. 8 és 9 óra közt tért vissza a gőzös, s bár hosszú darab adatott (Két Barcsaiak)¹⁸⁵, s bár a színészek segélésére báró Bánffy¹⁸⁶, Inkey¹⁸⁷ s mások¹⁸⁸ lelkes felhívása következtében többszáz pengőforint gyűlt is össze aláírás útján, mégis sietett mindenki e napon színjegyet venni, s a színház tele lőn, mint még nem volt e saison alatt, s amint talán nem is leend többé. Holnap ismét nagyszerű sétautat teend a gőzös, mely sétaút tökéletes besötétedésig tartand, s nappal a jól fizetett tihanyi halászok halászatának, éjjel a kápolna mögötti dombról fölregetendő röppen-tyűk aláhulló fénycsillagainak a Balaton tükrén lebegő s tökéletes kivilágítás fényárjában úszó gőzös fedélzetéről szemlélésével leend egybekötve. A zene – halászok fizetése – tűzjáték stb. költségek fedezetére, úgyszintén a gőzös vitelbéreül eddig hallomás szerint 800 pengőforint gyűlt össze, egy személytől 3 pengőforint levén fizetendő.

Füred sohasem tüntette ki magát a színművészet pártolása által, s a jelen évi saison alatt tán legközyönyösebb volt iránta a vendégkoszorú, annyira, hogy ha néhány lelkesebb honfiak — minők Bánffy, Inkey stb. — segélyt nem gyűjtenek, s ezáltal az áldozatot erkölcsi kényszerrel le nem tétetik, Latabárnak jeles színtársulata kénytelen leendett elhagyni B.-Füredet. S vajmi leverőleg hat valódi művészre, ha művészi öntudata mellett éreznie kell, hogy kegyelemmorzsát dobna a művészet oltárára, holott mint honfiak kötelességszerűleg tartoznának ez oltáron letenni áldozataikat.

Bulyovszkyné¹⁸⁹ megérkezte fölrázta a vendégkoszorút színészet iránti szenderéből. A kíváncsiság megtette hatását, a színház tömve volt, mint még nem volt e saison alatt. A Lowoodi árvákban lépett föl először.

¹⁸⁵ 1854 nyarán is Latabár Endre színtársulata lépett fel Füreden, ahonnan augusztus 11-én távozott. HUDI 2008. 105.

¹⁸⁶ Báró Bánffy Pál erdélyi birtokos, pesti lakos július 9-től tartózkodott Füreden. FÜRDŐ-NÉVSOR 1854. 6.

¹⁸⁷ Inkey János [zala]csányi birtokos július 1-től másodmagával tartózkodott Füreden. FÜRDŐ-NÉVSOR 1854. 4.

¹⁸⁸ Vas Gereben író és barátai is részt vettek a színházi jótékonyági akció szervezésében. HUDI 2008. 105.

¹⁸⁹ BULYOVSZKY GYULÁNÉ SZILÁGYI LILLA (Kolozsvar, 1833. május 25. – Graz, 1909. december 11.) kivételes tehetségű színművésznő, aki 1858–1875 között a németországi nagy színházakban is megálta helyét. Csodás, mély fekvésű hangjával elbővülte a közönséget. Szilágyi Pál lányaként gyerekszínész Kolozsvaron, 1842-től a pesti Nemzeti Színház tagja, 1848-tól Bulyovszky

Még néhány szóm van Füredre vonatkozólag, s e néhány szó az uradalomnak megtámadások ellenébeni védletét képezendi. Füred — a B.-Füred cím alatt közzétett fürdői levelekben — úgy rajzoltatik, mint oly fürdőintézet, mely a természet pazar kézzel szórt kincsei s másutt föl nem található előnyei dacára is évről évre alább fog szállani, mert az uradalom részéről lényeges reformok nem történnek. E vád alaptalansága tények által van igazolva, mert annyi reform, mint a legközelebbi években, azelőtt évtizedek alatt sem történt B.-Füreden. E reformok (gőzfürdő felállítása, savógyógymód behozatala, felosztatöbb hatású savanyúvízforrás felbontása stb. stb.) keletkezésök alkalmával közölve voltak e lap hasábjain, a fürdőközönség rólok tudomással bír, s így a reformokat bizonyítgatni éppoly fölösleges munka lenne, amily meglepőleg hatott ránk az akarat merészsége, mely a reformokat elvitázni tűzé célul. Nem mondjuk mi, hogy nincs többé, mi javításra várna, mert az idő halad, s a haladó időnek folyvást új meg új kívánalmak vannak, melyeket — főleg fürdőhelyen — kielégítés nélkül hagyni szembetűnő kár nélkül nem lehet. E kívánalmak ki is lesznek elégítve, csak várni kell kissé, mert mindent egyszerre átalakítani, előteremteni nem lehet! Időben élünk, s az idő feltételezi az egymásutániságot, ez egymásutániságában az időnek új meg új reformok keletkeztek, nem mint az újítási haladás „ne tovább”-jai, hanem mint figyelemre méltatott követelése az időnek, melyeket teljesítetlenül hagyni nem lehetett. A gőzfürdők állítása mily roppant költségbe került, s a belefektetett tőke úgyszólván hasztalan hever, alig van hetenként két ember, ki gőzfürdőt szükségel, s így az évi kamat nagy része veszve van. E fürdők állítása eszerint valódi áldozat volt, s mikor áldozattal is létesít reformot az uradalom, vádolható-e akkor ősi hajlammal: minden reformtól irtózással? Az építkezés lakszobák szaporításaért nélkülözhetetlen, de csak Anna-nap körül (előtte s utána pár napig), s ez egypár nap be fogná-e hozni az épületekbe fektetendő pénzösszeg kamatát? S az uradalom mégis fog építkezni, mihelyt pénzügyi viszonyai engedik, bár azon szállást nem kapó néhány vendég a táncvigalom előtti s utáni pár nap alatt kimehetne a közel Arács és Füredre, hol szinte lehet kényelmes szállást s mérsékelt árért kapni.

r. l.

FORRÁS: *Pesti Napló* 5 (1854) 1325. sz. (augusztus 10.) [1.]

Gyula hírlapíró felesége volt. 1854 nyarán a Nemzeti Színház tagjaként lépett fel Füreden. A fürdőnyilvántartás szerint 1854. július 23-án egyedül érkezett Füredre, A *Loowoodi árva* c. színműben lépett fel először. FÜRDŐNÉVSOR 1854. 9., SZÉKELY 1994. 122–123., HUDI 2008. 105.

26.

Balaton-mellék, 1854. szeptember 10.

Sok felsőbb rendelet tétetett közzé már korábbi években, mely a falukon, eleség, kepék, kazlak s asztagok körüli dohányzás szigorú tilalmát tartalmazá, s életbeléptetése esetén sok szerencsétlenségnek leendett eleje véve, mi a pipa és szivarrali vigyázatlan bánás következtében származott tűzvészből eredt. Fájdalom! ez üdvös rendelet nem léptetett kellően életbe. Csaknem minden falu végén ki van téve az erre vonatkozó rendszabály, olvasható mindenütt, hogy a koldulás s pipázás és szivarozás szigorúan tiltatik, mégis majd minden helységben láthatni házról házra járó koldusokat s a falvak nagy részében fedetlen pipából dohányzókat, s a szivarozók közül hány vigyázatlan dobálja szét úton-útfélen az égő darab szivart, nem gondolva arra, hogy könnyelműségének egész falu népségének birtoka, élelme lehet áldozata!

Alig pár hete, hogy Aszófeőn¹⁹⁰ (Zala megye) a fűred-fürdői hajdúk, kovács és gendarmarie életfömláldozásrai készsége s oltási ügyessége elfojtá a kiütött tűzvészt, melynek csak három ház lőn áldozata... most ismét új tűzvész okozta szerencsétlenségről kell értesítenem az olvasóközönséget. Tegnap, szeptember 9-én Vöröstón¹⁹¹ (Veszprém megye) kigyúlt egy pajta, a borzasztó szél lehetleníté az oltást, s pár óra alatt az egész helység – a paplakot, iskolát s 12 házat kivéve – a föltartóztathatlanul terjengő lángok áldozata lőn. A szorgalmas német lakosságnak mindene odavan, a megmaradt házak birtokosaiét kivéve nem maradt semmi élelem, semmi takarmány! S a benn volt baromfiak – szekerek – kocsik – minden áldozatul esett! Sok helyen még a pincébe takarított s mentett ágyneműek s becsesb házi eszközök is elégték. Ezért nem helyeslem a magyarhoni német lakosság általános építésmodorát, miszerint a pajták mind a ház végében s úgyszólván egy fedél alatt, egy sorba építvék, mert tűzvész esetén mindenök menthetetlenül veszve van. A lakosság tehetős, s bár a kár ropant, mert kapásterményt kivéve minden eleség be volt takarítva, s elégett, a lakosok nagy része mégis hamar kiépül, ez azonban nem enyhíti a jelen ínség nyomorát, mert most betevő falatjok sincs, nincs lakhelyök, s a pár nappal ezelőtt oly szép s gyümölcsfákkal beültetett udvaraikkal regényes kertet képezett

¹⁹⁰ Aszófő a tihanyi apátsági uradalomhoz tartozó katolikus község a Balaton-felvidéken, 1857-ben 347 lakosa volt. KOVACSICS–ILA 1988. 103–104. Történetét feldolgozta: VERESS D. 1998b.

¹⁹¹ Vöröstó a nagyvázsonyi uradalomhoz tartozó katolikus német község a Balaton-felvidéken, 1857-ben 458 lakosa volt. ILA–KOVACSICS 1964. 413.

házak helyén most kormos falak emelkednek sötéten ég felé, s hol elébb vidám élet zajlott és pesgett, ott most halál, pusztulás s enyészet sötét képe látható csak. Nagy a gyanú, hogy a tűzvész pipából eredt, melyről a pajtábani sok szalma kigyulladhatott. Újra szigorú rendelet tétetett közzé a falukon takarmány s eleség körüli pipázás ellen, a rendelet Veszprém s Zala minden helységében ünnepélyesen hirdettetik ki, hogy tudatlansággal senki magát ne menthesse, s különösen a Veszprémi járásban oly szigorúan hódolnak a rendeletnek, hogy ha idegen utas, nem ügyelve a falu végén olvasható tilalomra, pipáz vagy szivaroz az utcán, egyenesen Veszprémbe kísértetik.

Az eleségár folyvást emelkedik a veszprémi piacon. Rozs kilája 21–24 forint, tisztabúzáé 32–36 forint, árpáé 15–16 forint, zabé 9–11 forint váltóban. Ha oly esőtlen, hideg, szeles idő jár ezentúl is, minő az eddigi volt, úgy kapásterményünk sem leend annyi, mennyit reménylünk.

A szőlőhegyek sem úgy néznek ki, mint tavall[y]. A szőlőtők ¼-nyire sincsenek fürtözve, mint tavall[y]. Ami kevés látszik is a tőkéken, a darázs, mely Balaton vidékét rajként lepi el, mind leemésztéssel fenyegeti.

r. l.

FORRÁS: *Pesti Napló* 5 (1854) 1355. sz. (szeptember 16.) [4.]

27.

Balaton-mellék, 1854. szeptember 29.

A szükség és nélkülözés tán sehol sem nehezebb oly nyomasztólag a lakosságra, mint Balaton mellékén, hol kevés a szántóföld, s e kevés földet is az oly sok idő óta függőben levő tagosztályi kérdés eldöntésétől fültőkben trágyázni nem mervén, igen ritka helyen adta meg az elhintett magot. Oly időjárásra, minő ez évi volt, nem is emlékeznek a Balaton-mellékiek. Már tavall[y] általános volt a panasz a szárazság ellen, holott akkor minden hónapban, sőt sokszor 2-szer, 3-szor is volt eső; hát az idén mennyivel inkább panaszkodhatánk, midőn a kiégett, megrepedezett föld alig kapott tavasz óta 3-szor esőt, s ezt is a rögtön utána jövő szél tökéletesen hatástalanná tévé. Nem lehet csodálni, hogy vetésföldeink úgy néztek ki, mintha a bennöki eleség nem is vetve, hanem csak hellyel-közzel ledugozva lett volna. Az eleségtermés felőli reményében csalódott nép minden bizodalját kapásterményeiben helyezé, s itt is csalódott. Az

aratás előtti szárazság aratás után sem engedett uralmából, a burgonya apró maradt, tengeri lett volna, de a szüret közeledtétől tartó s önjóléte, anyagi boldogsága előmozdítására elégtelen nép féléretten leabázolá.¹⁹² Valóban nem ártana, ha az illetők ily alkalommal a nép éretlenségét belátva, úgy intézkednének, hogy önkárára terményét éretlenül be ne takaríthassa, s a betakarítási időt szabályzó rendeletei által akarata ellenére is kényszerítené a népet saját anyagi jóléte előmozdítására. Jelenleg úgy állunk e tekintetben, hogy ha csak egy ember is elkezd aratni, burgonyát vagy tengerit szedni, szüretelni, nekiesik a többi is, s akarva nem akarva a józanabb résznek is követnie kell a tömeget, hacsak egyedül maradó terményét a tagosítatlan birtokon közmartaléknak nem akarja kitenni.

Az eleség ára folyvást emelkedik. Tisztabúza kilája 36–40 forint, rozsé 26–28 forint, árpáé 16–18 forint, szépé 20 forint, tengeri (taval[y]i) 18–20 forint váltó, az árpa és tengeri ár emelkedettségének oka a szárazságon kívül jégverésben is keresendő, sokra rúgván a határok száma, melyek tavaszi terményét a jég részben vagy egészben lepaskolá. S a nép mégsem okul, mégsem siet biztosítani terményét, holott hogy biztosítsa, a lehetőség nem hiányzik.

Mézszüretünk is rosszul ütött ki. Vidékünkön a sok darázs annyira elgyengíté a kedvezőtlen időjárás miatt különben is erőtlen méheket, hogy 6–7 kastól alig jött ki 1–2 forint méz, s csak nehezen lehetett anyának valót találni.¹⁹³

r. l.

FORRÁS: *Pesti Napló* 5 (1854) 1382. sz. (október 18.) [4.]

* * * * *

¹⁹² A lapszerkesztő értelmező lábjegyzete: *Leabázolni* = *elprédálni, elvesztegetni, kárba vesztetni*.

¹⁹³ A Balaton-felvidéki református lelkészeknek, tanítóknak a XIX. században fontos szerepük volt a méhtartás népszerűsítésében. A méhtartás nemzetgazdasági hasznáról könyveket, tanulmányokat írtak, és amellet érveltek, hogy a méz fogyasztása egészséges, az értékesítéséből származó bevétel kiegészíti a jövedelmet. Márton Gábor méhészeti szakkönyvének kiadását 1816-ban Zala vármegye támogatta, előfizetési ívét országszerte köröztették. MÁRTON 1816.

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
DPL	= Dunántúli Protestáns Lap
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
jkv.	= jegyzőkönyv(i)
közgy.	= közgyűlés(i)
LK	= Levéltári Közlemények
MKSz	= Magyar Könyvszemle
MNL	= Magyar Nemzeti Levéltár
MOL	= Magyar Országos Levéltár
OL	= Országos Levéltár
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai lap
PL	= Pápai Lapok
PN	= Pesti Napló
sz.	= szám
TGY	= Tudományos Gyűjtemény
VeVL	= Veszprém Vármegyei Levéltár
VSz	= Veszprémi Szemle
VU	= Vasárnapi Ujság

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK¹⁹⁴

- DREL I. 1.a. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei (1652–1950)
DREL I. 1.b. A Dunántúli Református Egyházkerület közgyűlési iratai (1576–2008)
DREL II. 9.b. A Veszprémi Református Egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1765–1879)
DREL IV. 21. Pap Gábor püspök iratai (1878–1895)
MNL MOL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri Regii (1527–1918) online adatbázis: <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/a-57-k-19-libri-regii-%C2%B7-kiralyi-konyvek-1527%E2%80%94941918> [letöltve: 2025. február 24.]
MOL MOL Mikrofilmtár, Felekezeti anyakönyvek mikrofilmjei (1800–1895)
MNL VeVL IV. 1.a. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei (1639–1848)
MNL VeVL IV. 1.b. Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai (1697–1848)
MNL VeVL V. 102. Veszprém város tanácsának iratai (1611–1848)
MNL VeVL V. 142. Veszprém város tanácsának iratai (1849–1898)

¹⁹⁴ A forrásjegyzék az 1853–1858 közötti összes kiadandó tudósításra vonatkozik.

FELHASZNÁLT IRODALOM¹⁹⁵

- ÁCS 1991 = ÁCS Anna: A nemesvámosi közök. = Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok, 15. Szerk.: Hadnagy László. Veszprém, 1991. 63–74.
- ÁCS 1995 = ÁCS Anna: Az Életképek bécsi forradalmi tudósítója: Pap Gábor. = Limes 8 (1995) 4. sz. 75–80.
- ÁCS 1998 = ÁCS Anna: „Az ős Bakony által megedzett hős volt mindegyik...”: Pap Gábor tudósítása a vámosi nemzetőrség megalakulásáról. = Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok 17. Veszprém, 1998. 61–65.
- ÁCS–LICHTNECKERT 2011 = ÁCS Anna – LICHTNECKERT András: A Széchenyi-Széchenyi család és Balatonfüred. Balatonfüred, 2011. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 62.)
- BAÁN 2011 = BAÁN Bea (főszerk.): Balatonfüredi életrajzi lexikon. Balatonfüred, 2011. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 61.)
- BALASSA 1997 = BALASSA Benő: A Veszprémi Református Egyházmegye népoktatásának története a XIX. században. Szerk.: Tölgyesi József. Kiadta a Veszprém Megyei Neveléstörténeti Társaság. Csopak, 1997.
- BÁN 1989 = BÁN Pétert (szerk.): Magyar történelmi fogalomtár. I–II. Gondolat, Budapest, 1989.
- BANA–MÁRFY 2007 = BANA József – MÁRFY Attila (szerk.): Források és ritkaságok a győri színjátszás történetéből a 17. század elejétől 1849-ig I. Győr, 2007. (Városi Levéltári Füzetek, 9.)
- BENDA 1981–1983 = BENDA Kálmán (főszerk.): Magyarország történeti kronológiája. I–IV. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981–1983.
- BENDA 1988 = BENDA Gyula: Keszthely népessége 1696–1851. KSH Házinyomda, Budapest, 1988.
- BERKÓ–LEGÁNYI 1987 = A Pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986. Összeáll.: Berkó Pál és Legányi Norbert. É. n., H. n. [Győr, 1987.]
- BERZA 1973 = BERZA László (főszerk.): Budapest lexikona. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
- BILKAY–LACZKÓ 2002 = BILKAY Ruth – LACZKÓ Gabriella: Szupplikáció a Sárospataki Református Kollégiumban 1945–1951. Sárospatak, 2002. (Acta Patakina, X.)
- BIRKÁS 1948 = BIRKÁS Géza: Francia utazók Magyarországon. Szeged, 1948. (Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Philologica, Tomus XVI. Series nova T. II.)
- BLASKOVITS 1848 = BLASKOVITS Sándor: Buda pesti utasító I. Gyurián és Bagó ny., Pest, 1848.
- BOGDÁN 1987 = BOGDÁN István: Régi magyar mértékek. Gondolat, Budapest, 1987. (Gondolat Zsebkönyvek)
- BOGDÁN 1991 = BOGDÁN István: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Akadémiai, Budapest, 1991. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, IV. Levéltártani és történeti forrástudományok)
- BONA 1998 = BONA Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. I–II. kötet. Heraldika Kiadó, Budapest, 1998.
- BONA 1999 = BONA Gábor: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban. III. kötet. Heraldika Kiadó, Budapest, 1999.

¹⁹⁵ A bibliográfia a kutatás során felhasznált teljes irodalom leírását tartalmazza.

- BORBÁS–LICHTNECKERT 1996 = BORBÁS László – LICHTNECKERT András: Alsóörs egyházai és iskolái a XVIII–XX. században. = Alsóörs története. Szerk.: Lichtneckert András. Veszprém, 1996. 671–714. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 11.)
- BOROSS 1856a = BOROSS M.[ihály]: Néhány szó a jégkár elleni biztosításról. = VU 3 (1856) 25. sz. (június 22.) 214–215.
- BOROSS 1856b = BOROSS M.[ihály]: A jégverés ellen biztosító magyar egyesületről. II. [Második cikkének a címét megváltoztatták.] = VU 3 (1856) 26. sz. (június 29.) 224.
- CASINO ÉVKÖNYV 1847 = Veszprémi casino könyv 1847. [Ramassetter ny.,] Veszprém, 1847.
- CSOMA 2002 = CSOMA Borbála: Magyar fürdővendégek a gräfenbergi vízgyógyintézetben. = Korall 10 (2002 március) 7–8. sz. 78–94.
- DEÁK 1983 = DEÁK István: Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben. Ford. Veressné Deák Éva. Gondolat, Budapest, 1983.
- DEÁK 2015 = DEÁK Ágnes: „Zsandáros és policzajos idők”. Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867. Osiris Kiadó, Budapest, 2015.
- DOBOS 2015 = DOBOS Irma: Révfülöp fürdőhelyé alakulása. = Hidrológiai Tájékoztató 2015. 34–36.
- EÖTVÖS 1908 = EÖTVÖS Károly: A nép dühe. = Emlékezések. Harmadik kiadás. Budapest, é. n. [1908.] 40–47.
- ÉRSZEGI 1993a = ÉRSZEGI, Géza: Die Gründungsurkunde von Tihany. F. Szelényi Haus, Tihany, 1993.
- ÉRSZEGI 1993b = ÉRSZEGI, Géza: A tihanyi alapítólevél. F. Szelényi Ház Művészeti és Kiadói BT., Tihany, 1993.
- FARKAS 2007 = FARKAS Béla: Pap Gábor református püspök élete és működése. Születésének 180. évfordulója alkalmából. Vilonya, 2007.
- FAZEKAS 2005 = FAZEKAS Miklós: Az észak-balatoni vasút története. Balatonfüred, 2005. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 19.)
- FEJES 1982 = FEJES Imre: Veszprém megye közigazgatási beosztásai és tanácsi vezetői (1945–) 1950–1981. Veszprém, 1982. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 2.)
- FÉNYES 1851 = FÉNYES Elek: Magyarország geographiai szótára. I–II. kötet. Nyomatott Kozma Vazulnál, Pest, 1851.
- FRANCSICS 1973 = FRANCSICS Károly: Kis kamorámban gyertyát gyújték. Válogatta és sajtó alá rendezte Vörös Károly. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1973.
- FRITZ BEKE 2015 = FRITZ BEKE Éva: Emlékkiállítás Pap Gábor (...) halálának 120. évfordulója alkalmából. Komárom, Limes Galéria 2015. 11. 13. – 2015. 12. 31. Komárom, 2015.
- FÜRDŐNÉVSOR 1853 = Balaton füredi t. cz. fürdői vendégek névsora 1853-ik évben. Füreder Bade Liste im Jahre 1853. Emich Gusztáv könyvnyomdája, Pest, 1853.
- FÜRDŐNÉVSOR 1854 = Balaton-füredi gyógy- és fürdőintézet Magyarhonban. Cur- und Badeanstalt zu Füred am Plattensee in Ungarn. Ramassetter Károly ny., Veszprém, 1854.
- FÜRDŐNÉVSOR 1855 = Balaton-füredi gyógy- és fürdőintézet Magyarhonban. Cur- und Badeanstalt zu Füred am Plattensee in Ungarn. Gedruckt bei Landerer und Heckenast, Pest, 1855.
- FÜRDŐNÉVSOR 1856 = Balaton-füredi gyógy- és fürdő-intézet Magyarhonban. Névsora a t. cz. vendégeknek. Cur- und Bade-Anstalt zu Füred am Plattensee in Ungarn. Liste der angekommenen P. T. Gäste. 1856. Ramassetter Károly ny., Veszprém, 1856.

- FÜRDŐNÉVSOR 1857 = Névsora megérkezett fürdő-vendégeknek Balaton-füredi fürdő-intézetben. / Liste der Balaton-Füreder Cur-Gäste. 1857. Ramasetter Károly ny., Veszprém, 1857.
- FÜRDŐNÉVSOR 1858 = Névsora megérkezett fürdő-vendégeknek Balaton-füredi fürdő-intézetben. / Liste der Balaton-Füreder Cur-Gäste. 1858. Ramasetter Károly ny., Veszprém, 1858.
- GERGELY 2005 = GERGELY András (szerk.): Magyarország története a 19. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. (Osiris Tankönyvek)
- GONDA–NIEDERHAUSER 1977 = GONDA Imre – Niederhauser Emil: A Habsburgok. Gondolat, Budapest, 1977.
- GRÁBICS–HORVÁTH–KUCSKA 2003 = GRÁBICS Frigyes – HORVÁTH Sándor Domonkos – KUCSKA Ferenc (szerk.): Győri életrajzi lexikon. 2., átdolgozott kiadás. Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár, Győr, 2003.
- HALÁSZ 1986 = HALÁSZ Imre: Az önkényuralmi közigazgatás kiépülése Zala megyében 1849–1854. = LK 57 (1986) 1. sz. 87–129.
- HANGODI 2001 = HANGODI László: Zánka az 1848/49. évi forradalom és szabadságharcban. = T. HORVÁTH 2001. 56–81.
- HARMATH–KATSÁNYI 1969 = HARMATH István – KATSÁNYI Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Megyei Könyvtár, Veszprém, 1969.
- HIDEKGUTI–HUDI 1987 = HIDEKGUTI Mihály – HUDI József: Hidegkút története. Veszprém, 1987. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 5.)
- HORNIG 1912 = Veszprém multja és jelene. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXVI. nagygyűlésének Veszprém városa nevében felajánlja báró Hornig Károly veszprémi püspök. Veszprém, 1912.
- HUDI 1989 = HUDI József: A balatoni fürdőkultúra a reformkorban. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból 1988. Szerk.: Bilkei Irén. Zalaegerszeg, 1989. 109–135. (Zalai Gyűjtemény, 28.)
- HUDI 1993 = HUDI József: Oroszy Pál táblabíró könyvtára. = Honismeret 21 (1993) 4. sz. 48–53.
- HUDI 1994 = HUDI József: Nemesvámos a késő feudalizmus korában és a polgári átalakulás kezdetén (1711–1849). = VERESS D. Csaba – HUDI József – ÁCS Anna – Palágyi Sylvia: Nemesvámos története. A község története az ősidőktől napjainkig. Szerk.: Veress D. Csaba. Kiadja a Balatonfüred – Csopak Tája Szövetkezet, Veszprém, 1994. 91–159.
- HUDI 2001a = HUDI József (szerk.): Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 2.)
- HUDI 2001b = HUDI József (szerk.): Francsics Károly visszaemlékezései. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 3.)
- HUDI 2002 = HUDI József: Fábián-émlékkönyv. Fábián József (1761–1825) református esperes pályafutása. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 4.)
- HUDI 2004 = HUDI József (szerk.): Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. Pápa, 2004. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 6.)
- HUDI 2007 = HUDI József: Litér község története. Egy Balaton-felvidéki falu multja és jelene. Kiadja Litér Község Önkormányzata, Litér, 2007.
- HUDI 2008 = HUDI József: A balatonfüredi színházak és színészet története (1831–1861). Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 42.)

- HUDI 2009a = HUDI József: A veszprémi színjátszás kezdetei (1723–1879). Kiadja a Veszprémi Petőfi Színház. Veszprém, 2009.
- HUDI 2009b = HUDI József: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Országos Széchenyi Könyvtár – Gondolat Kiadó, Budapest, 2009. (Nemzeti Téka / Bibliotheca Nationalis Hungariae)
- HUDI 2010 = HUDI József: Örvényes község története. Egy Balaton-felvidéki falu múltja és jelene. Kiadja Örvényes Község Önkormányzata. Örvényes, 2010.
- HUDI 2011 = HUDI József (szerk.): Kacz Lajos visszaemlékezései. Kiadja a Pápai Református Teológiai Akadémia, Pápa, 2011.
- HUDI 2012 = Voyta Adolf visszaemlékezései. Szerk. és kiadta HUDI József. Pápa, 2012.
- HUDI 2013 = HUDI József: A pápai takarékpénztár alapszabályai 1844-ből. = AP 13 (2013) 3. sz. 463–473.
- HUDI 2015 = HUDI József: Balatonfüredi panaszkönyv 1836–1840. Balatonfüred. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 74.)
- HUDI 2020 = HUDI József (szerk.): Véghely Dezső visszaemlékezései. Kiadja a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. Pápa, 2020.
- HUDI 2022 = HUDI József: Pap Gábor református lelkész Balaton-felvidéki levelei (1852–1858) I. = AP 22 (2022) 3–4. sz. 196–412.
- HUDI 2023 = HUDI József: HUDI József: Pap Gábor református lelkész Balaton-felvidéki levelei (1852–1858) II. = AP 23 (2023) 1–2. sz. 69–182.
- HUDI 2024 = HUDI József (szerk.): Pap Gábor református lelkész Balaton-felvidéki levelei (1852–1858). Pápai Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Pápa, 2024.
- HUNGLER 1988 = HUNGLER József: Veszprém településtörténete. Veszprém, 1988. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár, 14.)
- ILA-KOVACSICS 1964 = ILA Bálint – KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- JAKAB 2001 = JAKAB Réka: Levéltárügy a Dunántúli Egyházkerületben: A veszprémi református egyházmegye levéltára a XIX. században. = AP 1 (2001) 3–4. sz. 151–206.
- JALSOVICS 1878 = JALSOVICS Aladár: A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei képekkel illusztrálva. Budapest, 1878.
- JÓKAI 1967 = JÓKAI Mór: Cikkek és beszédek. I–II. Szerk.: Szekeres László. Budapest, 1967.
- KAPOSI 2014 = KAPOSI Zoltán: A föld és család kapcsolata a dél-dunántúli középbirtokosok körében a 18–19. században. = Rangos familiák, jeles személyek a 18–20. századi Dél-Dunántúlon. Pécs, 2014. 13–37. (Baranyai Történelmi Közlemények, 6. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, 2014.)
- KAPRONCZAY 1996 = KAPRONCZAY Katalin: Az orvosok érdekvédelmi törekvései a 19. századi Magyarországon a korabeli szaksajtó alapján. = Orvostörténeti Közlemények 149–157. Budapest, 1996. 165–181.
- KATONA 2008 = KATONA Csaba: Écsy László fürdőigazgató naplói, 1850–1852, 1856. Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 38.)
- KATONA 2014 = KATONA Csaba: Professionatus spielerek. Arcok és történetek Balatonfüred múltjából. Balatonfüred, 2016. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 71.)
- KATONA 2016 = KATONA Csaba: A magyar beau monde. Esszék és tanulmányok Balatonfüred múltjából. Balatonfüred, 2016. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 76.)

- KERÉNYI 1990 = KERÉNYI Ferenc (szerk.): Magyar színháztörténet 1790–1873. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. (Magyar Színháztörténet c. sorozat)
- KERTÉSZ 2000 = KERTÉSZ Károly: Tapolcai életrajzi lexikon. Tapolcai Városszépítő Egyesület, Tapolca, 2000. = <https://web.vktapolca.hu/eletrajz/>
- KIS 1896 = KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896.
- KISS 1908 = KISS István: A pápai plébánia története. Veszprém, 1908.
- KÓKAY 1979 = KÓKAY György (szerk.): A magyar sajtó története. I. 1705–1848. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- KONCZ 1992 = KONCZ Pál: Könyvkötők a 18–19. századi Veszprém megyében. (Előzetes kutatási jelentés.) = MKSz 108 (1992) 4. sz. 332–347.
- KONCZ 2017 = KONCZ Pál: Papírművészet és könyvművészet Veszprém megyében a 18–20. században. Szerk.: Jakab Réka. Kiadja a Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém, 2017.
- KOSÁRY–NÉMETH 1985 = A magyar sajtó története. II/1. 1848–1867. Szerk.: KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.
- KOVACSICS 1957 = KOVACSICS József (szerk.): A történeti statisztika forrásai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1957.
- KOVACSICS–ILA 1988 = KOVACSICS József – ILA Bálint: Veszprém megye helytörténeti lexikona II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. (Magyarország Helytörténeti Lexikona c. sorozat)
- KÖBLÖS 2006 = KÖBLÖS József (szerk.): A pápai református kollégium diákjai, 1585–1861. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 9.)
- KÖBLÖS 2015 = KÖBLÖS József: Exmisszió, ordináció, konszekráció. A lelkesi hivatal elnyerésének lépései a Dunántúli Református Egyházkerületben a XVII–XVIII. században. 1. = AP 15 (2015) 1–2. sz. 61–106.
- KÖBLÖS 2016 = KÖBLÖS József: Exmisszió, ordináció, konszekráció. A lelkesi hivatal elnyerésének lépései a Dunántúli Református Egyházkerületben a XVII–XVIII. században. 2.1. = AP 16 (2016) 1–2. sz. 63–156.
- KÖBLÖS 2017 = KÖBLÖS József: Exmisszió, ordináció, konszekráció. A lelkesi hivatal elnyerésének lépései a Dunántúli Református Egyházkerületben a XVII–XVIII. században. 2.2. = AP 17 (2017) 1–2. sz. 15–91.
- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018 = KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai II. 1761–1849. 1–2. kötet. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2018. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 15–16.)
- KÖVÉR 2014 = KÖVÉR György: Egy pesti evangélikus nagykereskedő csődje: Frölich Frigyes, 1865/66. = Credo 20 (2014) 1. sz. 25–35.
- KREDICS–LICHTNECKERT 1995 = KREDICS László – LICHTNECKERT András (szerk.): Balatonalmádi és Vörösbény története. Tanulmányok. Kiadja az Almádiért Alapítvány, Balatonalmádi, 1995.
- LAMPÉRTH 1931 = LAMPÉRTH Géza: A pápai református főiskola története 1531–1931. Pápa, 1931.
- LICHTNECKERT 1990 = LICHTNECKERT András: A balatonfüred–csopaki borvidék története. Veszprém, 1990.
- LICHTNECKERT 1996 = LICHTNECKERT András (szerk.): Alsóörs története. Veszprém, 1996. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 11.)

- LICHTNECKERT 1997 = LICHTNECKERT András (szerk.): Csopak története. Veszprém, 1997. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 12.)
- LICHTNECKERT 1999 = LICHTNECKERT András (szerk.): Balatonfüred és Balatonarács története. Veszprém, 1999.
- LICHTNECKERT 2010 = LICHTNECKERT András: A balatonfüredi fürdőbizottság üléseinek jegyzőkönyvei 1855–1917. Balatonfüred, 2010. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 58.)
- LICHTNECKERT 2011 = LICHTNECKERT András: Széchenyi István és a balatoni gőzhajózás. = ÁCS Anna – LICHTNECKERT András: A Széchenyi-Széchenyi család és Balatonfüred. Balatonfüred, 2011. 63–178.
- LICHTNECKERT 2013 = LICHTNECKERT András: A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő története az alapítástól az államosításig 1702–1949. Balatonfüred, 2013.
- LICHTNECKERT 2016a = LICHTNECKERT András: Felfedező úton Balatonfüred és vidéke történetében. Szerzői kiadás. Balatonfüred, 2016.
- LICHTNECKERT 2016b = LICHTNECKERT András: Orzovenszky Károly balatonfüredi fürdőorvos 1815–1876. (LA Könyvtár, 14.)
- LIPTÁK 2002 = LIPTÁK Dorottya: Újságok és újságolvasók Ferenc József korában: Bécs – Budapest – Prága. Budapest, 2002.
- LOSTEINER 1868 = LOSTEINER Károly: Heves és Külső-Szolnok t. e. vármegyék leírása. Eger, 1868.
- MÁRKUSNÉ 2015 = MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka: Vásárállás. A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. Veszprém, 2015. (Veszprémi Kaleidoszkóp, 2.)
- MÁRTON 1816 = MÁRTON Gábor. Gazdaságos méhtartás. Győr, 1816.
- MEZŐHEGYI 2019 = MEZŐHEGYI Gergő: A Suly család története. = VSz 21 (2019) 2. sz. 94–114.
- MIKLÓSI-SIKES 2002 = MIKLÓSI-SIKES Csaba: Kőbe véssett történelem. A sümegi városi temetők története és sírjelei 1950-ig. Kiadja a Sümegi Fórum Alapítvány. Sümeg, 2002.
- MIKLÓSI-SIKES 2016 = MIKLÓSI-SIKES Csaba: Sümegi ismeretek tára I. Életrajzok, családtörténetek. Kiadja a Sümegi Fórum Alapítvány és Sümeg Város Önkormányzata. Sümeg, 2016.
- MOLNÁR 1881 = MOLNÁR György: Világostól világosig. Emlékeimből. II. kötet. Arad, 1881.
- MOLNÁR 1992 = MOLNÁR András (szerk.): A szabadságharc zalai honvédei 1848–1849. Zalaegerszeg, 1992. (Zalai Gyűjtemény, 33.)
- MOLNÁR 2000 = MOLNÁR András (szerk.): Zala megye archontológiája 1138–2000. Zala Megyei Levéltár, 2000. (Zalai Gyűjtemény, 50.)
- MOLNÁR 2019 = MOLNÁR Jánosné: Mesélő házak. Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, Veszprém, 2019.
- MÓSER 2000 = MÓSER Zoltán: Körülvesznek engem a dalok. A népdalgyűjtő és népdalíró Czuczor Gergely. A Hét Szabad Művészet Könyvtára – Zsámbék; Gyurcsó István Alapítvány – Dunaszerdahely. H. n. [Nagymegyer,] 2000.
- NÁDOSY 1864 = N. N.: Nádosy István. = VU 14 (1864) 25. sz. 237–238.
- NAGY 2020 = NAGY Anita: „Szépen várjuk a fényes fürdővendég koszorút”. Écsy László füredi fürdőigazgató 1854-es naplója. = Múzeumcafé 14 (2020) 4. sz. 155–176.
- NÉMA 1995 = NÉMA Sándor: Adatok a Győrvidéki Gazdasági Egylet történetéhez 1860–1884 (1901). = Győri Tanulmányok – Tudományos Szemle 16/1995. (Felelős szerk.: Bana József) Győr, 1995. 69–92.

- NÉMETH 1901. = NÉMETH Gábor. Adatok Nagyvázsöny történetéből. Veszprém, 1901.
- NÉMETH 1976 = NÉMETH Gyula: Iszkaszentgyörgy története. Kiadja Iszkaszentgyörgy Község Tanácsa. Iszkaszentgyörgy, 1976.
- NÉMETH–GOMBOSNÉ 2001 = NÉMETH Gyula – GOMBOSNÉ Kis Edit: Iszkaszentgyörgy története. Kiadja: Iszkaszentgyörgy Polgármesteri Hivatala, Iszkaszentgyörgy, 2001.
- NÉMETHNÉ RÁCZ 2008 = NÉMETHNÉ RÁCZ Lídia: Balatonfüred nevezetes épületei. Balatonfüred, 2008. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 40.)
- NÉMETHNÉ RÁCZ 2019 = NÉMETHNÉ RÁCZ Lídia: Barangolások Balatonfüreden. Utcák, terek, történetek... Balatonfüred, 2019. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 83.)
- NEMZETI KALENDÁRIUM 1852 = Trattner és Károlyi nemzeti kalendárioma, 1852^{dik} esztendőre. 38^{dik} esztendei folytatás. Pest, 1852. (oldalszám nélkül)
- NEMZETI KALENDÁRIUM 1855 = Trattner és Károlyi nemzeti kalendárioma, 1855^{dik} esztendőre. 41^{dik} folytatás. Pest, 1855. (oldalszám nélkül)
- NÉVTÁR 1850 = A' helvét hitvallású dunántúli egyházkerület névtára. Pápa, 1850.
- NÉVTÁR 1854 = A' dunántúli helvét hitvallású egyházkerület' egyházi névtára 1854 évre. Szerk.: Liskay József. Pápa, 1854.
- NÉVTÁR 1992 = A Veszprémi Egyházmegye névtára 1992. Veszprém, 1992.
- NEY 2025 = NEY Ferenc: Emlékezések. Szerk.: Buzinkay Géza. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2025. [A belíven található bővebb címe: „Feladatunk az európai műveltség színvonalára emelkedni.”: Ney Ferenc (1814–1889) író és pedagógus emlékezései. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a bevezető tanulmányt írta Buzinkay Géza. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2025.]
- OLÁH 1834 = OLÁH János: Balaton mellyéki tudósítások barátságos Levelekben. = TGY 18 (1834) III. 51–96.
- ORZOVENSZKY 1856 = ORZOVENSZKY Károly: Orvosi jelentés az 1855-iki Balaton-füredi fürdőszakról. = PN 7 (1856) 1852. sz. (269.sz.) (április 29.) [2–3.]
- P. ERMÉNYI 1975 = P. ERMÉNYI Magdolna: Adalékok Magyarország XIX. századi gyümölcs-termesztéséhez. = A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1973–74. Szerk.: Takács Imre. Budapest, 1975. 99–120.
- PACZOLAY 1996 = PACZOLAY Gyula: Pap Gábor könyvei Kolozsvárott. Kézirat, Veszprém, 1996. (Kézirat a veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtárban.)
- PAP 1862a = PAP Gábor: Balaton-vidéki naptár 1862-re. Veszprém, 1862.
- PAP 1862b = PAP Gábor: Gróf Teleky László. = Balatonvidéki naptár 1862-re. Veszprém, 1862. 31–38.
- PAP 1895 = S.: Pap Gábor. Életrajz. = DPL 6 (1895) 45. sz. (november 10.) 707–710.
- PETTKŐ–REISZIG 1905 = PETTKŐ Béla – REISZIG Ede (szerk.): Magyar nemzetségi zsebkönyv. Kiadja a Magyar Genealogiai és Heraldikai Társaság, Budapest, 1905
- PFEIFFER 1987 = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. Görres Gesellschaft, München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, VIII.)
- ROMSICS 2017 = ROMSICS Ignác: Magyarország története. Kossuth Kiadó, Budapest, 2017.
- RÓZSA 2003 = Deutschsprache Presse in Ungarn 1850–1920. 2. Teil: Zeitungen. Bibliographie. Zusammengestellt mit Vorwort und Registern versehen von Maria Rózsa. = Berichte und Forschungen 11 (2003) S. 59–141.

- S. LACKOVITS 2001 = S. LACKOVITS Emőke: Köveskál. Szerk.: Hermann István. é. n., h. n. [Budapest, 2001.] (Száz magyar falu könyvesháza)
- SALACZ 1940 = SALACZ Gábor: Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában, 1867–1918. München, 1974.
- SÁNDOR 1973 = SÁNDOR Pál: A birtokrendezési periratok. Budapest, 1973. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 69.)
- SÁROSI 1971 = SÁROSI Bálint: Cigányzene... Szerk.: Hamburger Klára. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1971.
- SASHEGYI 1965 = SASHEGYI Oszkár: Az abszolutizmus kori levéltár (Magyar Országos Levéltár kiadványai, I. Levéltári leltárak, 4. Budapest, 1965)
- SCHERMANN 1940 = SCHERMANN Egyed (összeáll.): A pannonhalmi Szent Benedek-rend tagjai. 1802–1940. Pannonhalma, 1940.
- SCHILDMAYER 2003 = SCHILDMAYER Ferenc: A Hattyú Vendéglő története. Kiadja az Almádiért Közalapítvány, Balatonalmádi, 2003. (Almádi Füzetek, I.)
- SCHÖPFLIN 1929–1931 = SCHÖPFLIN Aladár (szerk.): Színművészeti lexikon. I–IV. kötet. Kiadja az Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete. Budapest, 1929–1931.
- SÓLYMOS 2003 = SÓLYMOS Szilveszter OSB: Balatonfüred-fürdő bencés kézben 1743–1949 között. Bencés Apátság, Tihany, 2003.
- SOMFAI 1987 = SOMFAI Balázs: A veszprémi Megyeház 100 éve 1887–1987. Veszprém, 1987.
- STEINER 1985 = STEINER, Herbert: Forradalom Ausztriában – Marx Bécsben: a negyvennyolcas bécsi munkásmozgalom a forradalom és a restauráció között. Budapest, 1985.
- STURM 1892 = Országgyűlési almanach 1892–1897. Szerk.: Sturm Albert. Budapest, 1892.
- SZALKAY–NÉMETH 1845 = SZALKAY Gergely – NÉMETH János (kiadja): Magyar kereskedelmi almanach 1845. évre. Landerer és Heckenast ny., Pest, [1845.]
- SZATHMÁRI 1999 = SZATHMÁRI Judit: A magyarországi protestáns egyházak az önkényuralom éveiben. Az egyházi autonómia visszaszerzéséért vívott harc 1850–1860. = Fialat egyháztörténetek írásai. Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolc, 1999. 149–159.
- SZÉCHENYI 1982 = SZÉCHENYI István: Napló. 2. kiadás. Szerk.: Oltványi Ambrus. Gondolat, Budapest, 1982.
- SZEGLETI 1978 = SZEGLÉTI Ildikó: Veszprém megye nyomdászata 1860–1920. Veszprém, 1978. (Közművelődési Kiskönyvtár, 3.)
- SZÉKELY 1994 = SZÉKELY György (főszerk.): Magyar színháztörténeti lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- SZILÁGYI 2001 = SZILÁGYI Márton: Lisznai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai. Argumentum Kiadó, Budapest, 2001.
- SZILÁGYI 2021 = SZILÁGYI Márton: Az íróvá válás mikrotörténete a 19. század első felében. Lisznai Kálmán és az „irodalmi gépezet”. Reciti Kiadó, Budapest, 2021. (Vitae, 3.)
- SZINNYEI 1891–1914 = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. kötet. Budapest, 1891–1914.
- T. HORVÁTH 2001 = T. HORVÁTH Lajos: Zánka gyökerei. Millenniumi emlékkötet a magyar államalapítás 1000. évfordulójára. Kiadja Zánka község önkormányzata. Zánka, 2001.
- TAKÁCS 2017 = TAKÁCS Katalin: Uradalmi kertészek a 19. századi Magyarországon. Doktori értekezés. Szent István Egyetem, Gödöllő, 2017. http://real-phd.mtak.hu/1421/1/Takacs_Katalin_ertekezes_DOI.pdf [Letöltés: 2023. február 24.]

- TAYLOR 1998 = TAYLOR, A. J. P.: A Habsburg Monarchia 1809–1918. Az Osztrák Birodalom és az Osztrák–Magyar Monarchia története. Ford. Nagy György. Scolar Kiadó, Budapest, 1998.
- TÓTH 1935 = TÓTH Endre: A legáció. Pápa, 1935.
- TÓTH 1987 = TÓTH 1987 = TÓTH Jánosné: Eötvös Károly bibliográfia. Veszprém, 1987. (Veszprém megyei bibliográfiák, 1.)
- TÓTH-BENCZE 2011 = TÓTH-BENCZE Tamás: Balatonfüred az évszámok tükrében. Balatonfüred, 2011. (Balatonfüred Városért Közalapítvány kiadványai, 60.)
- TÓTH-BENCZE 2018 = TÓTH-BENCZE Tamás: Adalékok a balatoni gőzhajózás történetéhez. = Füredi História 18 (2018) 1. sz. 8–11.
- TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Tankönyvkiadó, Budapest, 1981.
- TUZA 2005 = TUZA Csilla: Abszolutizmuskori levéltár II. Budapest, 2005. (A Magyar Országos Levéltár segédletei, 19.)
- UGRAY 2007 = UGRAY János: Funkcióváltás és funkcióváltozás a Sárospataki Református Kollégiumban a XVIII–XIX. század fordulóján. (A gazdasági funkció példája.) = AP 7 (2007) 1–2. sz. 155–178.
- UJVÁRI 1929 = UJVÁRI Péter (szerk.): Magyar zsidó lexikon. Budapest, 1929.
- UJVÁRI 2010 = UJVÁRI Hedvig: Zsidó újságírók a magyarországi német nyelvű időszakai sajtóban a Pester Lloyd megalapítása után. = Múlt és Jövő 21 (2010) 3. sz. 40–50.
- V. BUSA 1986 = Magyar sajtóbibliográfia, 1705–1849. Az adatokat gyűjtötte, a bibliográfiát összeállította és a szöveget gondozta V. BUSA Margit. Budapest, 1986.
- VARGA 2009 = VARGA Béla: Veszprém város lexikona. Kiadja Varga Béláné. Veszprém, 2009.
- VARGA 2014 = VARGA Béla: Veszprém megyei életrajzi lexikon. Kiadja az Eötvös Károly Megyei Könyvtár. Veszprém, 2014.
- VERESS D. 1994a = VERESS D. 1994 = VERESS D. Csaba: Veszprémfajsz története a kezdetektől napjainkig. Kiadja a Balatonfüred-Csopak Tája Szövetkezet a Veszprémfajsz Önkormányzat anyagi támogatásával. Veszprém, 1994.
- VERESS D. 1994b = VERESS D. Csaba: Tótvázsony múltja és jelene. Kiadja a Balatonfüred-Csopak Tája Szövetkezet a tótvázsonyi önkormányzat támogatásával. Veszprém, 1994.
- VERESS D. 1998a = VERESS D. Csaba: Szentkirályszabadja évszázadai. Egy Balaton-felvidéki község története. Kiadja Szentkirályszabadja Község Önkormányzata. Szentkirályszabadja, 1998.
- VERESS D. 1998b = VERESS D. Csaba: Aszófő évezredei. Egy Balaton-melléki falu története. Kiadja Aszófő Község Önkormányzata. Veszprém, 1998.
- VERESS D. 2000 = VERESS D. Csaba: A Nivegy-völgy falvainak története. (Balatoncsicsó, Óbudavár, Szentantalfa, Szentjakabfa, Tagyon). Kiadja a Balatoncsicsói Német Kisebbségi Települési Önkormányzat megbízásából a Palásthy Bt., Balatoncsicsó, 2000.
- VIRÁG 2005 = VIRÁG Árpád: A Sió és a Balaton közös története 1055–2005. KÖZDOK Kft., Budapest, 2005.
- ZÁKONYI 1988 = ZÁKONYI Ferenc: Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig. Szerk. Varga Béla. Veszprém, 1988.
- ZÁKONYI 2009 = ZÁKONYI Ferenc: A savanyúvizek városában. (Írások Balatonfüredről.) Szerk.: Praznovszky Mihály. Balatonfüred, 2009.

- ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Dr. Ladányi Sándor. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1977.
- JUDSON 2024 = JUDSON, Pieter M.: A Habsburg birodalom. Új történet. Osiris Kiadó, Budapest, 2024.
- ZOVÁNYI 2004 = ZOVÁNYI Jenő: A magyarországi protestantizmus története 1895-ig. I–II. kötet. Attraktor Kft., Máriabesnyő – Gödöllő, 2004.
- ZÖLLNER 1998 = ZÖLLNER, Erich: Ausztria története. Budapest, 1998.

